

Ludvig Holberg og hans Samtid.

Bidrag til begges Charakteristik,

af

C. Molbech.

(Indledning og Prove.)

For at forstaae og at vurdere en eiendommelig, blandt sit Folk og i dets Literatur udmærket og giennemvirkende Forfatter, kunne vi hverken blive staaende ved hans Værker, eller noies med hans Person, hans Levnet, hans nærmeste Forhold og Omstændigheder. Den Tid, hvori en saadan Forfatter lever og virker, har en betydende Deel i hans Liv, og virker igjen tilbage paa ham selv og hans Frembringelser. Disse staae heller ikke allene i Forhold til de følgende Slægter, paa hvilke de udove en fortsat Indflydelse og Virkning, der undertiden — som vi-for Ex. see hos Cervantes og Shakespeare — er vigtigere, end den, de kunde opnaae i Forfatterens Levedage. Selv den mest eiendommelige og geniale Digter eller Skribent er, i og med sin Samtid, knyttet til foregaaende Tiders historiske Vætingelser og Overgang til den Generation, med hvilken han opvokse og dannede sig.

Almindelig erkjendt er Holbergs afgjorte Nationalitet og danske Charakter som Forfatter og Stilist, navnlig som komisk Digter, og som Skaber af en „dansk Skueplads“ — en Titel, han gav sine Comedier, ligesom med ahneude Forudsøelse af deres classiske Danskhed, deres medfødte Nationalitet

i Sprogcharakteren, deres hidtil uformindskede, snarere tiltagende Yndest hos Folket, og den lykkelig bevarede Tradition, ved hvilken de i 125 Aar have holdt sig i Besiddelse af en levende Tilværelse paa den danske Scene. Men dermed er endnu ligesaa lidt sagt, hvorledes hiin Charakter i sit Grundvæsen var beskaffen, som hvordan den udviklede sig af Individualitetens physiske og psykiske Betingelser, af Opdragelsens og Ungdomslivets tidligere Indflydelser, og af senere Omgivelser og Livsforholds Paavirkninger. At Mennesket ikke lever i og ved sig selv allene, men at selv hos den største Genius griber Verden, den usynlige Stiebnes Gang og dennes ufattelige Styrelse ind, selv i den mest egne og eiendommelige Levnetsbæb — kan enhver sanddru og i sin Udfoldning af Individets indre Liv ikke alt for mager Biographie overbevise os om. Der gives to betingende Hoved-Elementer, som danne den udmærkede Personlighed: det naturlige og det historiske Princip, det medfødte Anlæg og den tilstiftede Udvikling; uden Individualitet fremstaaer ingen Charakter, og uden Dannelse ved Livsforholdene ingen Activitet, ingen handlende Rolle. Den første er hvad Froet og Kærnen er, den anden hvad Værtsforholdene og de nærende Elementer ere i Planternes Verden.

Hos Holberg var den menneskelige Individualitet vist nok særegen, usædvanlig, interessant, mere mærkværdig, end ellers i dens Originalitet. Men dens hele handlende Liv, Virken og Betydning gik op i Forfatterens og den komiske Digters Activitet. Det er altsaa fra den Side vi særdeles maatte undersøge, i hvilket Forhold til de nærmest foregaaende Generationer, og til sin Samtid, Holberg fremtræder. Det er ofte nok sagt, at fra Holberg udgaaer den danske Litteratur; at hans Virkning og Indflydelse i denne var skabende; at han fra Stilens Side var den tidligste Forfatter, som

udøvede denne Indflydelse paa Sproget, og at det er fra ham, vi egentlig kunne datere den danske Prosa's Begyndelse. Men endnu er Forholdet hvori Holberg, som dansk Prosaist, stod til Sprogets tidligere stilistiske Elementer og grammatisk udviklede Stikelse, slet ikke, eller kun ufuldstændigt undersøgt og forklaret; ligesom man endnu savner en saadan literair og historisk Oplysning af de Tidsforhold, i og udenfor Danmark, med hvilke Holberg stod i Berøring; eller af den sociale og videnskabelige Culturs Standpunkt, Folkelivets Character, den huuslige Levemaade hos de forskellige Folkeclasser, de politiske, literaire og andre offentlige Forholds Beskaffenhed i vort Fædreland, som tilsammentagne udgjorde den Forbindelse af ydre Betingelser, under hvilke Holbergs Liv og Virken som Forfatter og komisk Digter dannede sig.

Man kunde vel være tilbøjelig til at troe, at Holberg, hvis personlige Egenheder førte ham til et mere isoleret, end bevæget, mere i sig selv beroende, end i selskabelige Forhold og Berøringer opgaaende Liv, har modtaget mindre af den ydre Verdens Indvirkninger, end mangen anden Forfatter eller Digter, der ikke tilbragte sine fleste Aar i en overhovedet fra Verden affondret Tilværelse, mere i den boglige end i den menneskelige Sphære. Men herved maa bemærkes, at dette kun gielder om den sidste Halvdeel af hans Liv; at derimod dets første Halvdeel, som ogsaa for Holberg var den dannende Periode, førte ham ved gjentagne Reiser og Ophold blandt fremmede Nationer ud i en langt større og mere mangfoldig Livs-sphære, end om han hjemme, selv i Hovedstaden, havde deeltaget meer, end han gjorde, i det handlende og selskabelige Liv. Han var dog heller ikke fremmed for dette, eller for Sambedsvirksomhed. Tværtimod finder man, at Stuelivet og Boglivet ikke havde hindret ham fra at opnaae en vis praktisk Forstand og Dygtighed; ligesom man overhovedet i de fleste af

hans Skrifter langt snarere troer at finde en klog, og med det active Verdensliv og de selskabelige Forhold og Former fortrolig Statsmand eller practisk Philosoph, end en hypochonder, folkesty, indskrænket Studærd. Ogsaa hørte Holbergs meer end fyrgetyvcaarige Ophold i Kiøbenhavn og hans derværende Embedsstillling — i hvor lidt han enten blev en Hovedstadsmand, eller en betydende Universitetsdocent — aldeles til de Livsforhold og udviklende Elementer, som dannede hans Forfatter-Charakter.

Dennes Originalitet, eller individuelt eiendommelige Væsen, maae vi saameget mere antage for afgjort, som det er denne Egenskab, meer end nogen anden, der giver en Forfatter den selvstændige Tilværelse, som er den første Fordring til literair Betydning; og denne Betydning opnaede Holberg ikke allene hos sin Samtid i en høj Grad, men har bevaret den, gennem en endnu ikke bortdød skabende og dannende Indvirkning paa Folket og paa den danske Litteratur. Ligesom heri ogsaa ligger et Beviis for, at han med stor Dybde og i et rigt Omfang maa have tilegnet sig Sprogets Nationalitet, en Sprogform, der havde sine Rodder i Folkets egne og eiendommelige Sphære: saaledes forkynder hans Originalitet sig fortrinligst gennem en fuldkommen Naturlighed i Utrængen af hans Ideer, Grundsætninger og Verdensanskuelse, og gennem den Sikkerhed og Consequens, hvormed han gif frem paa sin egen Vane. Man saae ham ikke paa den fjerne Maade at stræbe efter, enten ved Lærdom, søgt Dybsindighed, rhetorisk Kunst, eller andre Midler udenfor hans Egners Kredss, at give noget af hans Arbejder en forstærket Virkning, eller en anden Charakter, end den, som tilhørte hans egen Natur. Hans Originalitet havde derfor ingen af de stærkt frapperende Egenskaber (dersom det ikke var i hans nationale Comedier,) men snarere en vis Jævnhed,

hvorved dens Virkning netop blev saameget større i en vid national og populair Kreds, hvilken han ligesom electrifereede ved sin Danskhed. Enhver i hans Samtid, som talte det Sprog, hvori Solberg skrev, maatte føle: „Saaledes vil vort Tungemaal behandles; saaledes maa det skrives, naar det danske Folk hos en af sine Forfattere skal gienkiende og forstaae sig selv.“ Til denne sprogdannende Kraft og Fylde hos Solberg, og til hans rige Opfatning af det levende Ord, af Folkesprogets hele Charakter og Liv i Omgangstalen, særdeles hos den ene af de Stænder, hvor Talem endnu havde bevaret det meste af sin Nationalitet, sluttede sig ganske hans uudtømmelige Forraad paa sund Fornuft, og paa den umiddelbare Ironies Wittighed og Lune, der med den naturligske Lethed strømmede fra hans Pen, i den Sphære, hvor hans Intelligents havde sit egentlige Siem. — Ligesom hans komiske Digterevne fra Folkets, Mængdens, Middelstandens, Borgerlivets Daarligheder, Latterligheder og Trivialiteter — saaledes altsaa fra en oprindelig national Kilde — hentede sit Stof og dets Behandling: saaledes var ogsaa Solbergs egentlige Kald som prosaisk Forfatter afgjort, og dets Grændser bestemte, saasnart han fremtraadte med de første Arbejder, hvori hans Aand og Talent bevægede sig med eiendommelig Natur og Frihed: Danmarks Beskrivelse (1729) og Historie (1732). Han var og blev en Folkeskribent; men af stor Universalitet, og uden al borneret Patriotisme, eller til en enkelt Retning og Tankefreds indskrænket Nationalitet. Han vilde ikke gjøre sit Fædreland til Middelpunktet i Verden; men han vilde ligesom for danske Alt hvad han selv af europæisk Cultur og Oplysning, fra det 18de Aarhundredes første Decennier, havde optaget i sin Erfaring og Bevidsthed. Vi maae tillige erindre os, at han var den første i Danmark, der havde Aand og Evner til at forestage sig dette; og herved forklares en Deel af det Held og den

Fremgang, hvormed han kunde giøre det, efterat Peder Paars og Comedierne allerede havde givet ham et Navn og en Gyl-
dighed, der strakte sig saavidt som den hele danske Sprogkreds.

For at kunne tydeligere erkende det Forhold, hvori Hol-
berg stod til sin Tidkalder og dens Cultur i Almindelighed,
maatte vi bringe hans Forfatter-Charakter i sin Heelhed til
klar Anskuelse; for at kunne sige, hvad han var og blev i sit
Fædreland og for dets Literatur, maatte vi fremstille et fuld-
stændigt og paalideligt Billede af hans Samtid og dens Cul-
turforhold i Danmark. Det sidste af disse Foretagender vilde
fra flere Sider være det vanskeligste. Ikke allene fattes her
tilstrækkelige Forarbejder; men Kilderne selv ere sparsomme,
mangelfulde, oprindelige fattige, og endnu fattigere ved det
meget, som er adspiltet og tilintetgjort. Knap vilde man i
England, i Frankrige og flere, Lande ansee det for mueligt,
at af Danmarks navnkundigste Forfatter i det 18de
Aarhundrede, siden hvis Død endnu ikke 90 Aar ere forløbne,
ville maaskee neppe ti, og det for det meste ubetydelige, Breve
være reddede fra Undergang. Hertil svarer den øvrige Fattig-
dom paa litteraire Hjælpeslender; en total Undergang af Hol-
bergs egne Papirer; Mangel paa Breve til og om hans Sam-
tidige, ligesom paa disses Optegnelser og Bidrag til Tidshisto-
rien fra det 18de Aarhundredes første Halvdeel; derfor ogsaa
den største Magerhed i Materialier til Holbergs personlige
Eskildring og Charakteristik. Enkelte tildeels dunkle og usikre,
eller ubetydelige Traditioner maae træde i Stedet for bedre og
fuldstændigere biographiske Efterretninger. Hvor langt ringere
Tilgangen vilde have været til saadanne, dersom ikke Holberg selv
havde sørget for at bode meget paa Savnet af Andres Med-
delelser om den berømte Mand: bekræftes endog af den endnu
samtidige, med Holberg personlig bekendte Capelmester

Scheibe's Levnetsbeskrivelse¹⁾. Dennes Charakteristikk, hvormed de biographiske Efterretninger sluttet, er mere udført i sine almindelige, uden Tvivl i det Hele rigtige Hovedtræk, end den er grundet paa Benyttelse og livfuld Sammenstilling af detaillerede Omstændigheder og Erfaringer om Holbergs personlige Egenheder, om hans Levemaade, Omgangskreds og Forhold til de forskjellige Menneskeclasser, med hvilke Livet bragte ham i Berøring.

Hvor stor den Omhyggelighed og Pietet har været, med hvilken en af vore lærde Historikere har anlagt sin umistelige Samling til de Holbergske Comediers Oplysning af Tidsforhold og Omstændigheder: saa omfatter den dog ikke alle disse, og kan, efter sin Natur og Bestemmelse, heller ikke udstrække sig til alle Sider af Holbergs eget Levnet, af hans Forfattercharakter, eller af Tidens Culturfsildring. Her er meget tilbage for den, som vilde træde i en Forfatters Spor, der egentlig dog er den eneste, som kunde fuldende sit eget Værk.

Vi bør imidlertid erkiende, at hvad vi besidde til Kundskab om Holbergs ydre og personlige Levnetsomstændigheder, gennem hans egne biographiske Arbejder og Bidrag, og de Tillæg hertil, som i enkelte samtidige Skrifter forefindes, dog i det Væsentlige overveie hvad vi savne; da dette fornemmelig ligger i det mikrologiske Element, eller især bestaaer i Mangel paa det biographiske og personlige Detail, som yndes af den literaire Curiositet, og med Grund agtes og høvdes af den nationale Pietet; men som mangen Gang kun giver den historiske og biographiske Videnskab et ringere Udbytte.

Uanskeligheden ved at udkaste Billedet af Holberg,

¹⁾ „Ludw. Freih. von Holberg's Peter Paars. — Neue verm. u. verbess. Uebersetzung, nebst einer Nachricht von dem Leben und den Schriften des Verf., von J. A. Scheibe.“ Kopenh. 1764. (S. XXIX—CLXXVIII.)

som han var i sit Væsen og i sin Tid, er ogsaa mindre, naar vi nærmere holde os til hans litteraire Charakter, dens historiske Forhold til Samtiden og den nærmest foregaaende Tidsalder, end til de personlige og biographiske Forhold, der kunde oplyse hans Verøinger og Forbindelser med den ham omgivende Verden. I Literaturen ligge Kilderne mere for Dagen. Om endog deres historiske Benyttelse er et Arbejde, som endnu saa at sige maa optages fra første Haand, saa er dette, netop hvad Holberg angaaer, i en betydelig Grad lettet ved de rige og omfattende Bidrag, han selv umiddelbart har givet til Beskuelsen af hans litteraire Charakter i en stor Deel af sine Skrifter; men fortrinligen i „Epistlerne“, og de herfra uadskillige „Moraliske Tanker.“ Begge i Forening udgøre egentlig den Hovedkilde, hvort vi ere i Stand til at giennemskue huii Charakter i alle dens Udviklinger; imedens tillige, ved Hielp af den mærkværdige Oprigtighed, og den naive Naturlighed, hvormed Holberg udfolder sin Tænkemaade, sine Grundsatninger og Verdensanskuelser i en stor Mængde enkelte Tilfælde, et betydelig klarer Lys falder paa hans menneskelige Individualitet og personlige Charakter. Man tillægger denne, vel neppe uden Grund, ogsaa flere menneskelige Skrøbeligheder eller ufordeelagtige Sider, som Holberg ikke ligesvem tilskriver sig. Men, imedens en og anden af disse heller ikke dolges hos ham selv: saa ere andre igien af en saadan Art, at de mere tilhøre en eiendommelig, over det Almindelige hævet og usædvanlig Individualitet, fra hvis Hæelhed de ere uadskillelige: end de constituere skadelige, umoraliske eller lastværdige Egenstaber. Hvad man i Holbergs Levetid lagde ham til Last, og hvad der gjør Billedet af hans Personlighed mindre indtagende, var uden Tvivl for den største Deel saadanne Egenstaber, som man nærmest maa tilskrive Særheden, eller en Charakter, der i det Ydre vil være

uafhængig af Conventionsens Former og Forskrifter. Man tilgav Holberg i hans Levetid endnu mindre, end man i vor Tid vilde gjøre det, at han ikke vilde rette sig efter Verden og dens selskabelige Vedtægter, og at han isolerede sig fra den, for at kunne følge denne Uafhængighedsdrift saa uforstyrret, som mueligt. — For Resten har Holberg i nogle af disse Tilfælde heller ikke skaanet sig selv (f. Ex. der, hvor han med næsten bidende Ironie spotter med sin egen Eyst til at samle Penge;) og han har i øvrigt, ved sin naturlige Oprigtighed og naive Alenhed, sørget for, at ogsaa hans øvrige svage Sider temmelig ufløede ytre sig i hans egne Fremstillinger.

Det kunde vel være Tid, at vi ikke længere, hvad Holberg angaaer, nøies med at lade os undervise af Fremmede, naar vi ønske og behøve en samlet biographisk Oversigt, eller en literar Characteristik af vor udelige Komiker. I det mindste er det jo vist, at man, endog efter Wandals, A. G. Boyes og Andres korte Udkast, endnu ikke kan undvære Scheibes; og hvis det fra den ene Side ikke er meget smigrende for den danske literaire Virksomhed, saa maa det paa den anden Side være behageligt for vor nationale Følelse, at ligeledes en tydsk Forfatter nylig har meddeelt sine Landsmænd og det literaire Europa den første Characteristik og Vurdering af Holberg som Forfatter og komisk Digter²⁾, der i det mindste i sine Ideer og Grundsetninger, ligesom i Stoffets Behandlingsmaade, kan gjøre nogen Paastand paa Opmærksomhed, efter vor Tidsalders videnskabelige Maalestok i Literaturhistorien. Denne Opmærksomhed maatte endog være betydelig, baade i Tydskland og hos os selv, ved den ene Omstændighed: at Forfatteren,

²⁾ »Ludvig Holberg; ein Beitrag zur Geschichte der dänischen Literatur in ihrem Verhältniß zur Deutschen,« von R. C. Pruh. Literaturhistor. Taschenbuch II. 1811. S. 243—333.

som nærmest gaaer ud paa at give „et Bidrag til Historien af den danske Litteratur i dens Forhold til den tydske“, vist nok, og med Rette, viser den sidstes overveiende Indflydelse paa den første; men i det mindste hvad Holberg angaaer, lader dansk Nationalitet vederfares sin Ret; og at han da særdeles paa en næsten overraskende Maade konstaterer den betydelige Indflydelse, som den holbergiske Comedie, indtil langt ned i det 18de Aarhundrede, har kunnet udøve paa den tydske Scene i dens komiske Region. Vi bør være erkjendtlige, selv i det vi beklage, at Pruz har villet skildre Holberg, og det fortrinligen som Komiker, uden, som det synes, at have trængt dybt nok ind i det danske Sprog og den danske Nationalitets Egenheder. Men vi have heller ikke stor Fortieneste, ved deri at overgaae ham. Vi maatte saaledes stræbe efter, ved mere Fortrolighed med de historiske Betingelser, end vi tør vente os eller fordr af en Udlænding, ved en nøiere og mere umiddelbar Kundskab til den danske Litteratur før, under og efter Holberg, ligesom til de udvortes nationale og politiske Forhold, under hvilke den opvokrede og dannede sig, at kunne meddele et fuldstændigere og troere Billede af Holbergs litteraire Charakter.

Naar vi nu endog i et saadant Foretagende langt fra ikke tør love, at kunne tilfredsstille os selv, mindre endnu den sagskyndige Læseres Forventninger, dersom disse udstrække sig til en fuldstændig Løsning af Opgaven: saa ville vi derover ikke af Modløshed give Slip paa den Tanke, at et Bidrag hertil ogsaa kan vinde sin Berettigelse, naar det ikke vil udvide sig udenfor de Grændser, som det kan udfylde. Kan her hverken loves Læseren betydelige nye Oplysninger til Holbergs Levnet af ubekjendte Kilder, eller en udtømmende Skildring af hans Leetsalder i alle dens Forhold: saa vil et Forsøg paa at samle og fremstille enkelte Træk af en saadan Skildring, og af en

holbergsk Karakteristik, grundet paa hans egne Skrifter og udgaaet fra historiske Synspunkter, dog uden Tvivl kunne gjøre sig Haab om velvillig Opmærksomhed blandt den danske Litteraturs Venner og Dyrkere — en Karakteristik, der i øvrigt hverken vil bære Præg af eensidig, national Forgudelse, eller af den absolute Edbrydning, der omsider slet ikke høres, fordi den kun lyder i een Tone, og hvis godmodige Pietet derfor undertiden ganske forseiler sit Diemed. — Den historiske Behandling af Gienstanden (hvis Deling i to Hovedstykker, Holbergs Samtids og hans egen Karakteristik, vi ville foretage i den her angivne Orden) fordrer tillige, at vi gaar noget længere tilbage i Tiden, end til Frederik den Fjerdes og Christian den Sjettes Regjeringer; under hvilke Holbergs Virksomhed som dansk Forfatter og Komiker indfalder; ikke saameget fordi hans Fødsel og Ungdomsalder tilhører Christian den Femtes Regjeringstid — da Ingen i Danmark endnu var i Stand til at gjøre sig Forestilling om en dansk Forfatter af Holbergs Karakter — som fordi Overgangen til det 18de Aarhundredes Tilstand hos os maa søges høit op i det syttende.

I.

I Staten, hos Nationen, ved Hoffet, i Hovedstaden, i Litteraturen, ved Universitetet, i Levesskik, Klædedragt og Omgangstone, havde Regjeringsformens Forandring under Frederik III. deels bevirket, deels indledet og forberedet en Revolution, som vel endnu ikke blev ret kiendelig under denne Konge, men allerede under hans Son og Efterfølger saa fuldstændigt udviklede sig, at Danmark i det nye Aarhundrede kunde siges at modtage den høit uddannet, tilligemed den unge Konge, som var

den første, fra Fødselen souveraine Thronfølger i Danmark. Statsforandringen 1660 var ikke blot i sin politiske Form, men i sin Charakter, og i sin nationale og sociale Virken og Omdannelse radical; eller blev det i sin efterhaanden udviklede Indflydelse. Den var det fornemmelig i to Hovedpunkter: det ældre, nationale aristokratiske Elements Undergang, og den omdannede Regjeringsorganisme, med dennes hurtig indgribende Overvægt i alle Statslivets Ytringer, og den hermed forenede, næsten ligesaa hurtige Forsvinden af al communal Selvstændighed og Selvvirksomhed, hvormed ogsaa efterhaanden en stor Deel af Borgerlivets nationale Præg salmede eller udslettedes. Man kunde til de to Hovedpunkter endnu føie et tredje: den ovenfra opelskede, eller fra Hoffet nedstigende Indpødning af udenlandsk Tone og Høflig, fremmed Levemaade og Levessik, hvormed dog i det højeste kun i de fornemste Huse og Cirkler et svagt Efterkik af fransk Høstone, Glands og Hoflurus kom til Syne; imedens det egentlig var en massiv, udannet, eller raa og smagløs Tydskehed, som med den efter Souverainiteten stærkt tiltagende Indstrømning af tydsk Adel, udbredte Stivhed, Smagløshed, Uvidenheds og Pedanteriets Barbarie blandt de høiere Stænder. Saaledes tabte ogsaa Lærdom og Videnskab i Livskraft og Mandelighed, og sank for en stor Deel ned til en pedantisk Formalisme, der udstrakte sin fortværende Virkning til Modersmaalet og til dets yderst fattige og indskrænkede Litteratur — hvis vi vilde bruge dette Udtryk om hvad der blev skrevet og trykt paa Dansk i halvhundredte Aar, fra 1670 til henimod 1720. Vilde man herfra borttage Prædikener, opbyggelige og ascetiske Skrifter — ja tilmed Liigtaler, hvis Mængde og Drethed i deres store Formater forbausser os, naar vi nu see dem samlede i Bibliothekerne — da vilde hin Litteratur svinde ind til endnu større Ubetydelighed i Omfang.

At Kong Frederik III., som hans Fader havde ladet

give en omhyggelig — man pleier endog at sige, en lærd Opdragelse, selv havde Agtelse for Lærdom og Eyst til Videnskabelighed, yndede Mænd som Torfæus, forstod at skionne paa Schumachers Værd, og brugte ham ikke blot i sit Cabinet, men til at lægge Grunden til et Bibliothek, som er bleven til Danmarks største videnskabelige Institut — havde dog liden eller ingen Virkning paa at fremkalde en national Litteratur eller literair Cultur i Landet. Vi maae erkende, at maaskee ingen af Danmarks Konger, indtil vore Dage, har i den Grad stienket Videnskaberne saamegen personlig Interesse og umiddelbar Deeltagelse, som Frederik III.; men Retningen, som denne Deeltagelse tog, og Frugterne, som den bar, bleve af langt mindre national Virkning, end man kunde vente sig af Christian den Fierdes Son. Imedens betydelige Summer anvendtes paa Guldmageri, imedens Kongens Eyst til Naturforskning fremkaldte den første og næsten eneste Begyndelse til Anlæg af et kongeligt Menagerie i Danmark, og imedens en islandsk Lærd, ikke allene blev anseeligt lønnet, men optaget paa Kongens Slot og i hans personlige Nærhed og Omgang: maatte en dansk Mand, som Anders Bording, tigge om Livets nødtorftige Ophold, eller fornedre sig til at fortjene det ved at skrive Bryllupsvers og en rimet Avis. Kongen selv fandt dog egentlig mere Smag i Theologie og Alchymie, maaskee overhovedet i fysisk og mathematisk Videnskab, end i Historie, Philosophie, eller Konst. Det var upaatvilelig et af de mærkværdigste Phænomenener i vor nyere Regenthistorie og Kirkehistorie, at en dansk Konge i Midten af det 17de Aarhundrede, og under den strengeste lutheriske Orthodorie, ikke allene personligt yndede en ivrig polsk Socinianer, der var lærd Mathematiker og Astronom³⁾; men endog tillod ham, i

³⁾ Den 1658 af sit Fædreland, tilligemed flere Andre, fordrevne ivrig

Kongens egen Nærværelse, at holde Religions-Conferentser med danske Theologer; ja uden Tvivl, dersom det havde staaet til Kongen, gierne havde bevilget ham, hvad han søgte om: et Opholdssted og Religionsfrihed for Socinianerne i Danmark. Christian den Fjerdes storartede Tilboielighed for Architectur og Malerkunst, var derimod ikke gaaet over paa hans Son; og havde denne heri arvet noget efter sin Fader, saa levede Finansernes Uorden ham ingen Midler til at udrette noget stort; endskiøndt der vel kunde være underholdt endeel Lærde eller Kunstnere for de Penge, som ødsledes paa „Guldhuset“ og paa Guldmageren Vorr i (1667—70) 4). Men Frederik den Tredies Regjering var, og maatte være især henvendt paa den nye Statsorganisation; paa at befæste Monarchiet og Regjeringsformen; paa at hele nogle af de dybe Saar, som en ulykkelig, Landet udmærkende Krig havde efterladt. At Staten efterhaanden vandt mere Fasthed og Kraft, end man efter Udfaldet og Følgerne af Krigen mod Carl Gustav havde kunnet vente, viser sig fra flere Sider. Saa lidt man endog besad finansielle Kræfter til at bringe en betydende og alvorslig Sø-Udrustning i Stand, kunde Danmark dog endnu 1666 vove, at ville i en Søkrig maale sig med England; men det var heller ikke i

Socinianer, Staniel Lubienizky, vendte sig, da han forgieves hos den svenske Konge, Carl Gustav, havde søgt Beskiærmelse, til Danmark, og kom 1660 i Nov. til Kiøbenhavn. Han var en Mand baade af Lærdom og Verdenskundskab, og sandt saa god Modtagelse hos Frederik III., at Kongen endog tilstod ham en aarlig Pension. Det ovenfor nævnte Puske kunde han vel ikke opnaae, hverken 1660, eller da han i Febr. 1662 anden Gang kom tilbage til Danmark; det blev ham imidlertid tilladt, at leve under Kongens Beskyttelse i Altona eller Glückstadt; men han foretrak Hamborg til Opholdssted (Hertug Christian Albrecht vilde ikke taale ham i sine Lande) og levede her og i Holland indtil sin Død d. 18. Mai 1675. (Jvf. Pontoppidan Ann. IV. S. 482—86, og de her anførte Skrifter.)

4) Om denne, i øvrigt lærde og ved sin Skiebne mærkværdige italienske Alkymist og Pysicus, s. Werlauffs Efterretninger i Herholdts og Mansfs Saml. til den danske Med. Hist. Kbh. 1835. S. 152—190.

Cromwells Tid, men under Carl II., og Krigen blev ogsaa ved en Demonstration.

I Landets indvortes Tilstand foregik der dog under Frederik III. ingen betydelig Forandring til det bedre; den nye Indretning af Regjeringens Administration, med dens collegiale Former, kunde i ti Aar ikke ytre nogen gennemgribende Virkning; og skiondt der i endeel offentlige Forhold og Indretninger viste sig Fremskridt, blev dog Forfatningen overhovedet i et Slags Stillsand, da man ikke rørte væsentligt ved Adelsens personlige Rettigheder; imedens af de andre Stænder Borgere ikke kunde hæve sig under en Periode, der var ugunstig for Handel og Industrie; og Bondestanden maatte synke dybere ved den sorgelige Udvei, Regjeringen tog, at betale indenlandsk Gæld med Krongods paa en Tid, da dette var af yderst ringe Værdi. Den ved Souverainitetens Indførelse fremkaldte politiske Revolution yttrede saaledes under Frederik III. sin Virkning fornemmelig i Regjeringens Middelpunkt og Centralkraft. Det monarchiske Princip, der allerede fra 1648 til 1660 langsomt og umærkeligt havde vundet Indflydelse, kunde efter Regjeringsforandringen offentligt styrke sine Kræfter, og vendte disse særdeles imod enhver Bevægelse af aristokratisk Myndighed eller politisk Selvstændighed, der endnu turde vise sig. Deri fulgte man i enkelte Tilfælde, med rigtig Consequent, en streng monarchisk Politik; men naar man endog vil bedømme Sagerne efter det 17de, ikke efter det 19de Aarhundredes Statskonst og Retbegreber, saa var der dog altid betydelig Forskiel imellem Corfis Ulfeldt og Gunde Rosenkrantz; og Regenten havde ligesaa lidt Gre af at lade sin Halvsøster ved nedrig Svig gribe i et fremmedt Land og uden al Skyld pine ved livsvarigt Fængsel, for at tilfredsstille et qvindeligt Had — var dette endog Dronningens — som af at søge en Hielp for

sit tomme Skatkammer i en ussel, mundfaad Adelsmands, Gal Lykkes, rige Eiendom.

Det forstnævnte Træk af Frederik den Tredies Regjeringshistorie (Fremgangsmaaden imod Grevinde Ulfeldt) synes vel ligesaa lidt at stemme overeens med denne Konges personlige Charakter, som med den senere Mildhed, der karakteriserede den monarchiske Absolutisme under de danske souveraine Konger. Det er heller ikke uden en vis Betydning, at man (selv uden Hensyn til hvad her maa skrives paa Tidsaandens Regning) dog ikke saameget umiddelbart kan tillægge en Konge af det oldenborgske Huus den Grumhed og Strengthed, hvormed der i nogle faa Tilfælde statueredes despotiske, barbariske haarde, eller blodige Exempler; som Tilregnelsen for en Deel maa falde paa udenlandske Dronninger. Men det kan tillige bemærkes, at netop Exemplet med Leonore Christines Behandling kan ogsaa tiene til et enkelt Beviis paa, at Overgangen fra Frederik den Tredies til Christian den Femtes Periode overhovedet var umærkelig. Den forrige Regjerings Aand og Charakter fortsattes temmelig uforandret saalænge Sophie Amalie levede; og Danmarks mest geniale, men næsten ungdommeligt uforsigtige Statsmand kunde ikke længe helde sig mod store og smaa Hof-Intriger, fordi Christian V. manglede Kraft til at beskytte sin Faders fortrolige Raadgiver, den mærkværdige Mand, som han selv fra borgerlig Stand og Fødsel havde ophøiet til det ypperste Trin i Statsværdighed — et Phænomen, der paa engang viste, hvad Sindelag man havde til den gamle, indfødte Adels; og at Christian den Femte vel til en Tid kunde personligt ynde Griffensfeldt, men hverken var i Stand til at vurdere ham, eller til at begribe, at ingen nok saa absolut Monark regierer uden ved Hielp af statskloge Ministre. Hvad Christian V. i sit Livs kraftigste Alder lod skee ved sin Cantøler, hvis aandelige Overlegenhed han tilsidst

med svag Skindsyge folte og ikke engang havde Forstand nok til at taale, saalænge den var ham uundværlig, havde Ludvig XIV., som han dog gierne tog til Monster, neppe engang i sine sidste affældige Aar ladet see ved en saadan Minister. Vel havde Foucquets Skiebne havt nogen Liighed med Griffensfeldts; men de personlige Forhold vare her dog meget forskellige; heller ikke havde man i Danmark nogen *Colbert* at sætte i Stedet.

Griffensfeldts Dphoielse havde været ligesom et Manifest imod den gamle Adels, som deraf lærte, at en simpel Borgers Søn nu kunde blive den første Mand i Staten; hans Fald var dog kun en svag eller indbildt Triumph for det danske Aristokratiets Levninger. Fra Griffensfeldt udgik sandsynligen Ideen om den nye Lehnsadel; men næsten hele Skaren, der udgjødes af kjøbt eller skienket nybagt Adels fra Christian den Femtes Tid (over hundrede Familier, hvoraf maaskee knap fem endnu ere til) fremvoredede først efter denne Statsmands Fald. De gamle danske Adelsflægter, der endnu 1655 udgiorde et anseeligt Antal⁵⁾, bleve især under denne Konges Regjering trykkede i Baggrunden⁶⁾; endeel forarmedes, og den aller største Deel af samme uddøde med næsten uforklarlig Hurtighed; ligesom ogsaa kun meget faa ret gamle danske Slægter bleve optagne blandt Christian den Femtes Lehnsadel⁷⁾. — Nu var det

⁵⁾ „Mandtalen over Adelen i Danmark og Norge 1655.“ Suhms Saml. til den D. Hist. I. 2. S. 149—184.

⁶⁾ „*Avita nobilitas odiosa*“ skriver 1683 en Præst (Ludvig Pontoppidan), der var Elsker af genealogiske Studier; men godt havde mærket, at i daværende „betymmelige Tider“ var det ikke ved at oplyse Adelsens Historie, at man gjorde sig yndet. (Uddrag af J. Bircherods Dagbøger S. 221.)

⁷⁾ Blandt de under Christian V. (i Følge det danske Adelslexikon) i Grevestand ophoiede 10 adelige Familier (foruden Gyldenløve og Grevinde Moth) vare 7 tydske og 3 danske Slægter. Af 17 Friherrer (foruden Baronesserne Ehlers og Lindenov) vare 9 tydske og 8 danske Slægter. (Tallet stemmer ikke overens med Bergsøes Statistik, I. S. 531, som har 18 Grever og 25 Friherrer under Christian V.) Dette Forhold havde ikke forandret sig i anden Halvdeel af det 18de Aarh. da der af 31 Grevskaaber og Baronier kun 11 eiedes af danske, 20 af tydske Familier. (Allen Daam. Hist. 2. Udg. 1842. S. 469.)

kun i Hoffets Kreds, hvor al politisk Glæde og Betydning skulde finde sit Middelpunkt; og i denne Kreds var det for en stor Deel tydske Indlinger, der trængte sig ind; ligesom, tilligemed det allerede under Frederik III. opkomne tydske Hofspreg, dette Lands Tone, Skik og Smag, i den fornemme Verden fik meer og mere Indgang; uagtet Adelen endnu bestandig vedblev at reise til Paris, og Ludvig den Fjortendes Hof, ligesaa godt i Danmark, som i Tydskland, blev det Ideal og straalende Monster, som man i viid Afstand søgte at nærme sig; om endog Copien, som man gjorde sig Umage nok for at bringe i Stand, for det meste kun blev en mat, smagløs og livløs Skygge. Et Par Exempler herpaa, som kunne omtales efter samtidige Beskrivelser, tilhøre endnu Frederik den Tredies senere Leveaar. I øvrigt forsøgte man vel ogsaa paa, under Christian den Femtes sildigere Regjeringsaar, at ville vænne unge Adelsmænd til at erhverve sig Dannelse og Kundskaber i Fædrelandet, ved at sætte et saakaldet ridderligt Academie i Kiøbenhavn i Stedet for det ophævede i Sorø. Men den hele Stiftelse var uheldigt indrettet; og det var let at forudsæe, at den endnu mindre vilde have Frugt og Fremgang i Hovedstaden, end i Sorø.

Det ældre danske Hof og Adelsliv, med dets hele ridderlige og nationale Skikkelse (der, uagtet Aristokratiets hele Betydning og Stolthed, dog altid viser en mere fortrolig Tilnærmelse, en større Slægtlighed imellem højere og lavere Stænder, end efter Souveræniteten), og med den Forening af Simpelt og kostbar Pragt ved festlige Leiligheder, som tilhørte det, uddøde med Christian IV.; og havde allerede begyndt at tabe sig ved Hoffet, i denne Konges senere, af den sidste svenske Krigs Ulykker hiemsøgte, og ved Alderdommens Svækkelser mindre livfulde Aar. Nogle af de rigere og mest anseete Adelslægter bevarede dog endnu, til henimod Aarhundredets

Slutning, en Deel af den ældre danske Leveskik i deres fra Hoffet fiernede Familieleiv paa Herregaardene. Det var især ved Bryllupper og Begravelser, hvor denne Stand endnu, saalænge som mueligt, holdt over en stolt og udelukkende Indskrænkning til dens egne Medlemmer, og lagde en Lurus og Prunk for Dagen, i Stæsternes Mængde, i Udstyr og Brudegaver, i colossale Bryllups=Anretninger, talrigt Liggfølge og kostbare Gravminder, hvorom man i vore Dage kun af historiske Beskrivelser faaer en anskuelig Forestilling. Men disse Aristokratiets nationale Skikke tabte sig efterhaanden med det 17de Aarhundrede⁸⁾; en Skygge deraf har endnu til vor Tid vedligeholdt sig i den danske Vondestand, hvor dog nu ogsaa det ciendommeligt Nationale er stærkt paa Veie til at bortdøe.

Imedens det paa samme Tid gik tilbage, baade med det gamle Aristokratie og med Vondestanden, og medens Riobstæderne sank i Velstand og Betydning, tilligemed deres Borgerskab, begyndte derimod Kiøbenhavn efterhaanden at hæve og udvide sig; og horte allerede under Christian V. til de mere betydende, folkerige og ordentligt organiserede Hovedstæder⁹⁾. Hoffets stadige Residents under den største Deel af

⁸⁾ Saaledes berettes det som mærkeligt, at den 22de Nov. 1694 blev Hr. Mogens Skeels Ligg "med stor Pragt efter gammel adelig Viis, begravet ved hans Gaard Rullingsøe." Udv. af Vircherods Dagb. S. 299. Jævnlige stecte de Adeliges høitidelige Liggførd ogsaa (ligesom Fyrsternes) om Aftenen. Saaledes blev Etatsraad Otte Skeel til Virkelse m. m. begravet om Aftenen den 17. Dec. 1696, under en haard Vintertid, i vor Frue Kirke i Aalborg, hvor Biskoppen holdt Liggtaalen i Chorsdøren fra Kl. 7. — Geh. Conferentsraad og Amtmand C. E. Knuths Ligg blev den 23. April 1697 udført af Kiøbenhavn om Aftenen "med adelig Liggbegiængelse" for at bringes til Aasmark i Volland. (Udv. af Dagb. S. 336).

⁹⁾ Man tør, ved Slutningen af Christian V. Regiering, og af det 17de Aarh., sikkert tillægge Kiøbenhavn en Folkemængde af 50 til 60,000 Mennesker, hvilket Tal, i første Halvdeel af 18de Aarh. maa være steget betydeligt. I 13 Aar, fra 1685 til 1697, havde (efter de "Maanedl. Relationer") Kiøbenhavn talt 22,787 angivne Dødsfald (mindst Tal 1257, høiest 3000, Middeltal: 1753) 26,147 Fødsler (mindst 1849, høiest 2176, Middeltal: 2011.) Ville vi sætte Forholdet imel-

Året, som efter Souverainetets Indførelse blev Skif, og den nye Adels deraf følgende Ophold i Hovedstaden, i det mindste i Vintertiden, har uden Tvivl ikke bidraget lidet til Stadens Tilvært, baade i Folketal og Velstand. Imidlertid havde Hoffets Nærværelse dog kun en middelbar Indflydelse paa Omgangslivet og den sociale Kultur i Kiøbenhavn, da der År for År reiste sig et større Skillerum imellem Regentens Person og Folket, imellem den fornemme Verden og Middelsstanden. Imidlertid denne endnu i sin indskrænkede Sphære vedligeholdt en Evning af ældre Tidens nationale Præg, med en meget tarvelig og indskrænket Deel i Tidens Alderens Viden og Dannelselse: søgte Hoffet, i sin Isolering fra Nationen, at efterligne den tydske prunkende Lurus og den franske Smag for prægtige Fester, Forlystelser og Skuespil; hvilket Alt dog for det meste, midt i en ofte stor Ødselhed og udvortes Pragt, kaldt temmelig fattigt og aandløst ud. Dette viser sig f. Ex. i de nylig nævnte Beskrivelser over et Par Hoffester under Frederik III. (1655), den ene i August Maaned i Jbstrup (Søgersborg) Skov, hvorved de til Kiøbenhavn ankomne tartariske Sendebud vare nærværende; den anden, en Ballet eller et Maske-Optog, der blev holdt, ligeledes i Sommertiden (den 16 Aug.) i en Sal paa Slottet (Frederiksborg eller Hirschholm), og bestod af 35 forskjellige Scener eller Fremstillinger, der varede fra Kl. 9 om Aftenen til Solens Frembrud om Morgenen. Theatret forestillede i Baggrunden Sibyllas Grotte, og Ballettens

Iem Dødsfald og Folkemængde som 1—28, da blev Middeltallet af Folkemængden i disse 13 År **49,084**. Listen over Fødte og Døde for Å. 1724—1756 (Pontoppidans Decon. Val. S. 31, 35) giver derimod (med en stor Fluctuation i Antallet) i det Hele for de 32 År 90,982 Døde, eller et Middeltal af 2968 aartligen. Mortaliteten fremviser for disse 32 År et Antal af 10,168 flere Døde end Fødte. Vi tør saameget mindre holde os til Pontoppidans antagne Forhold imellem Dødsfald og Folkemængde (1—33). Men endogfaa efter et Forhold af 1—25 bliver Middeltallet for Å. 1721—56 af Kiøbenhavns Befolkning: **74,200**.

Hoved-Indhold var, at Personer af forskellige Folkelærd, Stænder og Næringsveie nærmede sig Grotten, for at hente Raad eller Spaadom hos denne Sibylle, hvis Person forestilledes af Mad. La Barre (formodentlig en fransk Dandsferinde).

Dronning Sophie Amalie, i hvis for Resten kraftige og herskelystne Charakter Tilboielighed for prægtige Hoffester og Udspredelser var et fremtrædende Træk, dandsede her selv i fem forskellige Charaktermasker; først som Fama, „med Vinger og Tuba“ (con alas y trompa), fulgt af to Hofdamer, forestillende Nysgierigheden og Sandheden; derefter som Bondepige (alcega) „hvilken hun dandsede med en ubeskrivelig Ynde“; tredje Gang som Krigens Gudinde, (la Musa guerrera) svingende en Fane til Instrumenternes Lyd; fjerde Gang som en spansk Dame, ledsaget af tre Andre, og af unge Piger med Castagnetter, o. s. v. Dronningens to smaa Døtre, den ene 8, den anden 4 Aar gammel, maatte ogsaa figurere i en eller anden Forklædning; Kronprindsen udførte i en Dands „med megen Livlighed og Anstand“ en Jægers Rolle; tilsidst forandrede pludseligt Theatret; man saae to fiendtlige Heire lige overfor hinanden; af den ene fremtraadte Hertugen af Lüneborg med 12 Riddere i Harnisk, med store Fiederbuske i Hielmen, med skarlagensrøde Strømper, og vide, med Sols besatte Skjorteburer (som naaede fra Hosterne til Knæerne: tonneletes) af samme Farve; fra den anden Side fremkom Dronningen med ligesaa mange Amazoner i samme Vaaben og Paaklædning; de opfyldte hele Scenen, og dandsede længe sammen til alle Tilskuernes Beundring og Henrykkelse¹⁰⁾.

¹⁰⁾ Man maa ikke overse ved denne Beskrivelse og Skildring af Dronningens Talenter, at den er udgaet fra en galant Spanier, Diplomat og Poet. Det er den bekendte spanske Minister, Grev Bernard Rebolledo, der har givet en udførlig Beskrivelse over denne

Egtesom denne Ballet eller Hof-Maskerade i Smag og Charakter nærmede sig de Fester af lignende Art, hvorved Ludvig XIV. Tidssalder udmærkede sig, og hvor den franske Monark i yngre Aar selv betraadte Theatret, dandsende i Balletter og Entrees for sit Hof (Frederik III. videdes dog med at see paa sin Dronning, i hvem han med hver Dag blev mere forelsket, [„cada dia está mas enamorado”]) og at fremkalde den galante spanske Ministers Beundring af hendes mimiske Fremstillinger:) saaledes forlystede Hoffet i Kiøbenhavn sig 8 Aar senere, (den 6 Sept. 1663) i Anledning af den danske Prindsesse Anne Sophies Forlovelse, med et andet Slags Maskerade, „Vertskab“, eller Divertissement, ganske i tydsk Stil og Smag: „die Waldlust“, som blev givet i Skoven ved Frederiksborg, og hvori Prindserne og Prindsesserne, tilligemed en Deel af Hoffets fornemme Herrer og Damer, og et Par franske Dandsmestere, viste sig i 15 forskjellige Roller og enkelte Optrin. Indholdet heraf er i hoi Grad fattigt, og Poesien vandet, smagløs og raa; Sange og Vers vare tydske, ligesom Componisten og Forfatteren; og det Hele sluttedes med en Dands af elleve Hyrdinder, som opførtes af de tre Prindsesser tilligemed 8 unge adelige Damer ¹⁾).

Sophia Amalias Hoffest, i et Brev, dat. Kiøbenh. 22. Aug. 1655. (i Quartudgaven af hans „Ocios“. Ambers 1660. 4to. p. 283.—291.)

¹⁾ Ny er up Esterretninger om K. Frederik III. S. 422.— Det tydske Program, eller Sangene til „Die Waldlust, Masquarada — im Walde beyrn Königl. Schloß Friederichsburg allerunterthän. fürgestellt“: haves trykte i Folio, iæd Angivelse af alle agerende Personer. Kbh. 1663. Da denne tydske Text upaatvilelig baade maa vare kommen i Dronningens, Prindsessernes og andre hoi Dammers Hænder, overrastes man dog ved den yderlige Grad af smudsig Plumphyed, der med komisk Uforbeholdenhed og Regenhed ytrer sig i dette „allerunderdan'gste“ Hof-Skuespils „ster Auftritt: Ein Bauer und Bäuerin singen umb einander“: hvad enten denne Duet virkelig er sunget for hele Hoffet, eller ikke. — Ved samme Leilighed blev ligeledes opført: „Der lobwürdige Cadmus“, et Slags Opera i 6 Optog: „In Deutsch durch Ad. Fr. Bern er; darauf in welsche Reimen von Hierolami Pignani; in die Musik aber ge-

Paa samme Tid, som Hoffet i Kiøbenhavn saaledes, efter Dronning Sophie Amalies Lyst og Tilboielighed, ikke lod det mangle paa festbar Prunk og Skuespil, som dog hverken i Smag eller poetisk Glæds kunde maale sig med den ødsle Christina's Balletter og Hoffester i Stockholm og Upsala: saae det endnu kun tarveligt ud med Borgerstandens nationale Forlystelser. 1663 bevilgede Frederik III. sin Kammerciener Jac. Petersen, at lade opføre et „Vertshuus og Lysthuus“ i „den lille Dyrehave“ ved Jbstrup, og der skienke Vin og tydsk Øl for sine Gæster; ligesom og „at lade anrette allehaande Leg og Spil til Tidsfordriv, saasom Virkentafel, Klodsbane, Pallemaille og Skydebane“; og det maatte være Enhver i Kiøbenhavn tilladt, der „at lade anrette Bryllup, Bærsel, eller anden Samqvem og Convent“¹²⁾. Det var ogsaa denne Konge, der omtrent paa samme Tid (1662) gav Tilladelse og de tidligste Privilegier til Oprettelsen af et staaende Theater i Kiøbenhavn; men der forløb meer end et halvt Aarhundrede, inden et saadant Foretagende kunde komme til Udførelse¹³⁾. Langt sildigere Politie-Anordninger

seget, und mittelst VI. musicalische Aufzügen repräsentirt durch Sr. K. Maj. Capelmester Casp. Förster.“ Kopenh. 1663. 4 Bl. Fol.
 „Im VI. Auftritte beginnen die Statuen sich zu regen, und tanzen darauf ein Ballet, welches mit einem Feuerwerk vom Hercules beschlossen wird.“

¹²⁾ Ryerup Efterretninger om Frederik III. S. 407. 408.

¹³⁾ Andr. Joach. Wulff fik den 12 Dec. 1662 Frederik den Tredies Privilegium paa „at anrette paa sin egen Betøstning en Comedie-plads (ellers Skauborg kaldet) i Kiøbenhavn, hvor adskillige Tragedier, Comedier og andre saadanne Actioner og Leg, ved dertil beqvemme Personer og tilhørige Instrumenter kan præsenteres og for demnem, som dertil Lyst haver ageres;“ og fik derhos Bevilling paa, at en beqvem Plads, til fornødne Huse og Baaninger at bygge, og som han uden Betaling arvelig maa nyde, dertil udvises ham. Til lige fik han Privilegium for sig, sin Kone og Arvinger, paa at lade opføre saadanne Comedier i tyve Aar, saaledes „at hannem ingen Jædvas af andre Comoedianter, eller hannem forhindrende Actores

og Forbud, fra Frederik IV. Tid, robe endnu adskillige Spor af en vis Raahed, forenet med et Slags Frihed og Uvungenhed i at følge gammel Etik eller Uetik i Levemaade, hvorved vi snarere bringes til at tænke paa Ligheder med England og dets Hovedstad, end med det mere polerede Paris. — Grund kan her da ogsaa i Almindelighed bemærkes, hvad der nu allerede længe er tilstrækkeligt oplyst: at Levemaade og Kulturtilstand blandt Kiøbenhavn's Borgerstand i det Hele taget har givet Holberg den virkelige Grund, hvorpaa han har ladet sine Comediers Figurer og Grupper danne de digtede dramatiske Vilder og Optrin, hvis Lighed med Virkeligheden vi naturligvis altid maa tænke os saadan, som den fremkommer i det komiske Huuspeil og ved den poetiske Concentrering. Nedenfor, hvor dette vil komme til nærmere Dntale, ville vi da tillige berøre det større Savn, som vi have paa lige anstuelige Billeder af Livet og Culturen i Danmark hos de høiere Folkeklasser, mod Slutningen af det 17de, og i de første Decennier af det 18de Aarhundrede.

Dette Savn er for den historiske Fremstilling dobbelt føleligt, fordi de sparsomme og tyndt adspredte Vidrag, samtidige utrykte og trykte herhen hørende Kilder kunde yde til en

„eller Ageringer, derpaa skal gøres her i Bort Land Siælland.“ Han skulde derimod være forpligtet til, hver Uge at udgive „af hvis som ved bemeldte Skauborg produceres, en Guldkrone eller nitten Mark danske, til en tydsk Kirkes Opbyggelse paa Christianshavn.“ Eigeledes „skal han være tiltænt, saafremt han denre Penaadning agter at nyde, saadanne Comedier og andet i Værk at stille, som ikke gemcent er, eller af nogen ordinaire Comedianter er bleven seet.“ (Siællandste Register No. 25 i det D. Cancellie.) Den 19. Aug. 1668 fik Wulff virkelig Stiode paa en Grund „liggende paa Slotspladsen, hen ved Slotsgraven“, 50 Alen lang og 20 Al. bred, som Toimestieren P. Kesthof havde brugt til Hæveplads; men der findes ingen Spor til, at et Theater her nogen tid blev opført.

almindelig Culturkildring af hiin Tid, langt fra ikke engang alle ere bekendte eller let tilgængelige. Det gaaer i denne Deel af den danske Historie, som i andre: vi kiende i det Hele mere til Tidens Skikkelse og Optrin før, end efter 1660. — Overhovedet er dog Billedet af Christian den Femtes Reglerings-tid, fra det intellectuelle Synspunkt, endnu mindre fordeelagtigt, end fra det politiske. Hvad Griffensfeldt, under den korte Tid, hans Magt og Gudest varede, vilde virke for Vidensskaberne — og hvorved han paa en Maade lagde Grunden til Universitetets, de academiske Studiers og Examenstvæsenets nyere Organisation, der naaer indtil vore Dage, — bar endnu ikke megen Frugt i det syttende Aarhundrede. Medicin, Chemie og Mathematik vare vel ikke uden Glands og Anseelse under denne Regiering; men det tør være tvivlsomt, om Lærdom og Videnskabelighed virkelig gik frem ved de af Griffensfeldt indførte Universitetsprover og academiske Grader, saalænge som Landets Sprog paa en Maade gik tilbage, og Sptrerne til national Litteratur og Poesie ingen Opmuntring nød. — Snarere maatte de gøres, end oplives, ved den frodige og tatte Opvært af det scholastiske og academiske Pedanteries Ufrud, ved en Smagløshed og Formløshed i det skriftlige Udtryk, der omtrent var lige stor, enten man skrev paa Latin eller Dansk — og hvorom man i vor Tid ingen Forestilling kan gjøre sig, uden senere Fortrolighed med vedkommende Kilder. — Man tænker sig let den holbergiske Satire, der hvor den gjør det pedantiske Uvæsen i Stilen eller i den lærde og academiske Verden latterligt, udmalet med for stærke Farver; men uden at ville negte, at han vel stundom selv tog det for let med den sande, dybere, Lærdom, eller ikke altid lod den vederfares tilbørlig og fuld Agtelse: saa ligger det aabent nok for Dagen i Tidens Kilder, at han i at revse denne Tids Latterligheder var langt fra at gaae Pedanteriet for nær.

Det var i øvrigt et af de synderligste Phænomener fra Christian V. Regjering, og fra det 17de Aarhundredes sidste Decennier, at en af Kongen fortrinlig yndet og ophøiet Mand, der, som Oversecretair i det danske Cancellie, styrede en stor Deel af de vigtigste Regjeringsfager, — og hvis Magt og Indflydelse maatte stige betydeligt derved, at hans Søster var Kongens erkiendte Maitresse — Geheimeraad *M a t t h. M o t h*, under alle sine Embedesfysler, og ved et Hof, der var saa lidet dansk, som Christian den Femtes, funde fastholde og virkelig udføre den Idee, der i nogle og tredive Aar ikke forlod ham: at berige sit Fædreland med en, indtil den yderste Grad fuldstændig dansk Ordbog. Historien af dette Foretagende, som *Holberg* selv kiendte og med megen Agtelse omtaler ¹⁴⁾, horer, uagtet det aldrig fremtraadte i Litteraturen, til de interessante Puncter i vore videnskabelige Annaler; men der hvilede over dette den samme uheldige Stjerne, som over flere Planer og Foretagender i vor Litteratur fra sildigere Perioder. Man har, med en ofte berømmelig og høisindet Villie og Stræben, dog sielden fra den Side virket noget Stort og Ualmindeligt, enten fordi man dvælede for længe og ikke benyttede det rette Dieblif; eller fordi man fattedes det geniale aandelige Blif for een stor Idee, og hellere vilde sprede Opmærksomheden og de fornødne Kræfter og Midler paa flere mindre Gienstande, der syntes mere, og betydede mindre. Her vare dog Omstændighederne vanskelige og mindre gunstige, baade for det store Værk og for Ophavsmanden. Han kunde nok forberede, men ikke udføre det, saalænge han stod i Spidsen for det danske Cancellie, og jævnlig maatte følge Kongen og hans temmelig urolige Hof; endskiøndt man dog har vanskeligt ved at tænke sig *M o t h* rigtig hjemme i Christian den Femtes

¹⁴⁾ Danmarks og Norges Beskrivelse. 1729. S. 181. (Zorf. har behandlet Materien i sin „Historiske Udsigt over de danske Ordbogsarbejder i det 17de og 18de Aarhundrede“. Nye Danske Mag. V. S. 241–288.)

mere tydske end danske Hofkreds¹⁵⁾. Da Oversecretairen fik Otium til at fuldføre sit Yndlingsværk, havde han hverken Magt eller Midler til at saae det udgivet.

Vi kunne vel i vor Tid hverken beregne, eller med Bestemthed afgjøre, hvad Virkning det kunde have havt paa det danske Sprog, om Moths uhyre lexikographiske Arbejde virkelig var kommet for Lyset mod Slutningen af det 17de Aarhundrede, og saaledes omtrent samtidigt med Dict. de l'Academie française. (1694). Derimod tage vi uden Tvivl ikke feil, naar vi i den lærde og patriotiske Geheimeraads mærkværdige og forbausende Iver og Udholdenhed i dette Foretagende, i dets hele Charakter, og i den noget for vidt drevne Stræben efter absolut Purisme i Sproget, ved Siden af den linguistiske Interesse overhovedet, tillige sene en bevidst Opposition og Reaction imod Sprogets Synken og Forvanskning; deels ved den begyndende Indstrømning af tydske Elementer i Ordforraadet og Stilen; deels ved Opblanding med recent fremmede, nemlig latinske og franske Udtryk, hvis heterogene Natur dog har gjort det mueligt, at de nu, efter 100—150 Aar, igien ere saa godt som recent ud-drevne af al ædlere og højere Stil.

Naar vi derimod endnu hos Holberg selv, i Midten af det 18de Aarhundrede, finde denue (af J. Vangebeck derimod ganske afslagne) Brodering af det danske Skriftsprog med fremmede Ord fra den romerske Kilde, ved Siden af en stilistisk Charakter, der overhovedet har meget færre Spor af tydske Indflydelse, end sildigere Forfatteres Skrifter: saa er denne Sprog-

¹⁵⁾ Det kan ved denne Leilighed ikke undgaae en Bemærkning: at man undertiden, hvad denne Konge selv angaaer, driver Beskyldningen for Udanskhed og Uvirksomhed for vidt. Vi skulle paa et andet Sted bevise, (hvortil der ikke hører meget) at det er ganske falskt, naar der endog i alle 3 Udgaver af vor bedste Haandbog i den Danske Historie berettes: „at Kronprinds Christian ikke forstod Dansk.“

Blanding hos Holberg dog langt fra sit Høidepunkt, hvorfra den snarere var dalet betydeligt ved Midten af det 18de Aarhundrede. Herom kunne vi overtyses, ved at sammenligne Holbergs danske Prosa med den, man skrev i anden Halvdeel af det 17de, eller i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. — Endvidere er den bidende Spot, som han hist og her i sine Comedier (s. Ex. i Randestoberen og den Stundesløse) driver med den smagløse Stivhed og det utaalelige Pedanteri i Brevstil og „Vedemandsstil“, eller den høitidelige Tales Phrafer og Formalisme, langt fra at være nogen poetisk Overdrivelse. Det 16de Aarhundredes indtagende naive Trohertighed og udannede Naturlighed i Brevstilen var efter et Aarhundredes Forsøb ganske forsvunden i Danmark, tilligemed Sprogets Reenhed. En aandløs Magerhed blev endnu mere synlig og trættende ved den slæbende Vidiløftighed i tomme Phrafer, og ved den brogede Blanding med franske og latinske Udtryk, hvoraf den danske Stil vrimler i Slutningen af det 17de Aarhundrede.

Hvor man saaledes behandlede den letteste og simpelste af alle Stilarter, tør man ikke vente sig noget Bdlere eller Bedre, i den høiere Stil. Denne havde tabt sin kiernesfulde, indfødte Charakter, saaledes som det 16de Aarhundrede havde dannet den, skiondt i en indskrænket og fattig Sprogkreds; og hvad Stilen i Stedet herfor skulde søge at vinde hos Fremmede og at tilegne sig af udenlandsk Sprogkultur, blev til et barbarisk Blandingsdansk, hveri en tør, pedantisk Stivhed forte Herredømmet, ved Siden af en livløs, aandelig fattig stilistisk Charakter, med en ordsvulmende, ceremoniel vidiløftig Skrivemaade, og en ligesaa smagløs, som krybende Tone.

Det gik i øvrigt vor egen Prosa hverken værre eller bedre, end den tydske fra samme Tid¹⁶⁾; thi det var jo tydsk Sprog og

¹⁶⁾ „Die Prosa des 17ten Jahrh. war von geschmacklosen und schwerfälligen Lebensformen abhängig; der harte Unterschied der Stände prägte

tydsk Smag, der afgav det umiddelbare Monster, som man i Danmark næsten udelukkende havde for Die, og som hele Tidens alderen, bevidst eller ubevidst, dannede sig efter. De Fornemmes Copiering af fransk Tone og fransk Moder naaede sjelden længere, end til en maadelig Efterligning af nogle udrevne Stumper af Selskabslivet og Conversationen. Resultatet var: man ringeagtede og glemte det Danske; og lærte kun slet at eftersmakte og efterleve det Franske. — Med den lærde eller studerede Klasse gik det ikke bedre. Reiste en Magister eller theologisk Candidat udenlands, saa havde dette i Almindelighed ingen anden Folge, end at han maaskee medbragte fra tydske og hollandske Universiteter noget mere philologisk Dannelselse, eller en større Færdighed i at disputere i Logikens eller Theologiens Tjeneste. Han skrev og forsvarede sine latinske Disputationer, og producerede maaskee siden som Professor nogle theologiske eller metaphysiske Skrifter paa Latin, som Præst et Par ascetiske Tractater paa Dansk; eller han lod nogle Uigprædikener trykke, fordi Familien onskede det og betostede Trykningen. — Egentlig philologisk Værdom i de classiske Sprog horte vel overhovedet til Sielendehederne i Danmark, i den Periode, vi have for Die; dog var Færdighed i det latinske Sprog blandt Geistligheden neppe saa sjelden, som man efter den academiske Værdoms fattige Lissuit kunde vente sig. Endogsaa

sich ab in dem ceremoniellen Canzleistiil, welche der Grundton der herrschenden Prosa ausmachte. Die weitreichenden Kraftfüße der Unterwürfigkeit scharten in den unendlich langgedehnten Perioden auf und nieder; und eine unübersehbare Pedanterie von Wendungen erschöpfte sich in dem pflichtschuldigen Eifer ausführlichster Auseinandersetzung.“ Th. Mundt: „die Kunst der deutschen Prosa.“ 1837. S. 296. Læse vi nu f. Ex. Dedicationer af danske Bøger til høie Herrer i det 17de Aarh., da have vi ovenfor et livagtigt Billede, som ganske passer til den Tids danske Prosa. Hvad derimod Cancelliestilen angaaer, da er den dog neppe nogentid bleven til den Grad utaalelig pedantisk i Danmark, som i Tyskland.

Landsbypræster glemte ikke altid deres Universitets-Studier, eller lagde Vogen, eller Vogerne, paa Hylde¹⁷⁾. Vi have fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede Exempel paa en siællandsk Landsbypræst, der skrev K. Frederik den Andens Historie i det latinske Sprog, — et Arbeide, som endog saa vandt Grams Berømmelse; men Skriftet, som Censuren i A. 1711 stodte sig over, skiondt den maatte erkiende den næsten classiske Latinitet i et historisk Arbeide, hvori Tacitus var taget til Mønster, blev formodentlig derved hindret fra at udkomme; og da Gram endeel Aar efter meddeelte sit „Imprimatur“, vilde det heller ikke hjælpe; eller Forfatteren er maaskee død fra sit Arbeide¹⁸⁾.

Saaledes hendode vist nok i hiin Tid mangen et Talent i Danmark, eller spildte sine Gvner paa lidet frugtbare Studier, og deres Udbytte paa Udarbejdelser i et dødt Sprog; hvilket imidlertid gav den Fordeel, at man paa denne Vel, og ved de hyppige Udenlandsreiser, vedligeholdt nogen Andeel i udenlandsk Værdom, og at enkelte danske Videnskabsmænd ved latinske Skrifter deeltog i Europas lærde Cultur. Men ogsaa dette begyndte at aftage mod Slutningen af det 17de Aarhundrede,

¹⁷⁾ Bircherods Dagbøger forekommer bl. a. flere Exempler paa Landsbypræster, selv i det hjerne Bendsyssel, hvis Bogsamlinger, Manuskripter, Samlinger af mathematisk Instrumenter og Naturalier m. m. Biskoppen, i Anledning af sine Bisittatsreiser, omtaler med Berømmelse.

¹⁸⁾ Sognepræsten til Nordrup og Sønderup i Siælland, Chr. Arsløbs „Regis Friderici II. & Rerum sub eo danicarum historia“ blev 1707, efter Frederik IV. Befaling, censureret af Professorene P. Binding og C. Bartholin. Deres Censur, med „de fornemste Locutioner og Expressjoner, dem usorgribelig synes, ikke at kunne tolereres“ findes trykt i „Lurdorphyana“ S. 287—292. Et Fragment af Skriftet (Prologus og Lib. I.) som findes i det Kgl. Bibl., har Gram tildeelt denne Censur: „Quam concinno & eleganti opere, styloque ad antiquorum genium & meditatam Livii atque Taciti efformato, maximi Regis gesta delineavit plur. reverendus Auctor, tam optandum esset, idem ut preli beneficio publici juris factum atque a fatali interitu mature vindictum, Historiæ nostræ amantibus, pariter & humanitatis latinæ studiosis, longe lateque se probaret.“ 14 Jul. 1723.

i Sammenligning med det 16de, og med det følgende første Halvdeel; og det var først hen i det 18de Aarhundrede, at Forholdet igien paa en glimrende Maade hævede sig ved den høit fortiente Gram. Han var i sin Tidsalder for Danmark, paa Lærdommens Side, hvad Holberg var paa Litteraturens og Nationalitetens; og skøndt begge virkede som modsatte Poler, og derfor ogsaa i Personligheden mere frastødte, end tiltrak hinanden, mødtes dog deres Virkning i et fælles Middelpunkt: det aandelige Livs og den herfra udgaaende Culturs Vækkelse og velgiørende Pleie. Men dette Phænomen indtræder ikke før omtrent fra Midten af det attende Aarhundredes første Halvdeel. Paa den Tid havde den tiltagende Slappelse af Nationaliteten og Fordunklingen af det videnskabelige Lys, som efter Reformationen oprandt i Danmark og henved et Aarhundrede vorede i Kraft og Udbredelse, allerede været flere Decennier, under to Kongers Regjering.

For at forstaae dette, og gjøre os den rette Forestilling om vort Fædrelands Videnskabelighed og intellectuelle Cultur i det 17de Aarhundrede, og navnlig i dets anden Halvdeel, eller under Christian V. Regjering, maae vi komme tilbage til det, som allerede ovenfor er antydet. Der herskede endnu dengang en Lærdom, en videnskabelig Stræben, Indsigt og Oplysning, som var fremmed for det danske Folk, var mere europæisk, end national, eller kom ikke udenfor den Litteraturskreds, som tilhørte de Lærdes almindelige Sprogkreds: det latinske Tungemaal. Dette levede endnu, men kun som Gienfærd, i academiske og andre Høitidstaler, i Disputationer og Dvælses ved Universitetet. Men det havde tildeels et kraftigere og mere frugtbringende Liv som Skriftsprog, ja endog som Digtersprog; og Danmark havde i visse Discipliner taget en ærefuld Deel i Europas latinske Litteratur i det 16de og 17de Aarhundrede. Vi maae udelukke Udviklingen heraf, og paa dette Sted noies

med den Antydning i Forbigaaende, som ogsaa for en følgende Tid fortjener Opmærksomhed: at imedens kritisk og historisk Lærdem heller ikke i vor latinske Litteratur fra det 17de Aarhundrede havde saa betydelige Repræsentanter, som de exacte og empiriske Videnskaber, (Christian IV. maatte indkalde og ansætte to hollandske Lærde, Pontanus og Mercius, for at skrive den danske Historie paa Latin) var det ikke blot Tyge Brahe, der opnaaede et verdensberømt Navn; men en Ole Worm, Thomas Bartholin, Ole Borch, Ole Romer, o. a. nærmede sig, om de end ikke ganske naaede den store Stjerneklenders Navnkundighed, og udbredte Danmarks Navn og Hæder over det hele videnskabelige Europa.

Det var ikke blot, fordi saa store Videnskabsmænd i Almindelighed pleie at udmærke en vis Periode, og sjelden finde en Række af lige fortiente og berømte Efterfølgere i de samme Videnskaber — men det var tillige, fordi der overhovedet indtraadte en Stagnation og Tilbagegang i videnskabelig Cultur, en Lunkenhed i dens Fjrfremmelse, en Forsømmelse af Opsynet med de offentlige Indretninger og Lærestalter, hvor den skulde pleies — at ogsaa hine Videnskaber tabte sig til den Grad, at selv Theologien og Medicinen, det serteende og syttende Aarhundredes mest blomstrende Discipliner i Danmark og ved det danske Universitet, ved Overgangen til det attende Aarhundrede, og i det følgende tre eller fire Decennier, sank ned til en mærkelig Ubetydelighed og Fattigdom. Ved at berette dette, give vi tillige en Maalestok, der omtrent giælder for den hele øvrige videnskabelige Cultur. Den aftog og svandt ind, ligesom ved en Alderdomssvaghed, der kun havde enkelte kraftigere Livsytringer tilbage, under Christian V.; og Svagheden, der ikke kunde læges ved Griffensfeldts Institutioner, som hans Magt ogsaa var for kort til at give en sund og fuldkommen Udvikling, var under Frederik IV. ligesom bleven til Natur.

Man følte den ikke mere; og imidlertid havde, under trange og fattige Vilkaar, den folkelige Side af Cultur og Oplysning, med en nedtrykt, kummerlig, eller smagsfordærvet Sprogudvikling, og en næsten udtorret Poesie, neppe kunnet overvinde sine svage Spirer og Rodstød; indtil pludselig en frisk, eiendommelig Genius, ved det komiske Luners Magt, vækkede den nationale Intelligents af dens lange Dvale. De særegne Omstændigheder, hvorunder dette skeete, komme vi til, noget længere hen nærmere at betragte, i det vi derhos tillige ville søge at oplyse Holbergs Forhold til den ham umiddelbart berørende Samtid, og hvad han til denne bragte med fra den næst foregaaende Tid.

Den her berorte Tidsalder, hvis første Udvikling falder under Christian den Femte, antog allerede i denne Konges Regieringstid en betydeligt forandret Skikkelse og Charakter, som vi tildeels allerede have angivet. De ældre, nationale Træk i Folkelivet, Borgerlivet og Hunslivet havde, giennem alle Stænder, modtaget en Dannelse, der efterhaanden blev noget meer end udvortes og uvæsentlig; i det den i sin Fremgang udvidede sig fra Sprog, Levemaade, Skikke, Klædedragt og Forlystelser, til Nationens Charakter, Tænkemaade, Tilbofeligheder og Indretninger. I alle disse Forhold blandede sig nye og fremmede Elementer med de indenlandske og eiendommelige, som vel ikke allevegne tabte sig, eller reent omskiftedes; men dog i mange Dese bleve svagere og mere ukiendelige ved Blandingen, hvilken i visse Dese mest hestede sig ved Skallen; men især hos de høiere Stænder ogsaa trængte dybere ind til Kiærnen — eller udhulede denne. Den danske Adels, som i det 16de, og tildeels endnu i det 17de Aarhundrede var i Besiddelse af Landets Kraft og Mægt, havde ogsaa, i det mindste i endeel Familier, forget nogenlunde for at tilegne sig den fornødne Indsigt og Dannelse. Dette skeete vel især udenlands; men unge Adelsmænds Reiser

vare den Tid ikke blot Lystoure. De sendtes ud af Forældre eller Frænder for at fuldende deres Opdragelse; for at oplæres, ved at opholde sig, med deres danske Læremester, i en Række Aar, som oftest først ved et Par tydske Universiteter, siden i Holland eller Nederlandene, undertiden i England; men tilsidst eller fornemmelig i Frankrige. Her var dog ikke altid Paris, eller Hovedstadens og Hoffets Herligheder, deres eneste Maal, saaledes som i senere Tider; det var temmelig almindeligt, at den unge Adelsmand med sin Mentor, enten først eller tilsidst, opholdt sig et Aarstid i Orleans, Tours eller en anden mindre Stad i det Indre af Landet, for at lære Sproget og drive ridderlige Øvelser. Ikke sielden endtes da Reisen, som undertiden medtog fire til fem Aar, eller derover, i Italien, hvorfra Heimveien blev taget over Sydtydskland, Wien, o. s. v. Følgen heraf var, at af de mange, saaledes paa Reiser opdragne unge Adelsmænd kom endeel hjem med et større eller mindre Tillæg af intellectuel Dannelse, Sprogfærdighed og Verdenskundskab, til den for Alle fornødne Færdighed i Begrebsøvelse — som vel ogsaa hos Mange blev Hovedsagen. Vi ville ikke i Almindelighed anslaae hiin Erhvervelse af en ædlere Cultur for hoit; men vi kunne dog ikke lade ubemærket, at i Forhold til den danske Nations Størrelse (om en norsk Adelsmand var allerede saa godt som ikke mere Tale) havde Adelen hos os i det 16de og 17de Aarhundrede uden Tvivl et betydeligt Antal af dannede, forstandige, endog lærde Individier at fremvise. Det sidste maa naturligviis forstaaes saaledes, at Lærdom og Videnskab af en saadan Art, som Tyge Brahes, var et straalende Phænomen, der kun eengang viste sig i Danmark paa hiin Tid; og at i øvrigt den lærde Adelsmand omtrent var det i samme Smag, som den lærde Geistlige eller Professor; eller at Lærdommen ogsaa i denne Stand i Almindelighed culminerede med Færdigheden i at tale og

skrive Latin, stundem endog (som hos Holger Rosenkrantz) med et saa udbredt Studium i den Tids theologiske Videnskab, at dette blev et virkeligt Phænomen. Det var imidlertid ikke uden Betydning, at det ved Overgangen til det syttende Aarhundrede ogsaa var hos denne Stand, at den første, af Kilderne med beundringsværdig Flid samlede danske Kronike udgik, ved hvilken en betydelig Deel af vor Historie blev reddet fra Forglemmelse og Undergang; og hvor fandtes der vel hundrede Aar sildigere en dansk Adelsmand, der kunde og vilde skrive sit Sprog med den Diærvhed, Mandighed og kiærnefulde Kraft, som Arild Hvitfeldt skrev sine Fortæller, og rettede dem til Landets unge Konge?

Et halvt Aarhundrede havde ikke blot forandret hele Statsformen; med denne var ogsaa Hoffet og Adelen forvandlet; og med Stændernes politiske Forfatning, var ogsaa tillige deres borgerlige og huuslige Liv, deres Andeel i Cultur og Intelligenti, og deres indbyrdes Forhold, i mange Dele blevne til noget ganske andet. Med Statsforandringen havde, til Trods for de store Tab under Frederik III., som fremkaldte den, og uagtet alle de politiske Feil, som bleve begaaede under Christian V., Staten vundet i Kraft og Anseelse. Svækket ved Tab af store Provindser, ved unyttige, tildeels slet forte Krige, og endnu mere uheldige Fredsslutninger, ligesom ved daarlig Finantsbestyrelse: var Danmark med en vel organiseret Armee paa nogle og tyve tusinde Mand, og en Krigsflaade, som det knap har havt større eller bedre, politisk stærkere ved Christian V. Død, end da Christian IV., med alle danske Besiddelser paa hin Side af Sundet, ikke kunde afværge, at Wallenstein i en Haandevending indtog hele Jylland, og tvang Kongen til at afstaae fra ethvert Forsøg paa at blande sig i den langvarige tydske Religionskrig, hvis Ende Christian IV. netop oplevede. Men paa samme Tid, som den monarchiske organiserede

Stat i politisk Betydning snarere var gaaet frem end tilbage, havde Nationaliteten tabt; Landet havde ikke den sammenholdige Genhed og Eiendommelighed i Livet, i Sædne, i Sproget, som i det 16de Aarhundrede. Den Danskhed, som fra det 15de Aarhundrede var nedsteget til det 16de, som ved Frederik den Andens og Christian den Fjerdes Hof Kongerne deelte med Adelen, Adelen med Bønder og Borgere — den slovedes og forsmaaedes ved Hoffet; den salmede og visnede bort i den fornemme Verden; kun dens Prosa i Hverdagslivet blev tilbage i Smaastedernes Borgerstand, hvor den deelte Stivheden, Aandsløsheden og den frybende Trivialitet med Stilen; imedens dens eneste ægte Poesie, den levende Folkesang, som i det 16de Aarhundrede var bleven pleiet og bevaret i Adelsstanden, hvor Fruen og Frøkenen hjalp til at redde den ved skriftlig Optegning, nu igjen nedsteg til den Stand, hvor gammel Nationalitet eiede sit sidste Hjem. Anders Vedel i det 16de og Peder Syv i det 17de Aarhundrede glemte Viserne i trykte Bøger, der allerede i den sidstnævnte ærlige og patriotiske, men profaisk-pedantiske Sprogkienders Tid vare blevne til en alt for ringe og ufordøielig Aandsføde for den fornemme Verden. Kun i Bøndestuen og paa Bønderpigernes Læber vedbleve de danske Folkeviser at forplante nationale poetiske Toner, Minder og Stemninger. I Christian den Femtes Tid havde Adelen ikke mere, hverken Fruer stuer, eller Borgestuer; de danske adelige Jomfruer omdøbtes til plattyske Frøkener¹⁹⁾; og for dem rimedes eller oversattes til fremmede Melodier Viser fra fransk eller tydsk, som kunde synges i Stedet for de glemte Folkesange. Ligesom Kongedottrenes

¹⁹⁾ Om disse Titlers Brug i Holbergs Tid, s. min Udg. af Comedierne I. 2dG; og Stedet i Holbergs Metamorph. Anden Bog (1726. S. 68):

„Paa Herrs Slotte man dens Kflom Frøkner kalder;
I hi Jomfru-Titel man ei fltøtter i vor Alder.“

Titel blev overladt til Adelsdøttre, saaledes maatte nu ogsaa nye Titler, Værdigheder og Hofrang danne et nyt System for den fornemme Verdens ydre Vurdering. Den gamle indfødte Adelsværdighed og Adelsrang, der fulgte med Standens Myndighed og Rettigheder, med Slægternes Ælde, Anseelse og Ahnes stolthed, gav Plads for en nyfandt Fornemhed, der udgik fra Monarkens Gnevoldsmagt og dennes Gunst.

Frugterne af saadan Gunst deelte nu snart fremmede, og det næsten blot tydske, indvandrede Adelige i et overvelende Forhold med den indfødte gamle Adels; og i det denne ligesaa hurtigt svandt ind og uddøde, som de udenlandske Familiers Antal tiltog, blev Standen vel tillige stærkt rekruteret af Borgerstanden og Embedsclassen; men et Adelsbrev er ingen Ahnetavle, og giver ingen Slægthæder; den nybagte Adels kunde vel danne en ny Herremandsclassen, men intet Aristokratie. Dette havde allerede i det 17de Aarhundrede begyndt at udhule sig selv ved at tabe i politisk Charakter, Dyrighed og Betydning; ved at synke ned, i mange Familier, fra ridderlig Mandighed, personlig Tapperhed og Krigsdygtighed til Landjunkerkvets Ubetydelighed, og overhovedet til en mere egoistisk og personlig Familien-Interesse, hvori Standens Kraft gik til Grunde. Den af Monarkiet 1660 vundne Seier var total; og man kan sige, at hvad der skeete i Christian V. Tid, ved en ny Lehnadels og Stamhusets Oprettelse, med nye Privilegier, Ridderordener, m. m. fuldendte Omstøbelsen af den danske Adelsstand. Den blev, saa at sige, monarchisk, i Stedet for at den før havde været aristokratisk; den blev til en med arvelige Privilegier og personlige Forrettigheder vel begavet Hof-Adels, og i Stedet for sin forrige Selvstændighed, fik den en rigelig lønnet Afhængighed. Den gamle Adels havde, med al sin aristokratisk Stelthed og Myndighed, dog udgjort en Deel af Folket; den havde endnu i enkelte Former en Bevægelse tilbage

fra Oldtiden, og deelte saaledes lige til med Enden af det 16de Aarhundrede, ja endnu i Christian IV. Tid, med Bønderne den Skik, ikke at nævne sig med Slægtnavne, men med det egne og Faderens Dobnavn. Den nye Adel, der opvokrede under Christian V., efter Griffensfeldts Ministerium, tilhorte ikke mere Folket; den var et Slags ny Caste, som ikke allene ansaae sig for *meliore regni*, som i gamle Dage, men for *meliore populi*; eller snarere, som en privilegeret Stand, der stod udenfor Nationen, og heel og holden udgjorde Regentens Hof. Imidlertid forseemte Kængerne i Danmark heller ikke at give denne nye Adelsstand, hvis stigende Magt og Indflydelse begyndte at trykke Folket, og især Bøndestanden, ligesaa meget, som den gamle Adelsstand havde trykket Kongerne og Riget, en ubøvedes Medvægt hos Middelsstanden og Borgerklassen, hvilken, mærkværdigt nok, endogsaa har overlevet den nyere Adels Betydning og Standsvægt. Allerede under Christian den Femte skabtes et ordentligt System for den personlige Rang, der fulgte med Embeder og Titler; og denne paa en Maade nye Institution fandt en af Naturen skiftet og frugtbar Jordbund at trives i. Vi fattes ikke tidligere historiske Exempler paa Rangstrid; den yttrede sig, og det endog hos Bøndestanden, bl. a. i Kirkerne, hvor man just ikke skulde vente den; men hvor i det syttende Aarhundrede de alvorligste og forargeligste Optrin fandt Sted, under Strid om Stolestader og om Forsædet i Guds Hus²⁰). Men ligesom egentlige Rang-

²⁰) Saaledes f. Ex. beretter Provsten i Jerslev Herred 1696, hvorledes den 11. Febr. to unge Piger i Boer Kirke kom i Tratte om "Forsædet", og derefter under Gudstjenesten "verlede Næveslag og Drefigen imod hverandre, og forarsagede en stor Tumult i Kirken." Ikke længe efter (den 8. Marts f. A.) saae man i Sæby Kirke tre Borgerdøttre under Aftenangs-Prædiken "at drages i Kirken om Dversædet i Stolen, sætte sig i hinandens Skød, og støde hinanden omkring med Ulyd og Skændsord," m. m. (Udvalg af Bisop

forordninger først tilhøre Christian den Femtes og Frederik den Fierdes Periode, saaledes var det ogsaa først i denne Tidsalder, at Forsængeligheden i dette Capitel havde naaet en saadan Grad, at Symptomet af virkelig Rangsyge kunde give Holbergs Muse et nyt Stof for komisk og bidende Spot — et Stof, som ogsaa Falster paa sin Maade havde behandlet²¹⁾.

Med Rangsystemet fulgte den under Christian V. opkomne, eller dog først fuldstændigt udviklede og organiserede nye Hof-Indretning, med sit Ceremoniel og sin Etiquette. Man seer, det var en af de Sager, som laae denne, i øvrigt dog mere ridderlige, end til Stivhed og snever Etiquette tilbøielige Konge, meget paa Hjerte²²⁾. Christian V. vilde vel, som han selv forkynder „gjerne forunde Alle, særdeles Bore egne kære og tro Undersaatter, enhver efter sin Stands og

Bircherods Dagbøger S. 314, 315. Eignende Kammerier^{er} omtaler han paa flere Steder; f. Ex. S. 297: Biskoppen fik Brev (1694) fra Borgemeesteren i Slagen, om „at forhjælpe og Bøndekone i Naaberg til Overhaand over hendes Modstanderinde udi den Stolke-stade-Kiv“. 1699, 11. Marts Kager Askesfor Dyffel, til Seglstrup, over en Strid i Braa Kirke om Forsædet, imellem et Par Gaardmandsbøttre og en Tjenestepige, osv. — At det overhovedet var i Kirken og under Gudstjenesten, hvor man i Danmark synes i ældre Tider at have seet meest paa Rang og Forsæde, i det mindste ligesaa meget som ved Hoffet: viser sig ogsaa af den ældste Anordning efter Souveræniteten om Rang iblandt Kongens Ministre, Raad og høie Embedsmænd, givet af Frederik III. den 29. Nov. 1662. Rangens tilkiendegives her ved det bisse Herrer, efter deres Fornemhed, tildeelte Sæde i fem Stole i Slotskirken. (Christian V. Hist. af Niegel. p. 673).

²¹⁾ I Satiren „den utidige Rangsyge“ hvis første Udgave er fra 1722.

²²⁾ Hvor alvorligt Christian V. tog det med at holde over sine Rangordninger, sees ogsaa af et Tilfælde i A. 1694, da en Oberstlieutenant, (v. Osten) ved Dr. Masius Hustrues Begravelse, havde i Kirken taget sin Rang over Biskoppen og Hofprædicanten; hvilket Kongen tog saa unaadigt op, at v. Osten blev sat i 1000 Rdsr. Mulkt, eller, som det hedder „Kongen befalede Politimesteren, at tale ham til for 1000 Rdlr.“ Dr. Masius selv „blev opskrevet for“ 500 Rbd. m. m. (Tildragelsen fortælles hos Bircherod, efter et Brev fra Kiøbenhavn. Dagb. S. 290.)

Vilkaars Leilighed, fri og ubehindret Tilgang til Os.* Men denne frie Udgang til Kongen blev ved den saakaldte „Gemaks-Ordinance“, udgivet omtrent 3 Maaneder efter Kongens Regieringstiltrædelse (11. Mai 1670) til ikke meget meer end en Illusion. Denne Forordning, hvortil Mensteret tydeligt var hentet fra Hoffet i Versailles, fastsatte uoie, hvilke Personer der maatte tilstedes Udgang i „det første Ante-Camera“ eller yderste Forgemaak; og her strakte Udgangen sig indtil „Geistligheden, Borgemeistere og Raad, samt andre fornemme Borgere af Kiøbenhavn og Vore andre Kiøbstæder.“ I det andet eller inderste Forgemaak laae Udgangsgrændsen imellem „fremmede Potentaters Ministre, Vore Scheimeraader, Riddere“ o. s. v. og „Superintendenter og Borgemeistere i Kiøbenhavn.“ — Men hermed var ikke meget opnaaet, især for den, der maatte blive i det ydre „Ante-Camera“; thi Gemaks-Anordningen tilfoier umiddelbart derpaa: „Udi det tredie paafølgende, Vores ordinaire Audience-Gemaak skal ingen understaae sig at indkomme, uden Vi ham til Os fordrer eller kalde lader“ m. m. Et Aar efter (25 Mai 1671) udgav Christian V. den tidligste egentlige Rangforordning; denne blev afløst ved en ny d. 31. Dec. 1680; og herpaa fulgte en tredie, d. 11. Febr. 1699, der allerede har de siden beholdte 9 Classer. Frederik IV. fandt 18 Aar senere (11. Febr. 1717) paa ny Anledning til at omgøre eller modificere Rangsystemet, hvormed dog bl. a. de theologiske Professorer ved Kiøbenhavns Universitet fandt sig brostholdne; og efter indgiven Ansøgning bleve de ogsaa virkelig (ved Rescript af 15. Martz) opflyttede fra syvende til flette Classe. Rangforordningernes videre Historie behøve vi ikke at forfølge; om den Virkning, som de allerede under Frederik IV. havde udøvet paa Nationen, kan man faae en temmelig tydelig Forestilling af Holbergs Comedie „den honette Ambition“. Den gamle Hieronymus, „en af de ældste Borgere i hans Gade“, som ikke

kan fordoie, at hans egen Broder søn har faaet en Rang — som derimod ikke undseer sig ved at bede en fornem Herres Bænk til Vords, for at vinde hans Ubefaling hos Herren til at opnaae den samme Lyksalighed — ingenlunde af Gresfyge, men af en „honet Ambition“: er, iblandt flere andre, et Billede, hvis Motiver tydeligt nok viser sig at være laante fra det virkelige Liv.

Med Rangen og Titelvæsenet, der ligeledes allerede opkom under Christian V.²³⁾, blev der ikke allene paa en Maade skabt en ny Stand, hvis Natur og Væsen i sig selv vel kun beroede paa Iudbildningen; men hvis Rettigheder i hin Tid, med Hensyn til Besiddelsen af Jordeiendom, ikke vare uden Realitet hos de „lige med Adelen privilegerede“ overste Classer af Rangspersoner. Men med denne Stand udvikledes tillige, om ikke skabtes, et Forsængeligheds-Stof i Nationalcharakteren, som Høiberg heller ikke har forbigaaet i sin Skildring af denne (1729), hvor han med sit sikker og skarpe Blik har truffet adskillige Grundtræk, hvilke man endnu efter 120 Aars Forløb strax maa gienkende²⁴⁾. Dette Element havde sin Grund i den Digen efter en tilsyneladende Fornemhed, i Mangel af den virkelige, som var en af de Egenskaber, der indpodedes Nationen i anden Halvdeel af det syttende Aarhundrede, og som i Høibergs Manddomsalder allerede havde udbredt sig saa vidt, at Vondstanden saa at sige var den eneste, som kunde sige sig fri for den Syge, der næsten fandtes hos Enhver: at ville gielde

²³⁾ Niegelss. p. 678. (Sær ved Rangforordn. af 11. Febr. 1699.)

²⁴⁾ Blandt de nationale Feil, Høiberg tillægger de Danske (et vist Slags Magelighed; Beundring af det Udenlandske; Begierlighed efter at vide noget af alting; Tilbøielighed til at gjøre sig til Slave af Moder og Luxus) horer ogsaa: 2) „Mærker man at regiere blandt dem en Gresfyge, som blandt andet bestaaer derudi, at den ene vil have Sæde og Fortrin for den anden udi Forsamlinger. Jeg undtager fra denne Feil ikke mine egne Landsmænd, de Norske, hos hvilke denne Passion hersker end i større Grad.“ Danmarks og Norges Beskrivelse. Kbh. 1729. S. 18. 19.

udvortes, i det borgerlige og selskabelige Liv, for andet og meer, end hvad den virkelige Værdies Maal og Vægt stemplede ham til.

Saameget man altsaa under Christian V. gjorde sig Umage for i de fornemste Familier at copiere franske Sæder og Levemaade, og Ludvig den Fiortendes Hofstik, Ceremoniel, Etiquette, Parforce-Jagter, Hoffester og Forlystelser i den danske Kongefamilie (dertil horte bl. a. ogsaa den declarerede Maistresse, hendes offentlig erkjendte Børn, og et Slags Samavilla, for hvilken hun skal have udgjort Middelpunktet²⁵⁾: saa var derimod det hele Rang- og Titelvæsen, den laante og graduerede Fornemhed, og Borgerstandens Higen efter en tvetydig Ophoielse og tom Anseelse, aldeles ikke af fransk Oprindelse; men indkommet fra Tydskland, tilligemed den fremmede Adel, og saamange andre udanske Nyheder. — Det vilde føre for vidt, at omtale den hele Omdannelse af Staten, Hoffet, Rigets Styrelse og offentlige Indretninger under Christian den Femtes Regjering. Vi maae indskrænke os til den almindeligste Bemærkning af alle, som her kunne frembyde sig: at den nyere Civilisation i Danmark, og den Art af Cultur, der beroer paa Statens Organisation, paa ydre Forhold og Indretninger, ligesom paa Levestik, Sædvaner og Moder i det selskabelige Liv, blev i denne Konges Regjeringstid grundlagt, tildeels

²⁵⁾ Kiegels har især gjort sig Umage for at fremhæve denne Svaghed i Christian V. Regjering. Historien kan imidlertid ikke (som flere have gjort) forbigaae en væsentlig Ulighed i dette Punkt imellem Ludvig XIV. og Christian V. Denne Konge kiendte ikke Ludvigs Ustædighed, eller verkende Smag i Polygamien. Jomfru MOTH var en Ungdoms-Inclination, hvortil den Omstændighed, at hendes Fader Dr. Poul MOTH, havde været en af Kronprindsens Lærere, gav den første Anledning; og hun bevarede (et sieldent Exempel!) sin Plads i 30 Aar, fra Christian den Femtes Thronbestigelse, indtil hans Død. Hendes Parti opnaaede neppe nogen udeelt Indflydelse; og besad den maaskee aldrig i den Grad, som Enkedronningen Sophie Amalie, indtil hendes Død, eller som Kongens Halvbroder, Statthalderen, den ældre Gyldenløve.

endog beskæftet, for en Periode, der i sine Hovedtræk naaer ind i det attende Aarhundredes første Halvdeel, og saaledes til det Punkt, hvor Holbergs Forfatterbane begynder.

Vel indtraadte med det nye Aarhundrede og den nye Konge mangen Forandring i Staten, ved Hoffet og i Hovedstadens Tone og Levemaade; men det var ingen Omkastning; det var kun en videre Uddannelse af Elementer, som allerede under den forrige Regjering vare indbragte og rodfæstede. I hvor stor Ullighed, der endog fandt Sted imellem Frederik IV. og hans Fader, og hvor forskiellig endog begges Regjering blev: saa vilde vi dog forgivees, ved Siden af betydelige Forbedringer i Statsbestyrelsen, Finantsernes Orden, i Militaars forfatningen, m. m. søge en lignende Fremgang i den egentlig nationale og høiere intellectuella Kultur; saa lidt som nogen, endog blot til de mere dannede Classer udbredt, almindelig Forsuelse og Forædling i Smag, Levemaade, Konstfands, og hvad mere man vil henregne til den sociale Kultur, udenfor videnskabelig Dannelse, og udenfor den materielle Civilisations Formaal.

Uf Konsterne var det vel især, eller allene, Architekturen, der begyndte at faae Indgang ved enkelte Værker i en renere og ædlere Stil, som kunde gøre sig gjældende ved Siden af den Kongelige Bygmester, Christian den Fierdes særegne og mærkværdige arkitektoniske Værker, og som have kunnet overleve sildigere Tidens Udartninger. Stadtholder Gyldebove har den Fortieneste, at Kiøbenhavn skylder ham en Slotsbygning, (Charlottenborg) som neppe nogen senere i Danmark kan maale sig med, i Stilens Reenhed og Formernes ædle Forhold. Frederik den Fierde lagde sit smukke, italienske Sommer slot paa sit Indlingssted, et af de herligste Punkter, saa nær en Hovedstad, man vil kunne fremvise i Europa. Denne Konge havde ved sine to Rejser til Italien i det mindste vundet nogen Sands for visse Kunst-

værkers Betydning og Glæds; uden at man kan sige, at dermed var fulgt virkelig Kiærlighed til Konstens Adel og Skienhed, eller ægte og dannet Smag. De levende italienske Skionheder glædte mere hos ham, end de ideale Skikkelser, som havde deres Liv fra en Raphaels eller andre u dødelige Mesters Pensel. Det er langt fra, at man i det Hele tør sammenligne, hvad Frederik IV. virkede for Konsten, med Christian den Fjerdes ogsaa i denne Henseende eiendommelige Virksomhed og storartede Opoffrelser. Imidlertid maae vi heller ikke glemme, at Tidens Mand og Smag var en anden i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, end hundrede Aar tidligere; og at man ikke tør tænke paa Ludvig den Fjortendes Hof, straalende i sin Glæds af aandelig og materiel Luxus og Forfinelse, naar man her vil gjøre Sammenligninger. Man stod derimod neppe meget tilbage ved det danske Hof under Frederik IV. for sine egentlige og nærmeste Monstre, de tydske Hoffer, i Smag eller Prunk ved den Tids Mafferader, Baller, Concerter og andre Hoffester; og da man tillige havde franske Comedier og italiensk Opera, og Frederik IV. byggede et nyt Operahuus, der endnu er til, og endogsaa overgaaer Theatret fra Frederik den Femtes Tid: kunde man maaskee sige, at den fornemme og den udenlandske Verden i Kiøbenhavn, for sin Deel, omtrent havde, hvad den i Danmark for 130 Aar siden kunde forlange eller vente sig af Luxus i Forlystelser. Maalestokken maa naturligviis indskrænkes, dersom man vil ligne det kiøbenhavnske Hof med det samtidige Dresdenske under Frederik August. En saa bundløs Udsehed i Hofstat, Hoffester, Jagt-Indretninger, Pragtbygninger, Samlinger af Curiositeter og Konstsager — og i Maitressers Underhold, som den sachsisk-polske Konges: laae udenfor Frederik den Fjerdes Charakter og Gvner. Har Grevinde Schindel og hendes Slæng virkelig, som der siges, kostet ham nogle Tønder Guld: saa hørte dette til hans tidligere

Regierungsjaar; og hun har dog skadet Staten mindre, end den tidligere Maitresse, Grevinde Bieregg's politiske Intriguer, dersom man ellers tør fæste Lid til Sagnet om disse²⁶⁾.

Forholdet bliver et ganske andet, naar man fra denne høiere Sphære, med dens for det meste tynde Fernis af Politur og Dannelse, vilde stige ned til Folkets Middelftand, eller undersøge, hvormeget der var at finde af almindelig Civilisation, forfinet Levemaade, eller Smag for den høiere, meer end materielle Livsnydelse. I sig selv var det hermed i det Hele ikke engang naaet ret langt hos Adelen og den fornemme Embedsclasse; mindre tør vi vente os noget stort hos de øvrige Samsundsclasser, der kiendte Lidet til Rigdom eller Velstand; tildeels endog sukkede under tunge Byrder og Paalæg, som Landets Udtøring og Forarmelse ved en Række af ødelæggende Krige medførte, eller trællede under Vornedskabets og Hovrets tunge og slovende Nag.

Dersom det nu tillige er historisk afgjort, at et uadskilleligt indbyrdes Forhold finder Sted imellem den forfinede Cultur og Civilisation (vi sige dermed ikke den almindelige nationale Velfærd og Velstand) og Videnskabernes, Literaturens og Konsternes Blomstring i enhver Tidsalder og hos ethvert Folk: da bliver den Maalestof kun tarvelig, hvorefter vi tør danne vor Forestilling om hvin Cultur i Danmark, saaledes som den var i Holbergs Tidsalder; eller i en Periode, der ligger mellem 1710 og 1750. Ved dens Betragtning vil det imidlertid let blive synligt, at ligesom den allerede har sin Rod, sin Forberedelse og mange betingende Vilkaar i en tidligere Tid, saaledes indbefatter den, under to eller tre Kongers forskellige Regeringsystemer og disses forskellige Indflydelser, en successiv Forbindelse af værlende og tildeels ulige Elementer.

²⁶⁾ I Møllers Bidrag til Frederik den Fjerdes Privathistorie. Skand. lit. Selsk. Skr. 23. Bd. S. 26. 27.

Dog maa denne holbergſke Tidſalderſ egentlige Centrum henlægges i Frederik den Fierdes Periode, derſom man vil ſtille ſig paa det Punkt, hvor Holbergſ Virken ſom national Forfatter ikke allene begynder, men tillige har et Glandspunkt, der neppe fornyede ſig med et ſtærkere Skin. I denne Periode indfalder Holbergſ Aandsdannelse; i den afgjordes hans Forfatterſ Charakter; den modnedes og udviklede ſig i flere Retninger under Chriſtian VI.; den førte ſine ſidſte Aandsdoms-Frugter og Alderdoms-Resultater over i den nye Tid, der begyndte at oprinde med Frederik den Femtes Regjering. Vi kunne derfor, og af flere hiſtoriske Grunde, være berettigede til at betragte de fire Decennier (1710—1750) ſom den egentlige holbergſke Tidſalder; og det er til dennes Belysning vi endnu ville ſoie et og andet hiſtoriſk Vidrag, eller lette Udkaſt til enkelte Træk af det ydre Livs Skikſe og Charakter, inden vi gaae over til Literaturens Forhold i Danmark paa hiin Tid, og til at anvife Holberg ſin Plads i diſſe Forhold.

II.

Snuſelivet, Familielivet og det ſelſkabelige Omgangſliv i Danmark, ſærdels i Hovedſtaden, paa Holbergſ Tid kunne vi for en ſtor Deel, men dog ikke ubelukkende og allene, foreſtille os efter de Træk og Livsbilleder, ſom hans Comedier meddele; endſkjøndt mange af dem viſt nok ere malede efter Naturen. Foruden at vi her maae gjentage, at den komiſke Digtning, i Folge ſin Natur, dog maa have givet Holbergſ dramatiſke Charakterer, Billeder og Situationer, hvad man kan kalde en negativ Idealifering, eller en Concentrerung og forhoiet Grad af det latterlige, for at frembringe den comiſke Virkning: ſaa er det oienſynligt nok, at hans Comedies Sphære ikke hæver ſig over Middelftanden; men ofte ſynker ned under denne. Hvad der

jævnlig hos Holberg forstærker hiin poetiske Virkning er netop dette, at han i denne Sphære ganske har kunnet hengive sig til den comiske Lænes Frihed, og ladet de latterlige Situationer og Charakterer, som han skabte, udvikle sig fuldstændigt og i deres hele Natur, uden at gjøre sig Betænkelse over, at denne Naturlighed netop i sin Raahed havde en forstærkende Potentis for det Latterlige. Det hører ikke herhen at undersøge, hvorfor Holberg sjelden eller aldrig lod sit comiske Drama berøre Charakterer og Forhold hos Adelen og de høiere Stænder, som dog især paa hans Tid ei kunne have manglet Stof nok, netop for en, ved Siden af sin hele Fylde af comisk Poesie, tillige i sin Tændens moralsk-satiriserende Comedie²⁷). Men at det saaledes forholdt sig, berøver os Leilighed til at oplyse saamange Elementer af de Fornemmes Liv i Danmark, ved Hjælp af Holbergs Lystspil, som man kan det hos Middelclassen og Borgerstanden. Paa den anden Side er det ogsaa — med Hensyn til Holberg selv, til den holbergiske Comedie og Forfatterens Levnet, der laae ganske uden for den fornemme Verden — netop de sidstnævnte Folkeclassers Levemaade, eller det huuslige og selskabelige Borgerliv i det 18de Aarhundredes første Halvdeel, som den maatte opholde sig ved, der vilde skildre Holbergs Samtid med Hensyn til ham selv, hans Levnet og Værker.

Det vil, endogfaa i Folge de foregaaende korte Bidrag og Skildringer, af sig selv være klart, at man ikke maa vente sig noget mere af den selskabelige Cultur i Danmark og dets

²⁷) Der gives vel, især blandt Holbergs sildigste Lystspil, nogle Undtagelser fra den ovenfor opstillede Sætning. Dog kan her bemærkes, hvad f. Ex. Don Ranudo angaaer, at Holbergs Forsigtighed ikke allene har henlagt Scenen udenfor Danmark; men Satiren i denne Comedie rammer ogsaa Latterligheden i den absolute Adelsstolthed; ikke saameget hos den Adels, der spillede en Rolle i Danmark under Christian V. og Frederik IV., som maaskee snarere i enkelte Familier eller Individuer af den gamle danske Adels, der havde udsplitt sin Rolle.

Hovedstad i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og en god Deel af dets første Halvdeel, end blandede og adspredte Elementer, uden organisk Forbindelse, uden giennemtrængende Indvirkning paa alle Stænder; med andre Ord, uden at Culturen her havde opnaaet et nationalt Liv, eller yttret dette i fuldstændig og sammenhængende Heelhed. Isoleret fra Folket var Hoffet i Sprog, Levemaade, Smag og Tone; Adelen, der var et Supplement til Hoffet, stræbte saavidt mueligt at nærme sig dette i en lignende Isolering, eller at straale ved den laante Fornemheds Glands, uden for hvilken det blev Skik, at betragte den øvrige Verden som levende i Skygge eller Dunkelhed. Den lærde Stand havde igjen sin egen Sphære, hvor den pleiede et andet Slags Stolthed, der let maatte udarte til forsængelig Hovmod eller tomt Pedanterie, jo mere det gik tilbage med den solide, skiondt unationale Lærdom, der havde blomstret i det 16de og 17de Aarhundrede, ved og omkring Kiøbenhavns Universitet. Hertil kom, at den største Deel af hiin Stand, Geistligheden, deels i aandelig Henseende maatte lide under den samme Svaghed, der udviklede sig i den videnskabelige Sphære; deels i kirkelige og verdslige Forhold fordybede sig i en tiltagende Afhængighed, paa den ene Side af Hoffet²⁸⁾, paa den anden Side af Adelsens og Herres

²⁸⁾ Raadsføre vi os med de allerede ofte anførte Bircherodske Dagbøger, der, med Alt hvad vi der savne, dog indeholde en Mængde Bidrag til et historisk Indblik i Danmarks Tilstand, under Christian V., og i Begyndelsen af Frederik IV. Regiering; saa bliver det meer end tydeligt nok, at Besættelsen af de kongelige Præstestald (paa Landet endnu den mindste Deel) vel skeete igiennem det danske Cancellie; men især under Christian V. næsten altid ved anbefalingen, paa Hofgunstens Bei, og ved de Mægtiges Indflydelse. Man seer, at Oversecretairen Noth naturligtviis havde en betydelig Deel heri; men at han dog ikke sielden maatte dele den med Andre af de af Bircherod saakaldte „Grandes“. Biskopperne stode ikke tilbage i at bruge deres Anseelse og Indflydelse, eller Forbindelsen med Ministrene og Hoffets

mændenes saa ofte misbrugte Kaldsrettighed. Naar saaledes en stiv Fornemhed og Adelsstolthed, en pedantisk Boglærdom, en afhængig Idmyghed, eller en vægte geistlig Hovmod, og tiltagende Rusticitet hos en stor Deel af Geistligheden, forenede deres skadelige Indflydelse: kunde man ikke vente sig nogen kraftig Friskhed, Frodighed eller eiendommelig Udvikling af det nationale Liv hos Middelstanden. Den vegeterede, meer end den levede; som det synes, i det mindste i Hovedstaden, i en temmelig Grad af materiel Velstand, eller uden Spor af tryk- kende og udbredt Fattigdom. Der maatte unegtelig intet ringe Maal af nogenlunde almindelig Velstand til — da stor Rig- dom hos Enkelte paa den Tid dog var ganske fælden — for at Kiøbenhavn, som det lader temmelig let og snart, kunde forvinde to saa ødelæggende Siemsøgelsler, som Pesten 1711 og Ildbranden 1728.

Vaade før og efter disse Ulykker finder man, at den danske Middelstand og Borgerklasse i Hovedstaden, og efter dens Exempel uden Tvivl saavidt mueligt i flere Kjøbstæder, havde antaget en fra tidligere Tidsalderes Simplicitet afvigende Levemaade, der gierne vilde hæve sig over den borgerlige. Der var saaledes eet Træk, som temmelig almindeligt charak- teriserede Solbergs Tid, og den Generation, hvori hans egent- lige Liv og Virken som Forfatter indfalder (1720—1750): en forsængelig Eyst til at synes fornem, og at vise i det

Herrer. Var en Candidat saa heldig, at staae i Familie- eller Pa- tronatsforhold til en Biskop: gik han ikke let Glip af et Kald, hvortil denne, med nogen Villighed, kunde anbefale ham. Kongen selv kunde ikke altid, hvad han vilde. Der berettes f. Ex. da Nicolai Sogne- kald i Kiøbenhavn 1698 var ledigt, eller kunde trænge til en Vice- pastor, som man vilde ansætte med Expectance, og Christian V. havde bestemt det for den bekendte daværende Reisepræst hos Prinds Carl, Mag. B. Deichmann, holdt det meget haardt, at faae Kaldet besat med en Anden; men omsider maatte Kongen dog give efter, og besordre da siden Deichmann til Stiftsprovst i Odense.

Ydre, i Dragt, Tjenerstab, Equipage, o. d. en Luxus, et Skik af Rigdom eller Velstand, der vist nok ofte kun var taget paa Borg, eller var en pralende Skik uden Kiærne. Adelen, som endnu paa den Tid baade gjaldt ved sin Stand, og ved de Fortrin og Forrettigheder i Staten og ved Hoffet, hvilke den tilforn eiede, men som Kongerne nu lode den tilflyde af Gunst og Naade — i endel Familier tillige ved en temmelig anseelig Formue og Grund-Rigdom, som dog længere hen, ved Luxus i Bygninger, Prunk og Levemaade, blev stærkt medtaget — Adelen var det naturligtvis, som heri angav Tonen. Men, i Hovedstaden i det mindste, fulgte den noget velhavende Borgerklasse efter, saa godt og saa vidt den kunde. — Man boede paa den Tid i Kiøbenhavn (naar Tiden ikke er om den høiere Adels og dens Palæer, efter 1740—50) uden Tvivl langt mere indskrænket og mere ubequem, end 60—80 Aar tidligere; men man holdt sig dog overhovedet langt mere hjemme, end i vore Dage; og dette var vel en Grund mere til, at man i Paaklædning viste sig mere stadseilig, prunkende og søndagspyntet paa Gader og offentlige Steder, end nuomstunder, da Forforskjellen imellem Hverdags- og Helligdagsdragt næsten er forsvunden, og Klædningsluxus, især i den qvindelige Verden, er stegen ved at komme under andre, mere omskiftende Mode-Love, end i Holbergs Tid.

En ikke ubetydeligt medvirkende Grund til at Folk af høiere, eller Middelstand, den Tid mindre hyppigt lode sig see paa Gaderne, var den i Kiøbenhavn, som det synes, til en latterlig Grad stegne Sky for at vise sig til Fods, naar man i mindste Naade var, eller vilde synes fornem. Hertil svarede da ogsaa den i Holbergs Levetalder herskende, eller meget udbredte Skik, at Mandfolk, næsten af enhver Alder og Stand, naar denne havde sig over den simple Almues, meget hyppig, og til Stads altid, gik i korte Buxer og Skoe; og at Støvler

egentlig mere hørte til den militaire Uniform, til en Reise- eller Jagtklædning, end til den fornemme og elegante Verdens Dragt; i al Fald mere til Landmandens, end til Stadboerens sædvanlige Paaklædning. Til Skoe og hvide Strømper, til friseret og pudret Haar eller Paryk, og til Hatten, som man (i den Holberg'ske Periode) maaskee ligesaa tidt bar under Armen, som paa Hovedet, passede vort Klima paa den Tid ikke mere, end nu, og de Kiøbenhavnske Gaders Beskaffenhed og Broelægning endnu langt mindre²⁹⁾.

De Rige og Fornemme, som ogsaa heri fulgte den franske Mode, fandt det ligesaa nødvendigt at kjøre, som uanstændigt at gaae til Fods; og Fruentimre af Stand vare paa den Tid i Kiøbenhavn næsten ligesaa uvante til at bruge deres Fødder, som de chinesiske Damer³⁰⁾. Denne Tone udbredte sig saa vidt, at Holberg nævner Kiøbenhavn som den Stad, hvor man endog seer Folk af maadelig Stand at age i forgyldte Carosser³¹⁾, og at lade sig see udi Equipage, som en Ambas-

²⁹⁾ „La ville (Copenhague) est fort mal pavée, & fort salle quand il a plu. Quoique la police y soit admirable en plusieurs autres choses, on n'a pas encore trouvé le moyen de bien faire nettoyer les rues.” (Vernon) Relation d'un voyage, etc. (1762). 2 Ed. p. 478. Holberg bestræber dette paa flere Steder f. Ex. Ep. 189. III. S. 24.

³⁰⁾ „Jeg tilstaaer gierne, at det vilde blive besværligt for vore Standspersoner, helst Fruentimmer, at gjøre Visiter til Fods igiennem Staden, helst saasom de udi mange Aar, ja fast fra Barndommen ikke have været vante til at bruge deres Fødder“. Holb. Ep. 189. Han raader sin Ven til at faae hans Frue til at give et godt Exempel. „Dvertal hende først til at trippe til Fods igiennem en stakket Gade, for at vænne sine Fødder til Gadestene, og for at vænne Andre til at see hende; siden igiennem en længere Gade, og endelig fra een By-Ende til en anden, for at overbevise alle Vantroende, at Gadestene dog ikke ere saa haarde og vanstædige, som foregives“ o. s. v.

³¹⁾ At heel forgyldte Karer vare i Brug, og ikke saa seldne, kan ogsaa sluttes af at de hydes tilfals i den Tids Aviser (f. Ex. Kiø-

fabneur ikke vilde skamme sig ved udi et Indtog; eller hvor Alle lige indtil Haandværksstanden lade sig age og bære³²⁾. Det sidste var en ikke ganske ny Skik, der allerede opkom i Kiøbenhavn under Christian den Fjerdes seneste Regjeringslid³³⁾, og som her synes at have holdt sig over 100 Aar, eller til henz imod Enden af Frederik V. Regjering³⁴⁾; imedens den paa enkelte Steder i Tydskland (s. Gr. i Dresden) for 25 Aar siden endnu var i Brug. At denne Maade at lade sig flytte paa, nu forekommer os enten comisk, eller forbunden med mindre behagelige Forestillinger, fordi vi kun see Portechaiser enten paa Scenen i „Jacob von Tchybo“, eller anvendte til Syge-Transport: kan ikke have gieldt i Holbergs Tid. Men foruden at han neppe uden Hensigt har bragt den latterlige Portechaise-Scene ind i denne Comedie, see vi desuden baade af Niels Klim, og andensteds³⁵⁾, at han selv slet ikke havde noget godt Die til disse Værestole, eller „Værevogne“, som Waggesen har kaldt dem.

benhavns Poststrytter 1731. No. 12.) Ligeledes sammest. No. 10 en Kareet „med Speilglas for til, og paa Siderne, samt ved Siden af Bagsædet, indentil betruffet med blaat Fløiel, broderet med Sølv, og dertil hørende Hynde.“

³²⁾ Ep. 188. III. S. 17. Ep. 446. IV. 518.

³³⁾ Italieneren Mich. Angelo Conti fik d. 16de Nov. 1644 et Privilegium paa 10 Aar „at lade gjøre, sælge og leie de Stole, som blive dragne af to Personer.“ Han maatte ikke tage meer i Leie af en Stol om Dagen end „to flette Daler en heel Dag“. Holbergs Danm. Hist. III. S. 604. 607.

³⁴⁾ I Forordn. af 20 Sept. 1751 forbydes det Hærefubstene ei at hindre Portechaiserne, eller at kjøre dem for nær paa Gaderne.

³⁵⁾ N. Klim, som i Martinia bliver antaget til Præsidentens fornemste Porteur, forestiller sin Bert, hvor ubilligt det var, at sætte et fribaarrent Menneske, som var kommet af Folk, til en sliig Bestilling.“ (Waggesens Udg. S. 229.) Holberg selv nævner bl. a. Ep. 188: „Vogne og Værestole, hvilke ere min Helbred utienslige, og viderlige for min Humeur.“

Hvor udbredte i øvrigt Portchaiserne have været i Kiøbenhavn, lader sig maaskee ikke saa tydeligt bringe for Eysset som Parykernes³⁶⁾ hyppige Brug under Frederik IV. (der endog i Forordn. af 22. Sept. 1710 lagde Skat paa dem) og under Christian VI., da en eneste fransk „Paryk-Fabriqueur“ Sr. Drubin paa eengang (1742) behøvede „16 fuldkomne Arbeidere“, og omtrent paa samme Tid bekendtgjorde „at hans Fabrik kunde aarlig levere 600 Parykker, fra 4 til 20 Rbd. Stykker³⁷⁾; isald ellers disse „frydende Anmeldelser“ ikke indeholdt nogen Overdrivelse³⁸⁾. — At især Damer (som i øvrigt i Solbergs

³⁶⁾ Efter Pontoppidan kom de først i Brug her i Landet under Christian V. „I Begyndelsen satte de niekiæreste Prædicanter deres Embedspligt i at declamere derimod, saasom imod en Trolddomslynd.“ — Men da Legationspræsten J. G. Nassus blev hjemtalet fra Paris som Hofpræst og Prof. Theol. (1686), var han „af Geistlige den allerførste, som saaes her til Lands med en Abbé-Paryk.“ — „Hans Medbrødre sukkede først ved at see ham“ — men han fik snart Efterfølgere. „Dog vare de første Parykker meget simple og slette (glatte;) men snart fik de baade Front og Frisure.“ Skægget fik ved samme Tid Afsted; „thi da man, med Biben, bar det i Rakken, rimede det sig ei længere paa Sagen.“ (Menozza. III. p. 485. 86.)

³⁷⁾ Berlauff Histor. Noticer til Niels Klim. Kbh. 1841. S. 273. 74. Allerede 10 Aar tidligere finder man, at Parykker (af samme Fabrik) i hundrede Tal solgtes ved offentlige Auktioner i Kiøbenhavn. Den 22de Dec. 1732 holdtes f. Ex. en Auktion over 100 „vel conditionerede Parykker, af forskjellig Façon og Couleur.“ (Extraord. Relationer 1732. No. 89.) Den 22. Oct. f. A. bortsolgtes ved Auktion „en Quantitet Parucquer, bestaaende af 10 Stykker Alunge Parykker, 6 spanske, 6 halv spanske, 6 Abbé, 6 engelske og 6 Fung- og Vidste-Parykker — alle af diverse Couleurer“ o f. v. (sammeft. 1732. No. 74.)

³⁸⁾ Man kunde fristes til at antage dette, af den satiriske Maade, hvor paa Solberg selv omtaler Sr. Drubin, og hans Paryk-Abvertissementer (Ep. 80. 126. II. S. 60. 201.) Men Sagen bliver mindre usandsynlig, naar man seer, hvor hyppigt han bekendtgjor sine Paryk-Auktioner; og tillige veed, til hvilken Grad Paryk-Fabricationen og Luxus med Parykker i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede var stegen. Sr. Drubins Angivelser af sin Fabrications Omfang blive desuden

Tidsalder ogsaa havde optaget Paryfkerne's Mode) temmelig hyppigen have brugt at lade sig bære, i Stedet for at føre, er baade rimeligt, efter deres daværende Klædedragter og Haarpynt's Beskaffenhed. Med Fiskebeensskiort, og den øvrige dertil hørende Pynt og Paaklædning, var det altid lettere at gaae ind i en ferfra aabnet Portechaise, end at stige op i en Vogn; og har desuden bevaret sig i Sagnet. Men ogsaa for Herrer i fine og konstrige Allonge-Parykker maatte det, i Regn og Væst, hvorpaa Kiøbenhavn ikke pleier at have Mangel, være en uundgaaelig Nødvendighed, enten at lade sig bære eller føre.

At man til at lade sig befordre af den Tids Hærfubste (Vognmænd var længe deres almindelige Benævnelser) benyttede Kareter, enten om Wilddagen og om Aftenen for at tage i Selskaber, eller ved andre høitidelige Leiligheder: er ikke meere, end hvad vi endnu bruge. Men Moden, der foreskrev Alle, som vilde have nogen Anseelse af at høre til anstændige Folk, ikke at vise sig til Fods paa Gaden, synes i hiin Tid — hvis vi tør forstaae Solberg lige efter Ordene — at have naaet en Styrke og en Høide, som man nuomstunder har ondt ved at tænke sig muelig, naar den blev drevet saa

mere rimelige og trolige, naar man veed, at endnu 1768, tyve Aar senere, fandtes i Kiøbenhavn (i Folge den af Pontoppidan meddeelte Laugstabelle) 77 Parykmagere, foruden 18 Haarstærere. (D. Atlas II. 78. 79). Af Magistratens aarlige trykte Tabeller over Laugene stønnes tillige, at Paryfkerne's rette Opkomst i Kiøbenhavn netop falder ind i den Solberg'ske Tidsalder. Paryk-mager-Lauget talte nemlig efter samme Tabeller i A. 1727 kun 40 Interessenter; 1743 derimod 69; 1771 endnu 63 (hvilket ikke ret synes at kunne stemme med Tabellen hos Pontoppidan, som 3 Aar tidligere har 77); men 1843 og 1844 kun 20 Interessenter (hvorved naturligviis nu forstaaes de saakaldte Haarstærere.) 1763 (da der bl. a. var lagt Skat paa Parykker, Fontanger og Sætter) betales denne Skat i Gæltøst af 9 Parykker, 3 Fontanger og 23 Sætter og Lopper; i Horsens af 54 Parykker, 8 Fontanger og 3 Lopper. (Berlauff om Solberg's Lymp 1. 139. 40. Efter en Meddelelse af Dr. J. N. Hübertz.)

vidt, at den endogsaa afholdt Folk fra at besøge Theatret, eller at høre en Concert, hvis de ikke fandt det anstændigt at gaae derhen, og fandt det for dyrt at betale Vognleien³⁹⁾; eller naar denne Mode tvang Folk til at renoncere paa Tidsfordriv, daglig Omgængelse og Sundhed; thi ubekiendte (ubemidlede?) Personer, især Fruentimmer, maatte ofte holde sig inde hele Maaneder, efterdi Moden forbyder dem at gaae ud til Gode, og de ingen Vorne have, ofte at leie en Vogn eller Veste⁴⁰⁾. Denne Vognleie var heller ikke ganske ubetydelig, i Forhold til Pengenes daværende Værd; det synes, som man for en enkelt Tour i Staden har betalt i det mindste „en halv Daler.“ (Num. 39.) Det kan derfor være rimeligt nok, hvad Holberg antager, at selv Theatret tabte føleligt i Besøg ved dette Modens Tvangsherredomme; og vi have heller ingen Grund til at tvivle om, at der ligeledes maatte søges en af Aarsagerne til „at Promenader og Spadseregange, som ere anlagte for Indbyggernes Fornøielse og Sundhed, gemeenligen ere ganske ode.“ (Ep. 188). Dette kan man saameget lettere forklare sig, da det dog lader til at Hyrevognes Antal i Kiøbenhavn endnu i Midten af det 18de Aarhundrede ikke har været betydeligt; man maatte i god Tid bestille en saadan Vogn, var ikke altid vis paa at kunne faae den, og efter Holbergs Ord maa man antage, at der var ingen af Øvrigheden bestemt Tært for Kiørselen⁴¹⁾.

³⁹⁾ „En fandt have Lyst til at besøge sine Venner; men saasom han ikke fandt gjøre det uden en halv eller heel Dalers Bekostning paa Vognleie, bliver han hjemme; En anden vil divertere sig ved at see et Skue-Spill, eller at høre Musik, vil ogsaa gjerne anvende en halv Daler derpaa; men saasom Vognleien koster ligesaa meget, maa han ogsaa slaae den Land ud.“ Ep. 188.

⁴⁰⁾ Ep. 188. III. S. 21. Ved Veste mener Holberg her en Portchaise. Saaledes: „Til Barselsstuer sig i Vester lade slaae.“ Iste Sat.

⁴¹⁾ „En Vogn maa bestilles, som ikke altid slaaer tilrede; en Leie-Contract maa sluttes med Kudsken, som ofte ikke stcer uden

Vare Hyrerogne og andre leiede Befordringer i Kiøbenhavn endnu ikke saa talrige i første Halvdeel af det 18de Aarh. som ved dets Slutning: saa synes derimod egne Equipager allerede under Frederik IV. Regjering at have været meget almindelige, og deres Brug at have tiltaget i en saadan Grad, at vor Tid maaskee endog deri staaer tilbage. Det er ikke blot den meget sparsommelige Holberg, der ved enhver Leilighed fremhæver dette Slags Lurus, og dens urimelige Overdrivelse i Kiøbenhavn; men baade Fremmedes Beretninger og samtidige indenlandske Angivelser, bestyrke hans Ord. Der ere saa Stæder af lige Storrelse (siger en Reifende, som var her 1702) hvor man finder saamange Karer. Ikke at tale om Hof-folk og Embedsmænd, saa findes der neppe en Kræmmer (petit marchand) eller velhavende Borger, uden han har sin Karret eller sin „Berline“, og sine to Heste⁴²⁾. For en Deel tilskriver Forfatteren denne Kiøbenhavnernes Forsæmelighed, som i dette Punkt især viser sig hos Fruentimre. Det hænder ikke sjelden, at Personer af simpel Stand (de

Klammerie, og Visiter rettes efter Kudskens Leilighed, som ofte ikke end frage sig bort uden til et vist Klokkeslet. Ep. 188. II. S. 22. Fereed kan bemærkes, at allerede Forbn. af 2. Aug. 1728 fastsætter Betaling for Reifendes Befordring ved Bognmænd og Hyrerogne (deriblandt „af en halv eller luffet Chaise til Frederiksberg frem og tilbage i tre Timer, betales 3 Mark“); ligesom Forordn. 27. April 1753 sætter en Tagt for Gadevogne, efter den forsiellige Beifangde i Kiøbenhavn; men her er ikke Tale om Brugen af Hyrerognes Karer eller andre Hyrerogne i Byen.

⁴²⁾ Nagtet dette, maa det dog uden Tvivl være meget overdrevet, naar Pontoppidan 40 Aar senere antager, at der fandtes „maaskee over 1000 Karer i Kiøbenhavn.“ Meneza (1743). 3 D. S. 551. Byen havde 1757 i det Hele omtrent 2000 Heste i Privates Eie; deriblandt 350 for Rangspersoner; 100 for Riøbmænd; 256 for (40) Hyrerogne med 111 Vogne: 270 hos Bognmænd; 340 hos Bryggere, o. s. v.; endelig 140 Rideheste. (Aldr. Cont. Est. 1762. No. 72.) Efter dette kan man vel neppe regne meer end maaskee 3 til 400 Karer og lignende Vogne.

mediocre condition) forsømme deres Kirkegang, naar de ikke kunne kiøre, fordi en af Hestene er bleven syg, eller af anden Aarsag. En Grund endnu til Equipagernes Hyppighed søger samme Rejsende i den ringe Bekostning ved at holde dem. En Hestbetient, der selv var i dette Tilfælde, havde forsikret ham: at en Karcet, med to Heste, Kudst og to Kafierer kunde i Kiøbenhavn holdes for 50 Pd. Sterl. eller 250 Rdlr.⁴³⁾

En Lurus-Artikel, som den her angivne, der endog saa var Fremmede af Stand paafaldende, kan, som enhver indseer, ikke have staaet allene i Holbergs Tidsalder. Den var bl. a. i nær Forbindelse med Moden, at holde saakaldte Kafierer, eller Tienere, hvis Udbredelse til enhver nogenlunde velhavende Familie i Embedsstanden, blandt Rangspersoner, og selv i mere fornemme Borgerhuse i Kiøbenhavn, de fleste holbergske Eystispil berettigede os til at antage. Dette bestrykes ved Yttringer, som, endskiøndt satiriske, dog ei kunne have manglet deres Grund i virkelige Forhold. Man seer, at i Holbergs Tid horte det til den gode Tone hos Standspersoner, og hvem der vilde tælles blandt denne Klasse, at have en Tienere efter sig, naar de nogen Gang nedlod sig til at gaae tilfods paa Gaden; ja at det endog gif saavidt med denne Mode, at den strakte sig til unge Mennesker, eller Sønner af Huset⁴⁴⁾. En Kafier (eller „Hæledriver“, som Pontoppidan kalder

⁴³⁾ Relation d'un voyage fait en Danemarck (1702) à la Suite de Mr. l'Envoyé d'Angleterre. 2 Ed. Rotterd. 1707. p. 479. 80. (Forfatteren, Hr. Bernon, var Legationssecretair.) Et andet Sted, p. 213, beretter han, at man i Helsingør havde sagt ham, at en Carosse med to Heste i denne By kunde holdes for 100 Rdlr., eller omtrent 20 Pd. St. om Karet. „Il faut savoir, que hors de Copenhagen tout est une ou deux fois à meilleur marché que dans cette ville-là, à cause des grands droits qu'on y lève.“

⁴⁴⁾ Holberg, i faldigere Aar og som Baron, omtaler det som et Særsyn, „at han selv ofte gif tilfods, og tidt uden Tienere“; og at dette

dem) var saaledes et saa meget mere uundværligt Tjenestehyende; og at deres Antal, hos mere fornemme Familier, steg til meer end een, er ikke vanskeligt at slutte sig til. Allerede i Christian den Femtes Tid var fire til sex Tjenere neppe noget usædvanligt i høie Herrers Huse⁴⁵⁾.

I Klædedragten var den efter 1660, særdeles under Christian V. Regiering og henimod Slutningen af Aarhundredet, i Danmark foregaaende Forandring ikke mindre betydelig, end i den øvrige Levestil. Herved kan først i Almindelighed bemærkes, at om endog den ældre Dragt, som nu efterhaanden blev fortrængt, og i sit Tilsnit og i sin hele Charakter ombannet efter den franske Mode, heller ikke var oprindelig national eller nordisk, men nærmest havde antaget tydsk og nederlandsk Stil: saa havde den dog ogsaa i Danmark faaet visse Egenskaber, som undertiden længere bevarede sig hos Almuen, eller optoges af denne, naar de aflagdes eller gik af Brug hos de høiere Stænder. — Man kan antage, at de danske Adeliges Dragt i det 16de og 17de Aarhundrede, indtil dets Midte, vedligeholdt Former og Snit, der overhovedet robede deres spanske-nederlandske Oprindelse, og i sig selv ligesaa lidt tilhørte eller eguede sig for Norden og dets Klima, som den franske Hofklædning fra Ludvig den Fjortendes, eller Regentens Tid. Charakteristisk var her især den kortere Troie, der kun naaede til Hosterne, eller undertiden neppe saa langt; de til Skoene rækkende Beensklæder, hvis Skikkelse dog i det 16de Aarhundrede verlede

mangen Gæng vakte Dyrksomhed og Eftertanke hos Andre; f. Ex. naar han „modte en ung Borgersøn med en buntet Læke udi Hælene.“ (Fp. 188. III. S. 20.)

⁴⁵⁾ Griffensfeldt holdt 1673 i sit Hus i Kiøbenhavn to Læker og en Skriver, som hver lønnes med 40 Rdlr. aarlig; 4 ringere Tjenere, som fik 16 Rdlr. om Aaret; 5 Piger, hvis Løn var 8 Rdlr. for hver; og en Urtegaardsmand. Dertil kom endnu en fransk Kok, som var den bedst lønede, da han fik 4 Rdlr. om Maaned.

imellem en meget folderig, udfyldende Vidde eventil, (som ogsaa de korte Knæburer, naar disse brugtes, temmelig længe beholdt) og en tæt til Legemsdelene sluttende Sneverhed; den korte, let over Armerne hængende Kappe; den i Kruser eller Piber foldede, eller den brede, zifrligt udtungede eller kniplede Halskrave, som dog egentlig først opkom eller blev almindelig, da det lange, løkkede Haar kom i Brug; en Krave, som undertiden faldt vidt ud over Skuldrene, og snart dækkede Halsen, snart lod den være fri og bar.

Imod og efter Midten af det 17de Aarhundrede begyndte Forandringer i denne Klædestil efterhaanden at indtræde; men man kan ikke saa let paavise Oergangen, som Forskielligheden i adskillige Dele af Dragten, da den var bleven uddannet og stadig. Troen blev længere og fik et andet Snit; den naaede til Knæerne, var endnu uden Krave, og knappedes med en enkelt, tæt Rad Knapper fra Halsen til den nederste Som⁴⁶⁾; dens i ældre Tid posedede, opskaarne, og i Splitterne underforede Ormer bleve glatte, mere sluttende til Armen og Skulderen. Den pyntelige, omboiede og nedfaldende Skjorte-krave, eller hvad der forestillede en saadan, beholdt man endnu en Tidlang, indtil den fortrængtes af den store Halsklud, hvis langt nedhængende, undertiden med en Tiløgning af Knip-linger prydede Guder enten løst knyttedes, eller sammenholdtes ved et Smykke. Veenklæderne havde ikke mere det 16de Aarhundredes Sneverhed; de korte og lettere Støvler, med nedfaldende Krave eller omboiet Overdeel, mistede denne Form, og bleve optrukne til Knæerne, eller endog over disse. Den korte Kappe eller Kaabe beholdt man endnu overhovedet

⁴⁶⁾ Man seiler vel neppe ved at antage, at dette Adels og den civile Stands Klædebon fra det syttende Aarhundrede, for en Deel er gaaet over og har vedligeholdt sig i Formen af de siællandske Bønderes egentlig saakaldte Troie eller Koste, som var i almindelig Brug endnu i Begyndelsen af det nittende Aarhundrede.

til henimod Begyndelsen af det 18de Aarhundrede⁴⁷⁾; men man brugte ogsaa, i Stedet for denne et Slags Overtroie, eller til Livet sluttende Kiortel over Troien, hvilken da maaskee var uden Ormer, eller blev til en Vest; og denne Overtiortel seer man jævnlig med Foder og Opflag af Pelsværk⁴⁸⁾. Den hele Dragt fik et mindre ridderligt, eller dog mindre gracieust og sybligt Udseende; den blev ogsaa til en mere almindelig Civildragt i Landet, eller gik over til Middelfstanden, Embedsclassen, Kjøbmænd, eller de saakaldte „fornemme“ Borgere, efterat den ældre Adels særskilte Standsbæsen og afsluttede Levets kredt efter Souverainiteten tabte sig, eller gik over i andre Former. Rangspersoner, velhavende Embedsmænd, rige Borgere, vilde i Klædedragt, ligesom i andet Udvertes, ikke staae tilbage; og dette blev især synligt, da med det 18de Aarhundrede den nye franske Klædedragt blev almindelig. — Et en forandret og fremmed Klædeskik allerede fort efter Souverainiteten er begyndt at komme op, viser sig ogsaa af Christian den Femtes patriotiske Indsald, at ville hævde den ældre Skik, og indføre et Slags dansk national Dragt, som har søgt at gjøre gjældende ved at bruge den paa sin Krøningsdag⁴⁹⁾, uden at dog Kongens

⁴⁷⁾ Endnu i Midten af det 18de Aarb. siger Holberg: „Det er ikke længe siden, at Mandfolks Kaaber bleve aflagde; thi jeg erindrer, at de af visse gamle Folk endnu i min Barndom bleve baarne. Men nuomfundet seer man i begge Riger ingen at bære Kaabe, uden Rector ved Universitetet.“ Cp. 173. T. II. (1748) S. 108. Universitetets Rector beholdt denne Kaabe som Høitidsdragt, indtil den ved Bombardementet 1807 brændte, med andre Universitetets Insignier og Foundationer hos daværende Rector magnificus N. Treschow.

⁴⁸⁾ Saaledes f. Ex. paa det betiendte Portrait af Griffenfeldt, som ogsaa er copieret i Hoffmanns D. Adelsmænd. 3die Deel.

⁴⁹⁾ Jvf. Bordingss danske Mercur. 1671. Poet. Skr. II. S. Denne Dragt berettes at skulle have bestaaet i vide Beenklæder, en kort Trøie, og en lille Kappe, „efter det Snit, som havde været brugeligt i Christian den Fjerdes Tid.“ Journ. for Pol. 1810. II. S. 15.

Exempel i Vængden havde nogen Folge; og formodentlig har han snart selv fulgt den franske Strøm med sit Riges fornemme Verden. At enkelte gammeldags Folk i Kiøbenhavn, endog til Slutningen af det 18de Aarhundrede, holdt over ældre Klædefik fra dets første Halvdeel: er en factisk bekræftet Omstændighed⁵⁰⁾, hvortil man har Sidesykker fra vor Tidsalder. Man kunde endnu for 30—40 Aar siden see enkelte gamle Borgere i Kiøbenhavn, der klædte sig omtrent som i Frederik den Femtes Dage.

Den i Midten af det 17de Aarhundrede begyndte Omdannelse af Klæde dragten i Danmark, udviklede sig under stadig Indflydelse af den franske Mode i Paris og ved Ludvig den Fiortendes Hof. Denne Forandring indtraadte egentlig først i Frederik IV. Tid; men omtrent henimod 1720, eller ved Begyndelsen af den Periode, vi nærmest have for Øie, var saa at sige den hele Paaklædning fra Hoved til Fod omstøbt. I Stedet for Mandfolkens Overklædning, eller Kiorstelen, efter det ældre Snit, med større Bide, bestemt eller i det mindste tilskaaet og indrettet til at kunne knappes med en lige Ræd af Knapper fra Halsen af til den nederste Rand, kom en snævrere Kiøle med sine Rabatter og store Opflag for Hænderne; begge Dele besatte med Guldgaloner, naar Klædningen skulde være prægtig og kostbar. Denne Kiøle udmærkede sig fra den ældre Tids ogsaa ved Nederdelen eller Skiderne, som bagtil vare heelt splittede, (den ældre Kiorstel eller Trose havde kun en kortere Split nedentil, med Knapper

⁵⁰⁾ Den 11. (15.) Dec. 1692 døde i Kiøbenhavn i sit 77de Aar Underfogeden Peder Jørgensen: »en af sin besynderlige Udstatighed især navnkundig Mand, som af sin Tid, indtil sin Dødsdag, blev gaaende i den Habit, hvilken man havde brugt i Regis Christiani Quarti Tid, og vilde aldrig serandre dens Hægen. Hvorudover han var den eneste, hvilken man i vore Dage saac i denne Dragt.« Udv. af Bircheros's Dagbøger S. 256.

og Knaphuller); fortil bleve Skjoderne efterhaanden i deres Snit affskaffede, i større eller mindre Skraahed. Kiolen kunde saaledes i al Fald kun tilknaappes om Livet. Knæppene, hvormed man undertiden drev den største Lurus, vare tilsidst mere for et Syns Skyld, end til virkelig Brug; og Kiolen blev som oftest kun hægtet over Brystet. Undertrøien mistede sine Wrmer, og blev til en Vest, som dog længe beholdt Skjoder, og naaede næsten til Knæerne. Nedenfor disse spændtes de snevre Burer; men til de Fornemmes Dragt hørte, ogsaa til over Midten af det 18de Aarh., de i Folder over Knæerne oprullede Silkestrømper. Den anseelige, nedhængende Halsklud maatte give Plads for Brystkruser og det senere saakaldte Kalvekryds (egentlig Kalvekros); den blev mindre, og gik tilsidst over til blot Halsbind. Hovedets Form og den naturlige Haarvært, som derfor bestandigt maatte holdes under Saren, vedblev man at følge under Parykernes Skiul, der tilsidst steg til at blive lige uhyre i Størrelse, Smagløshed og Lurus. I meer end et Aarhundrede herskede deres Mode, under mangfoldige Afverlinger af Formen, i Danmark; og Solberg selv, der har gjort Parykkerne til Motiv for en af sine mest bidende satiriske Skildringer i Niels Klim, kunde endnu efter 1750 i det mindste ikke lade sig male, uden i den saakaldte Allonge-Paryk²¹⁾, skiondt i dens allerede temmelig indsvundne Dimensioner. Brugen af det kunstige Haar var hos Mandfolk saa almindelig, at man undertiden reent glemte, at de kunde have naturligt. En Satiriker, der beskriver en skindsyg Kone siger derfor om Manden: „det er en stor Ulykke for

²¹⁾ Det gik maaskee vel for en Deel med Parykkerne i det 18de Aarhundredes Maler-Costume, ligesom med Harnisket. Tyrsker, hvide Officere og Adelsmænd malede man endnu meget hyppigt i Harnisk indtil Midten af det 18de Aarhundrede, da den virkelige Brug deraf for længe siden var aflagt.

Philander, at han ikke kan see mildt til et andet Fruentimmer uden strax at have sin Kone i Parykken⁵² C. Hvor dybt denne ungturlige Mode fra det 17de Aarhundrede rodfæstede sig i Danmark, seer man bedst af dens langsomme Forsvinden, under hvilken den, i meget forskellige Arter og Skikkelser, efterhaanden aflagt af de Fornemme og Militaire, kun langsomt tabte sig hos Geistlige⁵³) og i Borgerstanden, saaledes at enkelte Gamle i disse Stænder endnu førte Parykken i sine gamle Former over i det 19de Aarhundrede.

Parykkerne vare kun en Deel, men en meget karakteristisk, af det 18de Aarhundredes fra Paris udgaede og beherskede Klædningsstik, hvis under Ludvig XIV. begyndte Omdannelse dog endnu bevarede en Rest af ædlere og mere fløddende Silksnit og Former, indtil disse i Ludvig XV. Tidsalder sank dybere og dybere i den unaturligste og modbydeligste Smagløshed, hvis pindlige Stivhed, Sneverhed, Evang og Umagelighed (især i den qvindelige Dragt) dannede en besynderlig Modsetning til hvin Tidsalders frivole Letthed og Letsindighed i det hele Aandsliv. Hvor villig og troelig man i Danmark var til at følge og lyde den franske Modes despotiske Herredomme, ogsaa i dens mest barocke og smagløse Periode, derom overbeviser man sig lettest, ved at gienngaae et Portrait-Gallerie fra den Holbergiske Tidsalder. Vor uopnaaede Komiker har heller ikke glemt det Latterlige i denne Art af de Danskes Eyst til Gifterabelse; og han har, som be-

⁵²) Den danske Spectator. (1744) Nr. 31. S. 267.

⁵³) Biskop Balle (der resignerede 1808 og døde 1816) var den sidste skatlandske Biskop, der endnu bestandig til den geistlige Ornat benyttede det 18de Aarhundredes geistlige Paryk, og saaledes viste sig paa Gaden, uden Hat. Ved Universitetet var uden Tvivl den ærværdige Philosoph, Professor B. Niisbriigh (d. 1809) en af de allerførste, der beholdt Pungeparykken.

fiendt, bl. a. valgt Parykkerne og Haarpungene til Gienstand for sin Satire i denne Retning. — Men, hvad der tillige ved hans Skildringer og andre samtidige Kilder bekræftes, er at ogsaa i Klædedragt viste sig, især i Hovedstaden, den samme Tilboielighed til stigende Overdaadighed, og den samme forsængelige Eyst hos Ringere til at efterligne de Fornemmere, der ovenfor er omtalt, som et i den Solbergske Tidsalder fuldkommen udviklet Træk i den danske Nations Levestil. Allerede for henved 100 Aar siden saandt Solberg, at Mange, ikke allene af Middelstand, men blandt Haandværksklassen i Kiøbenhavn levede og klædte sig med en Lurus, der var over deres Stand, og hvori de gav Adelen og de Fornemme lidet efter: Udi Klædedragt, Stads og Equipage kan man nuomstunder ikke mere distingvere sig; helst udi en Stad, hvor man seer Haandværksfolk udi røde Skarlagens Klæder, Skræddere, Skomagere og Bagere at age udi Vogne og Carosser, og at boe i Huse, som man kunde tage for Paladser, hvis Dorene ikke vare tegnede med Saxe, Støvler og forgyldte Kringler⁵⁴). At Solberg her slet ikke overdriver, maae vi efter Andres Vidnesbyrd antage. Snarere kunde man troe at disse (s. Ex. Pontoppidan) undertiden gif for vidt⁵⁵); men afgjort er det dog, at overhovedet en vis kostbar Lurus, skiondt ofte forenet med mere Barighed og Soliditet, end i vor Tid, var et Træk i Klædedragt, Wohnave og Huusprydelse, som i det 18de Aarhundrede, indtil hen mod 1770—80, var meget udbredt i Danmark, og hvori Borgerstanden, naar Evnen tillod det, ikke gav Adelen noget

⁵⁴) Ep. 176. T. II. (1748.) S. 419.

⁵⁵) Denne Forf. siger s. Ex. om Kiøbenhavn (1743) at man der „este kunde see en slet og ret Person, ja endog en Kjøbmands eller anden Borgeres Domestiquer, som bare drap d'ors (Gyldenspykes) Vest, og Damast til sine Klæders Undersjoder.“ Menozza. III. S. 182.

efter. Den sidstnævnte Forfatter anmærker ved samme Leilighed: „Jeg mindes, at da jeg først kom til Kiøbenhavn, syntes jeg aldrig havde seet saa mange Standspersoner samlede paa eet Sted; thi som saadanne ansaae jeg ofte Haandværksfolk, særdeles af Dvindelionnet. Hvem skulde vel mene andet, end at et Fruentimmer, som kører til Kirke, vel coiseret og behængt med Edelstene, var af adelig Stand?“⁵⁶⁾ Paa et andet Sted giver Pontoppidan os følgende Træk af den i Kiøbenhavn 1743 herskende Mode og Skik i Mandfolks Klædebrug: „Ligesom I (Fruentimmerne) tage Moden fra os med Parykker, saa har vi lært af Eder, at gjøre vore Klæder stive med Fiskebeen. Tynde Silkefioleer begynde Mandfolk nu ogsaa at bære, saavel som I; endskiøndt til mindre Styrke, da de ei hænge saa løst, men spændes (knappes tæt) om Livet; og har man en Kiøle af Klæde, da maa den fores med East, Damast, ja vel med Floiels Dræt. Skoe gives til Brug for en Maanedes Tid; det er Vinledandsers Skoe, paa hvilke Saalerne ei maa sees. Parykkerne, med deres Vedligeholdelse, koste os aarlig en god Skilling. I Sinned er en Vorger saa delicat, som fordom ingen Herremand; ja ingen Nation, uden den Engelske, gjør saa stor Bekostning som vi, paa fint Sinned. — En Kaarde, som ei er af Solv, undseer sig hver Haandværkskarl at bære; ja Uhrværket i Commen maa være derhos.“

Den saaledes i det 18de Aarhundrede stegne Luxus i Klædebrug, hvorover Moralister og Satiriker fra Holbergs Tid, baade i Vers og Prosa, føre idelig Klage, udmærkede sig, som det synes, især derved fra ældre Tiders Overdaadighed af samme Art, at den deels ikke saameget som tilforn indskrænkede

⁵⁶⁾ Menozza. III. 481. 482. (Det kan bemærkes, at Pontoppidan, som uden al Tvivl ogsaa her under Menozzas Navn tænker paa sig selv, først kom til Kiøbenhavn som Student 1716.)

sig til Adelen, eller til de Fornemme og Rige, men udbredte sig i en langt videre Kreds blandt Middelstanden og Borgerclasserne; og deels fik en mindre solid og vedvarende Character, mindre viste sig i kostbare, men ogsaa meget varige Klæder og Dragter for begge Kion, eller i Brugen af Klenodier, Smykker af ædle Metaller, vægtigt og kostbart Solvot, som beholdt i det mindste en god Deel af sin Pengeværdi. Nu kom man derimod, især i Dvindestouens Dragt, under den langt meer end i ældre Tid omskiftende Modes Herredømme; og det vedblev at være Frankrige og Paris, hvorfra man hentedede denne despotisk herskende Guddoms Love. I disses Efterlevelse blev der nu heller ikke mere taget noget Hensyn til, hvad der kunde passe for Landet og dets Klima. Naar f. Ex. Moden i Paris allerede for meer end hundrede Aar siden, ligesaa vel som i vor Tid, eller maaskre i endnu højere Grad, fordrede, at Damerne maatte, i deres Stadspaaklædning, blotte Hals, Skuldre og Bryst paa en Maade, hvorved ikke allene Anstændighed maatte rødme, men Sundhed gaac til Grunde: da fandt den i sin Tid bekiendte — nu for længe siden glemte pseudonyme Franz Hansen (Frederik Horn) ogsaa her Stof nok for sin snertende, skiondt noget vidtloftige Spot og Satire (1731). Han leer ikke af denne Blottelse paa Moralens Vegne; han veed ogsaa ret vel, det just ikke ligefrem skeer af Eosagtighed:

„Men deraf leer jeg, at de efterabe Franste
Dg tænke aldrig paa, at de er Norske, Danske,
Der boer i Lande, nær ved Nordens kolde Pol.“

Men dette uanset, vi klæde os paa Franst,
Dg Kulden uanset maa fryse godt paa Danst.“

Hvad Under, om en Franst, der vores Væsen leer,
Som Abefatte, ja som Monstra os bekeer.

Dog er han slet ikke partist for sit Køn, eller uretfærdig mod det kvindelige. Han lægger en ung Jomfru, der i Kongens Have kommer i Compagnie med nogle af sine Jævnlige, en Beskrivelse over "de franske Ubers" Klædestik i Munden, der skal vise, at Mandfolk ikke vare et Haar bedre i at følge Modens hastigt skiftende Luner; og dette classiske Sted om Modeherrerne i Holbergs Tid fortæller heelt at meddeles:

„Jeg negter ei, at vi har mange galne Smykker;
Men seer jeg nu den Hat, de Klæder, de Peruquer,
Som Mandfolk bruge, da jeg hellig derpaa staaer,
At de i mange Ting os hartad overgaaer.
Snart bruge de en Hat, som har saa hoi en Skygge,
At de søn Spindelvæv af Lofiet dermed stryge;
Snart stæres Skyggen af, saa gaaer de med en Hat,
Som ligner den man seer hos preussiske Soldat.
Snart sidder den paa Snur, snart lige ned til Diet;
Snart Skyggen lige er, snart i en Rue bøiet;
Snart de en Guldgalon, snart en af Sølv de har,
Snart er det Mode, den skal være ganske bar.
De snart Peruquer har, som ere ganske korte,
Snart lange, lyse snart, snart er de spragled', sorte;
Snart en med Knuder i, snart en med tvende Been (?)
Snart skal den pudres, snart bør være ganske reen.
Snart de en Krands, som et forloret Haar skal bære,
Snart skal der tvende Horn i Fronten fatte være;
Snart Haar med Fiest og Fedt i Panden stryges skal,
At det af Vinden ei skal faae et Redgangs-Fald.
Snart de i Rakkerne har meget store Yunge,
Som ei af Penge, men af Bomuld, Haar er tunge.
For ei at trykke ned det kiønt opsatte Haar,
De og i haardest Kuld med Hat i Haanden gaaer.
Snart skal de Støvlerne i mange Rynker sætte,
Snart Noden vil, at de skal sidde glatte, nette;
Snart Kiolen øverst fra til nederst knappes maa,
Snart Best, og Buxer med, skal ganske aaben staae 57).

57) *Somnium poeticum*, eller en poetisk Drom, af Frantz Panien Kiøbenhavn. 1731. S. 42. 43.

Den samme satiriske Moralist fra hien Tid, som vi oftere faae Leilighed til at anføre, klager noget sildigere i Prosa (1744) ikke mindre stærkt, end Holberg eller Falster, over denne Afgudsdyrkelse; eller over: „den almindelige Lydighed, som mine Landsmænd viser i at antage enhver Forandring i Klædedragt, naar de allene ved authentique Beviser kan blive underrettet om dens Antagelse i Frankrige.“ Dette bestyrker saaledes Holbergs Ord, (1750) at der ingen Klædedragt findes, hvor umagelig, daarlig og bagvendt den i Begyndelsen synes at være, som jo dog bliver anstændig og ziirlig, naar den først er antagen i Paris⁵⁸⁾. Den danske Spectator paa sin Elde lærer os omtrent tyve Aar efterat Holberg, i sin classiske „Jean de France“, havde bragt sin Tids kiøbenhavnste Modenarre in Folio paa Scenen, at den komiske Carricatur af Alberiet efter Parisergiellene i sine Hovedtræk var laant fra det virkelige Liv. „Paris“ — siger han ved Slutningen af sin historiske Skildring af den samvitighedsfulde Dyrkelse, som „Gudinden la Coutume“ nyder af sine Klienter i Danmark — synes at have en magnetisk, ja fortryllende Kraft; thi den drager ei allene de fleste reissende Personer til sig, og Pengene af deresomme; men endog forvandler dem saaledes, at den, der dreg som et Meenecke til Paris, kommer tilbage som et Monstrum, og i den Qualité er i Stand til at insicere en heel Nation⁵⁹⁾. Man vilde ogsaa feile dersom man troede, at de fra Paris med Posten forskrevne paaklædte Modeduffer, vare et Raffinement fra vor Tid, eller i det høieste ikke ældre, end henimod Slutningen af det 18de Aarhundrede. Skikken var i fuld Gang allerede i

⁵⁸⁾ Epistler. II. T. Ep. 215. S. 111.

⁵⁹⁾ Den danske Spectator. Bbh. 1714. Nr. 6. S. 43. 41. 45.

Christian VI. alvorlige Dage⁶⁰⁾. Heller ei kunde nu „de Høie og Formuende, som par tout ville distinguere sig fra den almindelige Hob, om ikke ved Dyd og Meriter, saa ved Magnificence i Klæder og anden Udsærd“, vente sig, længe at beholde en saadan Udmærkelse for dem selv. „Neppe have de antaget en Mode, forend Personer af de nedrigere Classer blive deres Uber; ja enhver Maren Amme gjør hvad hun kan, for at komme med. Vil en adelig Dame i Morgen betiense sig af et Hoved-Smykke, der ei tilforn er seet, kan hun, imod Forhaabning, paa Søndag see andre af samme Façon paa enhver Kræmmer-, ja Skrædder- og Skomager-Kone.“ (anf. St. S. 46.)

Det manglede heller ikke, at man i Christian den Stettes Tid, ligesom under Christian V. og endnu tidligere, ved Lovbud søgte at sætte Skranke for Udsærdheden i Pynt og Klædedragt. Det første Skridt hertil (under Christian VI.) var Forordn. af 16. Apr. 1736, som under høi Straf forbød alle Kongens Underfaatter, uden Undtagelse, „at bære Guld og Sølv i deres Klædedragt, paa hvad Maade det end kunde være.“ Udtrykkelig blev desuden Brugen af „Guld- eller Sølv-Galonering eller Broderi“ forbudt, saavel til Livreer, Hattesnøre, Betræk og Meubler, Dækkener, Vogne og Hestetoi, som til „anden Klædedragt eller Ornamente.“ — Desuden udstræktes Forbudet i Almindelighed til at bære „Diamanter, Perler, eller andre Juveler og Edelstene, ægte eller uægte“, saavel ved Høffet, som i

⁶⁰⁾ Blandt Lovene for La Coutumes Dyrkelse er ogsaa denne: 5) „Man skal aarligen lade forskrive de Original-Duffer, som efter Gudindens Forskrift ere fabriquerede, og bør de samme ansees med ligesaa stor Uerbødighed, som Gudinden selv.“ Danske Spectator. S. 44. Længere hen hedder det i Vers:

„Der, kære Ven, engang hvor Rosmunda sulter,
See hvor hun længe, for hun skaer de se anse Duffer
Fra Modens Høvedstak, som hun forskrevet har.“ o. s. v.

Byen. Men det gif endnu videre hos de lavere Folkeclasser. „Haandværkere og Kielderfolk“ maatte herefter ikke bære noget Slags Silkestof, eller Stoffer af halv Silke; og Tjenestefolk kun hvad der af saadant Tøj blev foræret dem af deres Herfskab; hvilket i en senere Forordning forklaredes derhen, at det allene var at forstaae om Kammertienere og Kammerpiger hos Nogen af de tre første Rangclasser. Det varede nemlig kun faa Maaneder, før man fandt det fornu- dent, noiere at bestemme og forklare Indholdet af denne For- ordning imod Luxus i Dragten ved en ny af 6 Oct. 1736, hvorved de tidligere Forbud tildeels endog stærpedes. Saaledes blev det nu aldeles forbudet alle Haandværksfolk, „Mænd som ikke bruges til Byernes vigtigere Embeder“, og „i Almindelig- hed den gemene Almue paa Landet“, at bære Silkestoffer, selv af de kettere Slags; hvilke sidste kun Rangspersoner, og mere anseete Folk udenfor Rangen, maatte have Tilladelse at anvende til Klæder. Hvor snart man dog selv har erkjendt, om ikke det unyttige, dog det usikre i Forbud af den Art, og som udstræktes saa vidt: see vi af Forordn. af 11. April 1738, der igjen tillod Alle at bruge Floiel og glatte Silke- stoffer indtil en Priis af **3 Rdlr.** Alen m. m.

Sammenlignes Christian VI. Forordning mod overdaadig Klædedragt af 1736 med Christian den Femtes mere omfat- tende Luxus-Forordning af 13. Marts 1683, da seer man vel de samme Synsmaader og Grundsætninger i Lovgivningen: at ville indskrænke Opselhed og Pragt i Middelstanden, hos Haand- værksclassen, Almuen, o. s. v.; men overlade de Fornemme, og overhovedet Rangspersoner, at kunne udmærke sig, i for- skjellige Grader, ved at bruge den Prunk i Dragt og Smyk- ker, som blev forbudet de Ringere. I Christian V. Tid vilde man endnu vedkiende sig et religiøst Standpunkt for et saadant

Lovbud⁶¹⁾; ligesom man, fra en statsøconomisk Side, forkyndte derved at ville hindre, at ikke Folk, „fordi den Ene den Anden i saa Maader intet vil eftergive, unyttigen skulle bort- sætte (tilsætte) deres Midler, og derover geraade udi yderste Ruin.“ Forordningen er imidlertid et Slags Sideslykke til Rangforordningen af 1680, med sine 16 Classer; den tilstedes de Fornemste, („de som betiene nogen Charge i de 7 første Classer“) saa at sige al mulig Pragt og Luxus i Klæ- der⁶²⁾. Siden gaaes der gradvís ned ad, men med fiendelig Bemfældighed mod Embedsmænd og Rangspersoner, lige ind- til 11te Klasse (Kammerjunkere, Jægermestere, Kammer- Se- cretairer, m. fl.) hvilke (efter §. 2) alle maa bruge galonerede Klæder, og støbte Guld-Knapper; og indtil 13de Klasse (General-Adjesforer i højeste Ret, Biskopper udenfor Siælland, Oberstlieutenanter, osv.), som tillades at bære indenlandske Stof- fer med Guld- og Sølv-Blommer, Ringe af 300 Rdlr. Værdi, m. m. Alle Rangspersoner uden Forskiel og alle Adelige tillades at bære sort eller affarvet glat Fløiel, sorte, affarvede og blommede Silkestoffer, Ringe til 200 Rdlr., Kvortler med Løs, Hermelin, Maar underforet, m. m. — Dvinderne, hvis Mænd ere eller have været i Embede og ind- til i 12te Klasse, maa bære et Smykke til 500 Rdlr., Ringe til 300 Rdlr., en Perlesnor til 200 Rdlr. „og intet videre“ (!) m. m. Saaledes bevilger egentlig Kongen, i denne Forordning imod

⁶¹⁾ „Efter som vi fornemme, hvorledes den store Overdaadighed i Klæder, samt Mad og Drikke til Tryllupper, Barseler og Gæstebude saaledes tager Overhaand, at Gud derover høiligen maa forstørnes.“ (Indledn. til ovenanf. Forordning.)

⁶²⁾ „Bordpynting med Guld og Sølv, som her i Landet gøres, Perler og alle Slags Edelstene, Guld- og Sølvstykker (drap d'or), Stoffer med Guld og Sølv udi, som her i Landet forarbeides, Guld- og Sølv-Kniplinger og Galoner, Kvorteler med Jobel underforet“ o. s. v. Fr. af 13. Mart. S. 1683. Om Klædebragten. §. 1.

Overdaadighed, en ganske betydelig Lurus i Dragt og Pryddelser for Adelige og for sine Embedsmænd; ja den kongelige Tilladelse til at bære sorte Floiels Kiorteler, Klæder af Taft og andet Silketoi, m m. og Ringe til 100 Rdlr. strækker sig endog ned til Promoti Doctores, de 32 Mænd i Kiøbenhavn, Personer, som have reist og studeret udenlands, med flere Honoratiøres. Forbudet indskrænker sig da især til, at ingen Andre, end de ikke saa saaledes udmærkede, maa bære Silkeklæder, eller andet end glatte Guldringe; og det Hele seer mere ud som en politisk Forholdsregel, hvorved den nye og personlige Adel, den ved Rangens Tryllekraft skabte nye Stand af Fornemme, og den højere Embedsstand, skulde privilegeres paa en ret i Dine faldende Maade, ved at forbeholdes Ret til unyttigen at bortfætte deres Midler og geraade i yderste Ruin⁶¹⁾.

Forordningen lægger i øvrigt for Dagen i det Meste af hvad den navnlig tillader, at Lurus i Brugen af rige Silkestoffer, Pelsværk, Guldpryddelser og Juveler, mod Slutningen af det 16de Aarhundrede maa have været betydelig i Danmark. Det er vel paa en Tid, da Klager over Landets flette, ved Krigsmaalæg og andre Krigsbyrder trykkede Tilstand ikke vare sjeldne, ogsaa noget meer end en Talemaade, naar det i Forordningen selv hedder: at den store Overdaadighed, som nu paa en kort Tid, meer end nogen Tid tilforn, har taget Overhaand, mest har vilst sig blandt dem, som i ingen Maader, formedelst Charger eller daglig Opvartning ved Børs Hof, dertil har kunnet have

⁶¹⁾ Der gaaer i det Hele en stor Consequens i at holde paa Stand og Værdighed, ogsaa udenfor Rangklasserne, giennem denne Forordning. Saaledes tillades vel S. 14 hæderlige Præstemænds Husfruer i Kiøbstæderne, samt Provster og deres Husfruer paa Landet, at bære en tarvelig sort Klædning af flet (glat) Silketoi; men ikke de simple Landsbypræster.

„nogen Anledning, og som ikke nær skulde have ladet sig finde saa villige til at udgive noget til Fædrelandets Nytte, som til at ruinere sig selv med ufornoden Pragt.“ — Imidlertid viser netop de 50 Aar tidligere Forbud under Christian VI., at hans Farsfader neppe havde truffet det Rette ved at privilegere Luxus blandt Adel og Rangs personer, eller ved at ville afmaale den efter de samme Classer og Grader, hvori den indstiftede Fornemhed skulde deles. Snarere kan man antage, at et saadant Luxus-Privilegium for Rangs personer har medvirket ikke ubetydeligt til at opfostre og nære den Rangsyge, og den hos Borgerstanden i de første Decennier af det 18de Aarhundrede allerede rodfæstede og vidt udbredte „honette Ambition“, der var et Træk i den hele Holbergste Tidsalder, som hverken Sattiren eller Comedien havde Magt nok til at fordrive. Det er ogsaa tydeligt, at man under Christian VI., i den Tids Overdaadigheds-Forbud, overhovedet dog tænkte mindre paa Rang, og mere paa Luxus. Nogen Rangforskjel i Henseende til Klædningsstoffer og Prydelser blev vel beholdt; men den var, naar man vil holde den med Forordningen af 1736 og tage denne ordret, ubetydelig; og de indskrænkende Forbud, saavel i Henseende til Juveler og Guld, som til Klædningen, ere langt strengere og mere udstrakte, end 50 Aar tidligere i Christian V. Forordning⁶⁴).

Overholdelsen af Christian den Siettes Luxus-Anordninger maatte dog allerede ikke ubetydeligt svækkes ved den lange

⁶⁴) Denne Strenghed afteg egentlig heller ikke i Christian VI. tidligere Anordninger om Klædedragt (af 6. Oct. 1736; 11. April 1738; 16. Jun. 1741 og 31. Dec. 1744.) Forførelsen var egentlig kun den, at der indtraadte en stærkere Tendens til at fremme Luxus-Varens indenlandske Fabrication, hvorfor kostbare Hoieler, Silkestoffer, m. m. længere hen bleve tilladte, naar de vare fra Landets egne Fabriker. Det er let at see, hvad Misbrug, Ewig og Tvang Luxus-Forbud af den Art maatte have til Følge, i Fald de skulde overholdes.

Tid af to Aar, hvori deres Virkning blev suspenderet, og Enhver havde Tilladelse at bære de allerede anskaffede, siden efter forbudne Klæder eller Prydelser. Have Forbudene overhovedet til en Tid udrettet noget, saa har det maaskee især været, at formindste den overhaandtagende Brug af Guld og Juveler til Pynt, især hos de mindre fornemme Folke-Glasser. Den danske Spectator bemærker: „Det er sandt, at vi i vort Fædreland paa nogen Tid have seet den alt for store Pragt hos menige Mand indskrænket, hvilket synes at være til Fordeel. Man kunde f. Ex. neppe tilforn see en Kone, skiondt hun var udelukket af alle Rang-Glasser, at aflægge en Visite hos sin Nabo, eller bivaane nogen publique Ceremonie, at hun jo kom frem som et levende Guldbjerg, overalt glimrende af Juveler. Nu er denne Pragt kommen af Mode, maaskee til deres Bedste, der vilde misunde andre deres Glæde.“ — Men derved vandtes kun, at hvad der før tilfattedes paa Guld og Smykker, anvendtes nu paa Flitter og Stads uden al Værdi. Der var nok af andre Modesager, hvorved man kunde holde sig skadeles. „Det skrobellige Kion vil ikke opgive sit Privilegium paa at erstatte Naturens Mangel ved nægte Midler. Naar det ei maa pryde sig med Juveler, forskrives Materialier til glimrende Blomster; og naar Halsen ei maa zires med Edelstene, gøres Anstalter til en Staal-Tour; (?) saa at Personerne, der saaes i Gaar paa Theatro at glimre som Solen af solide Prydelser, sees i Dag at prunke med ægte eller nægte Blade“⁶⁵).

⁶⁵) Den danske Spectator 1744. p. 46. Hvad Forf. forstaaer ved „ægte eller nægte Blade“, er ikke tydeligt; formodentlig menes en eller anden Klædningsprydelse af tyndt Guld eller Soltblit, c. dsl., som kan være kommet op, efterat Galonerne paa Klæder bleve forbudne. I Christian VI. Korerden af 31. Decbr. 1714 forbydes Alle og Enhver Brugen af fremmed Loi, samt Vaand, Palatiner, Bruentimmer-

I historisk Henseende fortjene disse Christian den Settes Luxus-Forordninger Opmærksomhed, fordi de virkelig bestykte, hvad der af andre Tidens Tegne bliver tydeligt: at en ny Periode, ogsaa i Henseende til udvortes Prunk og Overdaadighed i Klædning, var indtraadt med de øvrige Forandringer i Sæder og Levemaade, der opfom og uddannede sig med det 18de Aarhundrede. Det er allerede vist, at Kiøbenhavn og Danmark heri kun fulgte den store Mode-Strom, som fra sit Udspring i Frankriges Hovedstad — der, fra Ludvig XIV. Tid, i Alt hvad der hørte til Smag, Mode, Luxus og Levestil, gjaldt for „la capitale de l'Europe” — udgød sig over alle civiliserede Lande. Vi have ligeledes bemærket, at den danske Efterligning og Optagelse af fransk Smag og Politur længe, ved Siden af en ganske fattig og tarvelig videnskabelig og literair Cultur, indskrænkede sig til Livets mest yderlige Former og Forhold; og at selv denne Efterbillelse, hvad Finhed i det selskabelige Liv og den slebne Dngangstone angaaer, for det meste blev temmelig uheldig, og ikke sjelden latterlig. Grunden hertil maa man især søge deri, at den Modesyge, at copiere Frankrige eller Paris, som især fra Christian V. Tid begyndte at gribe om sig, men under Frederik IV. og Christian VI. steg med hvert Decennium, udgik fra en Stand og Klasse — den nyere Hofadel med dens reisende og hjemkomne Ungdom — der var og blev Nationen og dens Egenhed endnu langt mere fremmed, og i sin indbildte Forfinelse og Levemaade mere særskilt fra Folket, end den ældre Adels havde været. Danske Adelige reisste i det 16de og 17de Aarhundrede uden Tvivl lige saa hyppigt udenlands, som i det 18de; og udstrakte deres Ophold blandt Fremmede undertiden til flere Aar. Men de kom dog

Tørklæder og deslige, som er „forarbejdet og udjiret med **flagen Sølvs** og **Guld**.” Det er formodentlig netop noget saadant, som Spectator figter til.

overhovedet langt mere danske hjem; og lige til Souverainiteten mærkedes meget faa Spor til nogen almindelig, udenfra laaut Forvandling af danske Sæder og dansk Levestil. At man i Klædebragt, med en stor Deel af det øvrige Europa, havde optaget og fulgte spansk og nederlandsk Stil, er tilførn bemærket; men deri kom dog hverken faa totale Omfæbninger af Dragten, eller faa hastige og idelige Forandringer af denne tilsyne, som efterat de franske Moder, med det 18de Aarhundrede, havde antaget en langt mere lunefuldstadighed og hurtig Omverling; og det ikke blot i mange mindre Partier af Dragten, men endog — i Løbet af lidt længere Tidrum — i betydelige Dele af dens hele Charakter.

Man kunde være fristet til at antage, at det egentlig var med Parykkerne hos Mandkønnet, og med Hoved- og Haarpynten (Frisuren) hos Damerne, at de franske Moder begyndte at faae denne bevægelige og ustadige Charakter, denne med uberegnelig Hast virkende Foranderlighed, der med ikke mindre Hurtighed forplantede sig faa langt som disse Moders Herredømme strakte sig. Man havde i det 16de og en stor Deel af det 17de Aarhundrede til et temmelig langt, i en Spids tilstudsset Hagestæg, baaret rundt Hovedhaar, hvilket man derimod noget hen i det syttende Aarhundrede igjen lod vere, og pleiede dets naturlige, eller ved Kunst krusede Lokker. Ved denne Omfæbning forvandledes ikke allene den tilførn opstaaende Halskrave til en over Skuldrene nedfaldende, som ikke hindrede Haarets rige Lokkevært i dets frie, følgende Fald; men ogsaa det lange, eller tilspidsede Stæg forsvandt, og efterlod kun en let Bevning paa Overlæben og paa Kinderne. Uden Tvivl har det været denne Stil, at bære Haaret langt, loffet og kruset, ned over Nakken indtil Skuldrene, hvori vi maa søge den egentlige Grund til Opkomsten af Parykkerne, i vore Dine latterlige og næsten ubegribelige Mode.

Ikke for Enhver var det let at skaffe en saadan Hovedpynt tilveie af Naturen; ikke alt Haar var skiftet til at modtage den; vanskeligt var den at bringe i Stand, og ikke let at holde vedlige, naar en pludselig Regn eller stærk Væst kom i Krig med Haarkruiserens Kunstværk. I Frankrige uddannedes derfor (om ikke opfundtes) den nye Kunst, der især fra Midten af det 17de Aarhundrede gjorde utrolige Fremskridt, baade i Udbredelse og Mangfoldighed. Ved den Tid omtrent optog Endvig XIV. det falske Haar; 1665 udnævuede han en heel Skare af Hof-Parykmagere; og dermed var denne Modes Universalmonarchie grundet. Vi have allerede ovenfor seet, at man i Danmark neppe var meget tilbage for andre Lænde i at optage den; og det er ustridigt, at ogsaa i vort Fædreland begynder, samtidigen med Paryk-Revolutionen, det franske Herredomme i Mode, Smag, Levemaade og Sprog overhovedet at være baade afgjort, og inden kort Tid almindeligt, hos os.

Omtrent til henimod Midten af det 17de Aarhundredes anden Halvdeel seer man vel endnu danske Mænds Portraetter med langt, over Tøsen adskilt, naturligt Haar; men ikke meget længe derefter er dette forsvundet. Paa Maleriet, ligesom i Bustens eller Portraitstatuens Marmor, er fra nu af, i et Tidsrum af 60 til 80 Aar, Parykken overalt uadskillelig fra Personen. I det Hele falder hñin Epoke omtrent sammen med Tidspunktet, da man i Nederlandene og Tydskland gif over til Parykernes revolutionaire Mode. Endnu imellem 1640 og 1650 var den meget ilde anseet ved de hollandske Synoder; Præster og theologiske Candidater vovede sig neppe til at rage Skægget eller lade Haaret være langt. Parykker vare endnu nærmere til at kalde en Bandsættelse over den Geistlige, der vilde driste sig til at bruge det falske Haar; ja det er bekiendt, at der opstod en alvorlig Controvers imellem de theologiske Faculteter i Leiden og Utrecht, af hvilke det første i det mindste

vilde forsvare det lange Haar og det korte Skæg, imedens det utrechtse Facultet fordømte baade denne Nyhed og Paarykkerne. — Saavidt gik det ikke i Danmark, hvor dog denne Mandfolkene's underlige Hovedpynt i sin Nyhed ogsaa mødte nogen Modstand og Misbilligelse, netop hos den lærde og geistlige Stand, der noget længere hen i Tiden var blandt de vildeste til at hylde Moden, og de allerlidste til at cypgive den. Ved Midten af det 17de Aarhundrede vilde man ikke tillade Studenter at vise sig i Paryk⁶⁶⁾; endnu i Christian V. tidligere Regjeringsaar følte ivrige Geistlige Kald til at prædike imod Skikken, som syndig og urimelig, ja uchristelig; men en eneste betydende geistlig Mand's Exempel⁶⁷⁾ virkede med magist Kraft, og 24 Aar senere var Moden allerede saa almindelig udbredt her i Landet, at man blandt andre Paabud, som skulde hjælpe paa de ved Krigen udtømte Finantser, ogsaa fandt paa at lægge Skat paa Mandfolkene's Parykker⁶⁸⁾, ligesom paa Fruentimmerne's Fontanger og „andre opsatte franske Sætter eller Topper“⁶⁹⁾.

⁶⁶⁾ Jof. Nyerup Kiøbenh. Universitets-Annaler S. 169. (Studenter indskaldtes 1645 og 1656 for Consistoriet, og befalede at aflagge Parykken, under Straf af Carcer.) Ved Roskilde Synodal-Met i A. 1628 advarede Præsterne imod den nye franske Skik med Parykker (a novo more Capillitii gallicano.) Pontoppidan Ann. III. 31.

⁶⁷⁾ Mafius, der 1686 bragte Abbé-Parykkerne fra Paris; s. Ann. 36.

⁶⁸⁾ Man fulgte i denne Skat hos os det preussiske Exempel. 1698 indførte Frederik I. først en Parykskat i 3 Classer, som blev forpagtet bort til en Fransmand. Denne Indretning vakte megen Misfornoielse, og blev igjen ophævet 1702; men tillige Parykskatten forhoiet (den inddelede efter Rang og Stand i 3 Classer, fra 2½ Rdlr. til 12 Gr. eller ½ Thlr. om Aaret) og en egen „Peruquen-Inspector“ ansat. 1704 blev Skatten paa Parykker og Fontanger udvidet til alle preussiske Lande. (Krünig Encyclop. Th. 108. S. 690—93.) K. Frederik Vilhelm I. ophævede 1717 aldeles denne Skat, aflagde selv Parykken, og gav 88 Kammerherrer og en Mængde andre Hofbetiente, alle med store Allongeparykker, deres Huse.

⁶⁹⁾ Forordn. om afskillige extraordinaire Paabud i Danmark (og i Her-

Naar vi tør domme saavel herefter, som efter Portraiter baade af Adelige og Borgerlige, Geistlige og Verdslige, fra Frederik den IV. og Christian VI. Periode, var det uden Tvivl i Danmark kommet ligesaa vidt, som (maaſke lidt tidligere) i Tydskland. En Mand af Stand kunde i Holbergs Tidsalder viſe ſig paa Gaden uden Hat; men Enhver, der vilde høre til anſtændige Folk, kunde ligesaa lidt lade ſig ſee offentlig uden Paryk, ſom uden Kiole⁷⁰⁾. Parykmagerlaugets Hiſtorie i Kiøbenhavn (hvor det dog forſt fik Laugs-

tugdommerne) af 22. Sept. 1710. Enhver Perſon i Rangen, ſom brugte Paryk, (de militaire til Lands og Vand indtil Ritmeſtere og Capitainer incluſive) ſkulde betale 4 Rdlr. (aarlig?). Alle andre Honoratiorens uden Rang 3 Rdlr.; »Andre Verdslige af Mænd, Karle og Tienere«, i Stæderne og paa Landet 2 Rdlr. eller 1 Rdlr. »eſter deres Tilſtand og Vilkaar, hvorover rettelig ſkal ſionnes« (ved egne dertil af Kammer-Collegio Committerede, eller ved Pørrighederne og Amtmændene.) Kun »fattige Mænd og Karle« undtages for Skatten. Samme Afgift, og med lige Vilkaar, paalagdes for Fontanger og franke Sætter. Her fritages kun Tienſtepiger men forbydes tillige at bære noget Slags Sæt eller høi Top, »med mindre enhver derfor vil betale een Rdlr.« Ved ſamme Forordning lagdes 20 Rdlrs Skat paa egne Carosſer, Chaiſer og lignende Vogne; og 10 Rdlr. for en ſaadan Vogn, der holdes til Leie.

⁷⁰⁾ »Bom lechten Drittheil des (17ten) Jahrhundert's an, konnte ſich der anſtändige Mann, weſſen Standes er ſeyn mochte, öffentlich ſo wenig in eigenen Haare ſehen laſſen, als in Hemd-Ärmel oder baarfuß. Der junge Mann feierte das Ablegen der Kinderschuhe, und den Eintritt in's Leben damit, daß er die Perücke nahm.« H. Hauff Fragmente über Moden u. Trachten. 1840. S. 273. Det ſidſte er dog ei engang noiagtigt. Endogsaa Drengene, langt under denne Alder, maatte finde ſig i at plages med frufere Parykker. Fra den preuſiſke Paryklat, der blev paalagt eller udvidet 3. April 1700, undtages allene »Skolelærere, Studioſi, Underofficerer og Soldater, Skolediſciple, og Børn under 12 Aar.« (Nicolai. S. 111.) Allerede 1666 blev den fr. Parykmager Tournour (der havde fulgt Churfyrſten paa hans Felitto) anſat ſom Hoſparykmager i Berlin, og i hans Beſtalling paalagt, at ſørge ikke allene for Churfyrſtens, men ogsaa for de tre unge Prindsers Parykker. Den Eldeſte af diſe var 10 Aar, de yngre 8 og 2 Aar gamle. (Nicolai. S. 108.)

artikler 1742) vilde vel ogsaa kunne give eet og andet Bidrag til at bestyrke dette; men vi behøve kun at henvise til den for omtalte Sr. Drubin, der uden Tvivl i sin Tid, med Hensyn til Parykkerne, har spillet en ligesaa vigtig Rolle i Kiøbenhavn, som vore Dages franske Friseurer. Han havde uddannet sit Haandværk til en Fabrik, og fandt sin Regning ved ikke allene at arbejde efter Bestilling, eller at have Udsalg i sin Boutik; men ved flere Gange om Aaret at lade bortselge betydelige Sortimentter af alle brugelige Slags Parykker ved offentlig Auction⁷¹⁾.

⁷¹⁾ Foruden de ovenfor (Anm. 37) anførte fra 1732, kunde mange flere Exempler gives af hans Auctionsadvertisementer. Jeg vil kun tilføie et Par fra det paafølgende Aar. 1733 d. 30 Marts sælges et Parti af 100 Peruquer, „under Sr. Drubins Direction forfærdigede, største Deel af puurt Menneskehaar.“ Deriblandt: „Alonge-Peruquer, Abbe-Peruquer; Spanske og Naturel-Peruquer; Reglig-Peruquer med to Pidske; Pung-Peruquer, saa og endel meget fuldkomne og tykke Borger-Peruquer, alle med store og ferstaarne Frisurer.“ I Sr. Drubins Bolig i „Dronningens Bredgade“ kunde den 28. og 29. Marts „Alle og Enhver efter Behag forud besee Peruquerne.“ (Extr. Relationer 1733. No. 19. 21.) Mandagen d. 24. Aug. 1733 lod han atter sælge (i „J. C. Widmanns ny opbyggede Gaard paa Hjørnet af Klosterstræde og Skindergade“) 50 til 80 Parykker, over hvilke Catalogi kunde faaes til Eftersyn hos Bøinhandleren Mr. Cortnau; og endelig kort før Julen (d. 23. Dec.) „et Parti af 100 vel choiserede Peruquer, hvor enhver efter sin Stand kan blive forsynet.“ (sammest. Nr. 54. 85.) Ved Paryfmagerens Laugsartikler af 13de Marts 1742 bestemtes Mesterslykket til „en Carée (Quarre) Peruque og en Naturell eller saakaldet Spansk Peruque af rene Menneskehaar.“ Samme Mesterslykke foreskriver Plac. af 3. Marts 1756. — De forskjellige Slags, af Drubin fabrikerede Parykker, finder man særskilt bestrevne i Garsaults l'Art du Perruquier, og hos Krünig (Encycl. Th. 108. S. 636. 667. 672. 74.) Quarre (ikke Quarre) Parykker, vare forskjellige fra Quadrat-Parykker, og skal have faaet sit Navn efter en fransk Paryfmager M. Quarre, som opfandt dem (Krünig. S. 674.) Naturel-Parykken var den, som nærmest skulde ligne det naturlige, nedhængende og krusede Haar, og var egentlig forskjellig fra den spanske Paryk.

Det er ikke uden Anledning, at vi med nogen Fuldstændighed meddele disse historiske Bidrag om Brugen af et Slags Hovedpynt, der ikke blot i sin Art og Natur var eneste, men i sin Virkning og Indflydelse vigtigere og mere betydende, end vi nu ville tænke os ⁷²). Vi maae først gjøre os det tydeligt, hvilken Hvide i deres despotiske Magt Mode, Iubildning og Hoffkik maatte opnaae, for at kunne grundfæste det almindelige Herredømme af en saa unaturlig, ubeqvem, kostbar, og for en Deel usund Bane, som medførte, at berøbe Hovedet de naturlige Haar, eller qvæle dem i deres Vært og hindre Uddunstningen, ved en kunstig dannet Haarfue, hvis forskillige Former alle forenede sig i dette Resultat: at jo lettere, bekvemmere og jirligere en Paryk skulde være, og jo mere det skulde blive mueligt at bære den, uden reent at rage Hovedet, eller holde Haaret ugentlig under Saren, desto højere steg dens Priis, ligesom den aarlige Beføstning paa at holde sit Hoved under Paryk. Beretninger herom gaae indtil det fabelagtige; men, at Stadsparykker fra 50 til 100 Rdlr. ikke vare sieldne ved Hoffet og i Hoffredsen, har man Grund til at antage, naar man seer, at Cafeerne ved det brandenborgske Hof 1699 gik i Parykker til 15 Rdlr. Stykket ⁷³).

⁷²) Der lader sig neppe opvise nogen anden Mode, som opnaaede en saadan Univerfalitet i sit Herredømme, og en saa stor Udstrækning og Varighed i sin Indflydelse. Man seer jo, hvorledes denne endog strakte sig ud over den virkelige Verden og ind i den ideale. I Maleriet, i Plastikken, paa Theatret — fort i enhver Konstform, var Parykken saa at sige uadskillelig fra den menneskelige Figur. Græske og romerske Helte, Kyrstier og Statsmænd fremtraadte paa Scenen i Alonge-Parykker. Langt hen i det 18de Aarhundrede saae man Konger, Prindsfer og Generaler med en stor Paryk over Harnisset, paa Malerier, Medailler o. s. v. Man maatte den Gang snarere variere det betjendte Ordsprog, og sige: Parykker skabe Folk.

⁷³) *Nicolas Geschichte der Parycken*, Berl. 1801. S. 109. 10. At man i Frankrige drev det saa vidt med Alonge-Parykker, at de bagtil

Sætte vi nu ved Siden af denne Unaturlighed hos Mandskønnet, den ikke ringere Enormitet i den kvindelige Dragt, som fulgte med Snorklædet og Fiskebeensskjørtet, hvortil, for at gjøre Tretallet fuldt, kom den uhyre Haarbygning, som Frisuren omtrent samtidigt, eller ikke meget senere, til endnu langt større Evang og Besvær, end Mandfolk havde af deres Paryk, maatte opføre paa Damernes Hoved: saa have vi allerede tilstrækkelige Hovedtræk af et Mode-System, der ikke kunde tilhøre nogen anden Tid, end det 18de Aarhundredes første Halvdeel; et System, der repræsenterede den Snerverhed, Stramhed og Torhed paa den ene Side, og den vidtsvævende, oppustede Tomhed paa den anden, hvori Etiquetten og Pedanteriet, saaledes som begge viedes af Gallomanien i et sterilt og latterligt Væsteskab, vise sig for os i den tydske Tone, Mode, Smag, Levemaade og Skrivemaade, i det Tidsrum af henved 100 Aar, der omtrent ligger imellem 30 Aars-Krigen og Syvaarskrigen. — Vi behøve ikke at gjentage eller vidtsøftigt forklare, hvad vi allerede tilstrækkeligt have antydet: hvorfor ogsaa vore egne Forhold fra hvin Tid nærmest føre os til Tydskland; skøndt man i Danmark neppe vilde være bekiendt at staae tilbage for noget Land, i at copiere Paris og Hoffet i Versailles. Men Afstanden blev dog altid for stor, og Maalestokken for meget formindsket, til at den umiddelbare Copie kunde lykkes. Den gamle Indflydelse fra Tydskland vedblev at gjøre sig gjeldende; den fik friske Kræfter ved de jævnt indvandrende, tydske Adelsfamilier, og ved de fra tydske Universiteter hjemkommende

naaede langt ned paa Ryggen, næsten til Føsterne: er mere bekiendt, end at de største, uagtet Letheden, man søgte at give dem, kunde veie flere Pund, og at deres Priis da ikke falden sig indtil 1000 Rdr. (Nicolai, anf. St. S. 175. Hauff Fragm. über Moden und Trachten. S. 276.)

Doctores og Magistre. Saaledes var det ikke blot de franske Parykker, der allerede indhylede alle danske Hoveder paa den Tid, da Holberg kom hjem fra sit Besøg i deres Fædreland⁷⁴); men den tydske Paryk-Tid — mindre vinding, men mere tung, og langt stivere og mere pedantisk snirklet og kruset, end den franske — var dog egentlig den, under hvis Aar for Aar mere frodige Opvært Holberg begyndte at modtage sit komiske Stof i Danmark, og at udvikle det for sin eiendommeligt skabende og fremstillende Gvne. Vi see tydeligt, da han, omtrent 10 Aar efterat Danmark allerede havde faaet en

⁷⁴) Følgende Data kunne tiene til at oplyse, hvor hurtig man har været hos os med at optage Parykernes Mode. I Frankrige, hvor denne Mode egentlig opkom under Ludvig XIII., blev den dog først ret almindelig under Ludvig XIV. I Tydskland begyndte Parykkerne at vise sig henimod 1650; men vare den Tid endnu en latterlig og bespottet Skik. (F. Nicolai über den Gebrauch der Perrücken. 1801. S. 85. 86.) 1656 indfattede Ludvig XIV. sine 48 „Barbiers-peruquiers de la cour“, og 1673 organiseredes et Parykmagerlaug af 200 Mestere i Paris. (Nicolai. S. 88. 166.) Imidlertid var Colbert nær ved at ville tilintetgjøre den hele Mode ved et strengt Forbud, da han saae, hvor store Summer der gik ud af Landet for Menneskehaar, og Ludvig XIV. selv i Begyndelsen var ugunstig hemt mod Parykkerne. Men det lykkes Parykmagerne at overbevise Finantsministeren om, med hvor stor Fordeel for Landet de forarbejdede det raae Product; og Europa beholdt Parykkerne. (s. Garfault, „l'art du Perruquier“. Preface.) Imellem 1660—70 begyndte franske Geistlige, ikke uden stor Modstand, at bruge de smaa, runde Parykker (hvorimod Theologen J. B. Thiers endnu 1690 skrev sin Histoire des Perruques); og 1686 bragte Masius dem til Danmark. I Tydskland bleve Parykkerne overhovedet heller ikke almindelige førend i den sidste Tredeleed af det 17de Aarhundrede; skøndt Churfyrsten af Brandenburg den 10. Jul. 1676 udnævnedes Phil. Tournour til sin Hofparykmager. Berlin fik ogsaa først et eget Parykmagerlaug 1716 (Krünitz Encycl. Th. 108. S. 634. 675.) Yungparykker opkom i Frankrige først under Regenten, henved 1620; da Holberg skrev sin Jean de France havde man dem upaatvivlelig allerede hos os. 1798 og 1701 paalagde R. Frederik I. en Parykstat i Brandenburg; Frederik IV 1710 i den danske Stat.

Parykstat, der strakte sig lige fra Excellenterne til Kædlerne, begyndte at lade sin satiriske Genius røre og udsolde sig, at Holberg allerede til Punkt og Prikke vidste hvorledes det saae ud, baade under de geistlige „Abbé=Peruquer“, under de høiærværdige og lærde „Quarre=Peruquer“, saavel som under de lapscagtige Pungparykker, de mere bestedne „Naturel=Parrykker med 10 Pidske“ og de „fuldkomne og tykke Vorger=Peruquer.“ — Mon det da skulde have undgaaet ham, hvormegen tom Hovmodighed, uagte Fornemhed og opblæst Uvidenhed, der kunne boe i smaa Hierner under store majestætiske Alongeparykker? — Det er dog neppe mueligt; i hvormeget han endog holdt sig udenfor den galonerede Sphære, hvor mange fornemme Parykker vandrede omkring paa deres levende Blokke. Men Holberg var en klog Komiker, aldrig ængstelig, men vel bekendt med sit Terrain, og begavet med en heldig Taal for det's klimatiske Forhold; han vidste noie, hvor disse taalte den komiske Spot, den kraftige Skient, eller den bidende Satire. Han skrev kiækt under Frederik IV. sin Peder Paars og sine Remedier paa Dansk; men Niels Klim under Christian VI. paa Latin. I denne karakteristiske og underholdende satiriske Digtning gav han ogsaa Parykkerne og Paryktiden til Priis for sin bidende Spot; men heller ikke Parykstaten, eller Kurusforbud med Hensyn til Rang og Stand, gif han reent forbi; og vi see, hvor rigtigt han paa den Tid berømte dem⁷³⁾.

⁷³⁾ I Niels Klim 10de Capitel, hvor han lader Martinianernes Præsident befale, at Parykstatens Brug skulde være en Rettighed, allene forbeholdt Adelen. „Men dette Forbud havde samme Virkning som alle, med Hensigt paa forskjellig Stand givne Overdaadigheds-Forordninger pleie at have; Almuen fik kun desto større Lyst til at overtræde det.“ Baggesens Overs. S. 216.

Heller ikke kan man opdage, at den stærkere Tendents under Christian den Siettes Regiering til at indskrænke Overdaadighed, ogsaa hos de høiere Stænder, har yttret nogen mærkelig Virkning hos Nationen i det Hele. Snarere kan det maaskee antages, at Lurus hos de Rige og Fornemme, efter Kongens og Hoffets eget Exempel, for en Deel tog en noget forskiellig Retning. Christian VI. yndede prægtige og kostbare Slotsbygninger; hvad enten det oprindelig var hans egen Smag, eller det var Sophie Magdalenes, som han foretog og optog. Med den nye Stil i Architekturen fulgte, om end ikke altid den gode og rene Smag, dog endnu en vis massiv Soliditet (hvorpaa Christianssborg Slot gav et uopnaaeligt Monster); tilligemed en langt større Rummelighed og bedre Indretning, baade i Palæer og Borgerhuse. Men med denne Bygningslurus, som begyndte at komme op i Kiøbenhavn under Christian den Siette, efter Ildbranden 1728, og som, med Hensyn til private Bygninger, naaede sin Høide under Frederik V., fulgte tillige, og det allerede i Solbergs og Christian den Siettes Periode, en hidtil ukendt Pragt i Husenes og Værelsernes indre Prydelser, i Bohave, Tapeter, Paneelværk, m. m. En temmelig fuldstændig Skildring af disse Forhold, i en Bog fra 1759, kan dog overhovedet gielde om Solbergs Tidsalder, eller om Kiøbenhavn, som det reiste sig efter Branden 1728. Efterat have meddeelt nogle Træk til en almindelig Charakteristik af Boliger, Levemaade og Klædedragt, baade hos Fornemme og Ringere, som de omtrent vare indtil Udgangen af Christian IV. Periode, eller før Souverainiteten, gjør Forfatteren følgende rigtige Bemærkninger: „Landets Kraft og almindelige Velfærd“ var i hvin Tid langt mere ulige fordeelt. „Kronen havde lidet, og Kongen derfor ikke meget til sin Disposition.“ Adelsstanden var den, som drog mest af Landets Velfærd til sig; som „profiterede det meste“ af Kongens

Arbejde, og meddeelte lidet deraf til Kiøbmænd og Haandværksfolk.* Dog forslog det, som faldt i de ringere Stænders Lod mere end i sildigere Tider; „efterdi Adelen's store Superiorité ikke tillod Middelstandens Lemmer at opsvinge sig over deres Grændser, enten ved Giftermaal, Embeder, eller noget saadant, som kunde lokke deres Ambition til andet end det sædvanlige, med deres Evner. overeensstemmende. — Følgelig havde en Person af Middelstanden nok, endskiøndt han maaskee ikke havde Halvparten af det, som nu dertil udkræves — nu, siden en grænd'eløs Ambition og Emulation i hvert Huus, Bondens maaskee⁷⁶⁾ undtagen, gaaer nu dagligen fremad, endskiøndt Kræfterne til at føre det ud med bliver omtrent de samme⁷⁷⁾).

Det er Forfatterens Mening, at man i Danmark overhovedet anvender for meget af Landets Kræfter, deels paa ufor nødne Luxusvarer, som maae kjøbes af Fremmede; deels overhovedet paa større Overdaadighed og udvortes Pragt i Levemaade, Klæder m. m., end i forrige Tider. Dertil regner han nu endog de stigende Fordringer paa bedre og rummeligere Boliger, som vare en Følge af den forandrede Bygningsmaade. „Siden 1728 ere i Kiøbenhavn af Ny opbyggede over et Par Tusinde Huse og Gaarde, som tildeels have kostet 10, 20, 30,000 Rdlr., ja nogle langt derover; kun faa ringere end 3 til 4000 Rdlr.“ Han tør vel ikke gaae saa vidt, at regne de Millioner, som ere anvendte paa den efter Ildbranden restaurerede Hovedstads større og anseeligere Huse, for

⁷⁶⁾ „Jeg siger maaskee — tilføier Forf. i en Anmærkning — thi som Middelstandens Børn adspirere til at blive adelige og karakteriserede, saa søge og Bondens Børn at blive Borgere, Præster, Stribere.“

⁷⁷⁾ (E. Pontoppidan) Danmarks oeconomicke Balance, eller usorgribelige Overslag paa Danmarks naturlige og borgerlige Formue. Kbh. 1759. S. 186.

tabte; Men han beklager dog, at andre Millener efterhaanden i den Anledning ere gaaede ud af Landet, fordi man behøver meer end Husene, til at boe og leve saaledes som man nu vil det. Man forlanger nu andre og større „Italienske Trapper“, tildeels med Marmortrin; „to til tre Forgemaaker, Hovedværelser, Spisefal og Cabinetter.“ Tilførn notedes man med mindre end det halve. „Disse Værelser maa have kostbare Vinduer, behængte med dobbelte Gardiner, af hvilke .de inderste maa være Damask, om ikke Floiel; item kostbart .Pancelværk med forgyldte og laquerede Lister; Messing Dørbeslag og Laase med Stuccatur-Arbejde, malede Plafonds, .Kaffelovne af Fajance; men for alting Damask eller .andet Silketoi, om ikke Hautelise i Tapeter. Bordug eller .malet Lerred er nu det allerringeste i Borgerhuse.“ Dernæst Speile — ikke eet eller to, men saa mange, som kunne anbringes imellem Vinduesposterne; og hvor disse ikke finde Sted, .der maa være desto flere Lampeter, maaskee sex eller flere i eet Værelse.“

Vi see vel tydeligt nok, at Pontoppidan her ikke saameget beskriver Borgerhuse i Almindelighed, som de Riges og Fornemmes Boliger; enkelte Træk af hans Skildring gienkende vi fra mangen Bygning i Kiøbenhavn, som den endnu hist og her var til i sin indre Skikkelse og Indretning, i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede. — Men det var dog ingenlunde blot de Fornemme, der vilde boe prægtigt og rummeligt. Dette kunne vi allerede slutte af .den høitstigende aarlige Huusleie“, som vor Forfatter angiver for sin Tid; nemlig .for en maa- delig (simplere) Familie, som vil have Indkjørsel og saa meget Gaardsrum, som Vognen kan vende paa⁷⁸⁾, 3,

⁷⁸⁾ Og saa heri ligger et lille Træk til Oplysning om, hvor almindeligt det var, at anstændige Folk i Kiøbenhavn indtil over Midten af det 18de Aarh. enten selv eiede Heste og Vogn, eller kørte i Fyrrevogne.

4, ja 500 Rdlr.; men for større Huse og Gaarde til en Aldelig ofte 800 til 1000 Rdlr. og derover.*

Til saadanne Huse og Bærelser maatte der naturligvis høre andet Bøhave, end de tarvelige, solde, undertiden dog ved udskåret og kunstigt Træarbejde temmelig kostbare Meubler, som tilhørte det 17de Aarhundredes Smag og Stik. I Midten af det 18de Aarhundrede havde Maling, Forgyldning, Laquering, (ligeledes efter fransk Mode) fortrængt det gammeltdags polerede og udskårne Egetræ, med dets naturlige Farve⁷⁹⁾. I Stedet for de gamle Skabe og Skrine, som nu i saadanne Stuer vare utaaelige, maa nu have, enten chinefiske, eller andre kostbare laquerede Schatoller med Speilglas i Dørene; derhos saakaldte Commoder under hvert Speil, forgyldte, indlagte, eller laquerede. Videre adskillige smaa Marmorborde paa forgyldte Løvesødder, Canapeer, Tabouretter og Stole, som ikke kunne faaes subtile nok Nær havde jeg glemt de kostbare Senge af adskillig Façon, hvis Gardiner allene kunne komme paa 100 Rdlr. eller mere.* (anf. St. S. 200. 201.) Man kender ogsaa her igien, hvad vi endnu for 30 til 40 Aar siden fandt meget af tilovers, især paa ældre Herregaarde og kongelige Slotte; men ogsaa i anseeligere Borgerhuse, hvor man havde bevaret, eller paa Auktioner tilkøbt sig de Fornemmes

Man vilde heller ikke gaae ud paa Gaden, for at komme i Bognen, men stige op i denne i sin Port.

⁷⁹⁾ Med Hensyn til det Slags Meubler, som i det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede brugtes i Danmark, bør det bemærkes, at vi langt fra ikke kunne antage dem alle for indenlandsk Arbejde. — „Alt hvad man saa i saakaldte stikkelige Folks Bærelser (af Bostab eller Meubler) var gemeenlig hollandsk eller tydsk Arbejde; særdeles indlagte Skabe, Skatoller og Dragkister, Gueridons, Tabletter, Tabouretter, Stole, laquerede Berde etc. Endnu i dette Aarhundredes Begyndelse lode vi en stak og ret Ruslæbers Stol komme fra Lybek.“ Pontoppidan Dec. Val. S. 287.

Meubler fra tidligere Generationer. Pontoppidans Beskrivelse vil ikke have passet til Meubleringen i simple Borgerhuse eller Professorgaarde paa Holbergs Tid; men Forskiellen har dog mere bestaaet i en Gradation, end i den hele Charakter. Omskiiftningen af Stiil og Smag blev imidlertid dog snart almindelig.

Han forbigaaer heller ikke de samtidige Forandringer i Modens rette Arveland og Rige: Klædedragten. Pontoppidan priser ved den Keilighed Christian den Siettes Forbud paa Selve og Guld-Broderie, galonerede Klæder, Drap d'or og Drap d'Argent, med hvilke jeg i min Ungdom har set Folk, ikke rigere end jeg, at gaac; skiondt nogle ønske, at saadanne forgyldte Fodgængere maatte komme til at sees igien paa vore Gader, under Paaskud, at hine rigere Klæder skal have været noget bestandigere.* Men skiondt Pontoppidan mener, at Forbudet mod Galoner har forebygget et betydeligt Tab af kostbare Metaller, som ved Udbrænding kun efterlade en ganske liden Deel af den første Priis⁶⁰: saa indseer han dog ganske rigtigt, at hvad der spares paa Galoner, kan man sætte til paa andre Maader; og han kommer ogsaa nu (1759) tilbage til det samme Resultat, som han fik ud 1743: Luxus i Klædedragt er ikke allene i Stigen, men udbreder sig til en langt videre Kreds, end tilforn⁶⁰). De forrige Delligdagsklæder

⁶⁰) Hyppigt nok findes det bemærket, at allerede i hien Tid Tjenestefolk, særdeles Piger, i Kiøbenhavn, ikke vilde give deres Herskab meget efter i Dragtens Luxus. Ligesom allerede i Frederik den Fierdes Tid, de kiøbenhavnske Tjenestepiger vilde have deres Hovedtøier og Kontanger ligesaa godt som Fruer og Jomfruer (jvf. Beretningen af Bysfogden i Ebeltoft: Werlauffs Antegn. til Holbergs Lystspil. I. S. 139.): saaledes hedder det i det ældste Maanedsskrift som er skrevet paa Dansk: „at nu skal alle være lige klædte og lige udsafferede“, og nu skal „ikke blot Fruen, men ogsaa Pigen gaac med snorede engelske Stoe og Silkestrømper, hollandske Lerreder

ere nu blevne Hverdagsklæder; Folk af Borger- og Middelstand bære nu ligesaa fint Tøj, som Adelige, eller de, der gjøre Opvartning til Høve. — Mig forekomme nogle tusinde Mennesker af Borgerstand i Kiøbenhavn paa Klædedragt ganske uadskillige fra Hofdamer og Hofcavallierer.* Han kan ikke opdage mindste Forskiel paa Klæde, Stof, Floiel, Silke, Linned, Knipslinger, Parykker for begge Kiøn, Silkestrømper, fine Sko o. s. v. hos de Fornemme og Borgerne. De kostbareste Floieler og brocherede Damasser⁸¹⁾ ere Ingen for gode. De Silkeklæder, som kun Adelen tilforn brugte, veiede vist ikke op med en Trediedeel af, hvad Borgerstanden nu slider; og det endog tildeels deres Tjenestefolk. — Paa en Snees Aar (fra 1759) have endog Mandfolk begyndt at bære de tyndeste Silkeklæder; og i Stedet for at Floiel fordem her til Lands var en Distinction, som tillagdes visse Embeder, saa er nu intet almindeligere, end at nogle tusinde Mennesker, uden Forskiel og Overlæg med deres Pung, anskaffe sig hele eller halve Floiels Klædninger; i det mindste Fruentimrene Floiels Kaaber med Hermelin, den gamle fyrstelige Dragt, og Mandfolkene sorte Floiels Buxer og Vest, med hvide Silkestrømper⁸¹⁾.

og Nettebøge, hvide Handsker, Halsbaand, Dregehæng, Bister, nymodens Baand osv. („Styggen af den døde Argus.“ Kbh. 1711. Januar. 4to. Kun dette Aars 12 Maanedsspykker udkom, hvorved intet tabtes.)

⁸¹⁾ Deconom. Batauce. S. 291, 293. Forf. fremhæver næsten allermest den stærkt overhaandtagende Brug af Silketøi, der synes paa den Tid at have naaet en betydelig Høide, og det hos begge Kiøn. Han nævner dette som en Overdaadighedsartikel, hvorved endog „den kiøbenhavnste Almue forarmes“; og antager, at Mandfolk paa den Tid brugte mere Silke allene til Foder i Klæderne, end tilferu i Klæderne selv, da Silkeklæder kun vare Søndagsdragt for de Rige. Det er i øvrigt meer end sandsynligt, at den Beslyttelse, Regjeringen en Tidlang i det 18de Aarhundrede gav de for Landet kun lidet passende

Af den hele Skildring hos Pontoppidan, der vel endnu kan gielde for Slutningen af Holbergs Periode, men derhos mere tilhører Frederik den Femtes, end Frederik den Fierdes eller Christian den Siettes Tid, fremgaaer et temmelig klart Resultat i Henseende til en betydelig Deel af det ydre Livs Betingelser og Charakter, som kan tillægges Holbergs Samtid, efter Midten af det 18de Aarh. første Halvdeel. Et Slags Vendepunkt for den indtrædende Omkiftning i Forholdene, som Pontoppidan sandt saa paafaldende, har maaskee Kiøbenhavns Brand 1728 været; tilligemed den for endeel heraf fremgaaende Forandring i Bygningsmaade, der igjen traadte i Forbindelse med Christian den Siettes Tilboielighed for en mere pompeus Architektur, end den hidtil herskende i Kiøbenhavn. En Mængde Familier af Middelstand kom til at boe bedre og rummeligere end forhen; allerede dette var et vigtigt Skridt til en forandret Levestil. Vel var Hoffet under Christian VI. stille, stivt, med streng Etiquette, uden stoiende Forlystelser, Opera, Skuespil og Maskerader. Men i disses Sted traadte en vis Grad af ceremoniel Prunk og Pragt, som lagdes til Skue i det Indre af Slottene, i Salenes Decoration, Meubler, Guld- og Sølvtoi, Hofdragter, Equipager, Heste, Tienerstab, prægtig Anretning og stor Vord-Lurus; hvilket Alt meer eller mindre fra de høie Regioner udbredte sig blandt den adelige Verden, og atter fra denne, ved den stærke Sigen efter at ville synes fornem, som var en af den Tids Modesyger i Danmark, steg ned iblandt Middelklassen og Borgerstanden. Det var ikke satiriske Moralister allene (som Falster, Holberg, J. Riis) der revsede denne Syge, eller Pontoppidan, der

Silkefabriker, netop var et Middel til at fremme denne Art af Lurus. Brugen af Silkeklæder hos Mandfolk, i dens Oplysning, henhænge Pontoppidan, som riser, udtrykkelig til Christian VI. Tid. (S. 204.)

fandt Overdaadigheden hos Kiøbenhavns Borgerstand i paa-
faldende Stigen. Han havde heri en lidt tidligere Forgænger
i Fr. Lütken, hvis Skildring af denne Stands Levemaade i
Kiøbenhavn 1757 man dog ikke kan anvende paa andre, end
den mere fornemme og velhavende Klasse af Borgere⁸²).

Den overhovedet yderst ringe Leilighed og Udgang til of-
fentlige Forlystelser, som Hovedstadens Indbyggere havde under
Christian VI. Regjering, kan vel ogsaa have bidraget sin Deel
til at man anvendte paa Klæder, Stads, Vogne og Bøhave,
hvad man ikke saa let, som i vore Dage, kunde sætte til paa
effentlige Steder og mangfoldige Slags Adspredelser. Det
hørte derimod paa den Tid ogsaa til den gode Tone, flittig
at besøge Kirkerne; og vi have ovenfor seet, at dette var et
Sted, hvor man baade pleiede Forsængeligheden i at holde over
Stand og Rang, og hvor Fruentimre af Middelfstand og af Borger-

⁸²) »I Borger-Standen finde vi let Den, som ingen Midler har . . .
»men en smut Fortieneste, hvoraf han med Stikkeligbed og Larrelighed
»kunde lægge en Capital op til Sines Underholdning i Fremtiden.
»Men i Steden for dette boer han i et Huus, som en Minister kunde
»boe udi, og hvor meer end de halve Bærelser staae tomme.
»Han har det tapetseret og meubleret med lutter fremmede Sager.
»Hans Gulve ere befatte med Quadrille-Borde og kostbare chine-
»siske Steenkar, som man hverken kan æde eller drikke af. Han har
»sin Lystgaard paa Landet, holder Heste, Vogne, Chaifser og Phae-
»ton, og alle Slags Domestiquer; har Papegoier og Abefatter, og er
»klædt som den rige Mand. Han har ofte Selskab hos sig, og
»noies ikke med sine Eigemænd, men de Største, han kun kan faae, dem
»beder han til sig . . . indtil han endelig gjør Opbud eller døer;
»saa gaaer Kone og Børn fra Arv og fra Gield til Armod og Sup-
»plicationer, til Græmmelse og Foragt.« Deconom. Tanker til holere
Estertanke. 2 Part. Kbh. 1757. S. 15. (Jvf. 8. Part. 1760. S. 64:
»Man kan finde i maadelige Borgeres (Auctions-) Catalogi Vogne,
Chaifser, Phaetons, Carioler, som det var efter en Hyrekudst; Ridehefte,
Sabler, Sporer og engelske Vidste, som efter en Jagtjunker; Porcel-
lain, som efter en Porcellainframmer- o. l. v.)

skabet ikke forsomte at vise sig i deres bedste Stads. Dertil horte ikke blot Hovedtøj, Silkeklæder, Fløiels Kaaber o. d. men ogsaa en heel Deel kostbare Pyntesager; og dersom endog Brugen af Juveler og Smykker hos de Rige var bleven indskrænket ved de strenge Forbud under Christian VI., synes det ikke som om disse have virket til at formindste Brugen af Guldstads, der, efter Pontoppidan, snarere var betydeligt tiltaget. Denne Forfatter nævner af saadant (1759) *Commeuhre af Guld*, „hvormed i mange Huse, ikke allene Mand og Kone, men ogsaa enhver voren Datter er munderet, saavelsom med Guld Halsbaand og Braceletter“; endvidere Soltøj paa Spiseborde, Kaffe- og Theeborde og Natborde, Stuier, Stofkeknapper, Kaarder, Daaser og Hovedvandsæg af Guld⁸³⁾, og mange andre Slags „Nippes, eller suaa Herligheder“. Men, ikke nok hermed: „Hver ærlig Skriver, ja hver Haandværkskarl og Tiener, har ligesaa vist sit Solv-Uhr og Daase i Kommen, som sine Solvspænder i Skoene, og sin Solvkaarde ved Siden; skøndt jeg mindes vel, at en Solvkaarde i min Ungdom var en ret distingueret Maritet, og Messingkaarden endnu ikke bestæmmede noget Menneſte.“

Alt dette viser os i det mindste saameget, at det ved Slutningen af Holbergs Levetid saae endeel anderledes ud i Kiøbenhavn, end i hans Barndom og Ungdom; og at hiin Tid, da de franske Moders Herredomme hos vore Forsædte for hundrede Aar siden strakte sig ikke blot til Klæder, Parfykker, Fontanger og Fiskebeensskjort, men til Husenes Indretning

⁸³⁾ Efter den overhovedet troværdige Pontoppidans Beretning, var det hermed kommet saavidt, og Guldtøjs Brug bleven saa almindelig hos „maa de lige Folk af Civil-Stand“, at „mangen ærlig Mand, der ikke har kunnet bringe det til en Gulddaase og et Guld-uhr, maa i Selskaber vende sig til en Side, og snæse sig til at see paa sit Uhr, eller tage sig en Priis af sin egen Daase.“ *Decon. Val.* S. 211. 12.

og Beboernes hele ydre Apparat, troligen havde fulgt de i Frankrige under Regentens og Ludvig XV. Periode indtraadte Omskiftninger. En betydelig Forandring, ikke saameget i høiere Cultur, Intelligents og Smag, som i udvortes Kurus og Forfinelse, havde saaledes i nogle Decennier faaet temmelig almindelig Indgang i Danmark; man boede, klædte og pyntede sig, meublerede og decorerede sine Børelser ganske anderledes, end i Christian den Femtes Tid; men endnu var Paris og Hoffet i Versailles ligesuldt den fornemme Verdens Ideal. — Vi gaae nu over til Tidens Charakter i det hushellige og selskabelige Liv, i Forlystelser, i Forholdet imellem Stænder og Folkeclæsser, og andre herhen hørende Omstændigheder; for saa vidt som de sparsomme Bidrag, der findes til disses Oplysning i Holbergs Tidsalder kunne samles til nogenlunde bestemte Dmtræk.

Rettelser til S. 536.

Med en Sukommelsesfeil er Ugestrøket: „Den danske Spectator“ (1741-45) hvis Forfatter var Advocaten J. Riis (jvf. Fortalen til B. Høibergs Holbergiana, I, C, 3 og flg.) her tillagt den af sine satiriske Digte („Poetsiens Misbrug“, „Somnium poeticum“ m. fl.) belændte Sr. Sorn.
